

**ЖУРНАЛ 2004-ЖЫЛЫ
НЕГИЗДЕЛГЕН**

**ЖУРНАЛ ОСНОВАН
В 2004 ГОДУ**

**ISSN 1694-8106
Индекс 77366**

**КЫРГЫЗ БИЛИМ БЕРҮҮ АКАДЕМИЯСЫНЫН
КАБАРЛАРЫ**

**ИЗВЕСТИЯ
КЫРГЫЗСКОЙ АКАДЕМИИ ОБРАЗОВАНИЯ**

№ 2 (54)

Бишкек – 2021

Главный редактор

Мамытов А. М. – доктор педагогических наук, профессор, академик КАО

Заместитель главного редактора

Дюшеева Н. К. – доктор педагогических наук, профессор

Ответственный секретарь

Дербишова Н.А.

Редакторы: Карамолдоева С.К., Дуйшо кызы М.

Редколлегия:

Мамбетакунов Э.М.	член-корреспондент НАН КР, академик КАО
Байгазиев С.О.	доктор педагогических наук, профессор
	доктор филологических наук, профессор,
	академик КАО
Добаев К.Д.	член-корреспондент КАО
	доктор педагогических наук, профессор
Рысбаев С.К.	член-корреспондент КАО
	доктор педагогических наук, профессор
Бабаев Д.Б.	член-корреспондент КАО
	доктор педагогических наук, профессор
Син Е.Е.	доктор педагогических наук, профессор
Асипова Н.А.	доктор педагогических наук, профессор
Калдыбаев С.К.	доктор педагогических наук, профессор
Муратов А.Ж.	доктор педагогических наук, профессор
Мааткеримов Н.О.	доктор педагогических наук, профессор
Мамбетакунов У.Э.	доктор педагогических наук, профессор
Турдугулов А.Т.	доктор филологических наук, профессор
Токтомаматов А.Д.	кандидат педагогических наук
Иманкулов М.К.	кандидат педагогических наук, доцент

БИЛИМ БЕРҮҮ ЖАНА ИННОВАЦИЯ

ОБРАЗОВАНИЕ И ИННОВАЦИИ

EDUCATION AND INNOVATION

*Мамытов Абакир,
доктор педагогических наук, профессор,
Кыргызская академия образования,
Кыргызская Республика, город Бишкек*

**ФОРМИРОВАНИЕ СИСТЕМЫ ОЦЕНИВАНИЯ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ
ДОСТИЖЕНИЙ УЧАЩИХСЯ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ШКОЛ КЫРГЫЗСКОЙ
РЕСПУБЛИКИ В КОНТЕКСТЕ МЕЖДУНАРОДНОЙ ПЕРЕДОВОЙ ПРАКТИКИ
(АНАЛИТИЧЕСКИЙ ОБЗОР)**

*Мамытов Абакир,
Кыргыз билим берүү академиясы,
педагогика илимдеринин доктору, профессор,
Кыргыз Республикасы, Бишкек шаары*

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН ЖАЛПЫ БИЛИМ БЕРҮҮ МЕКТЕБИНИН
ОКУУЧУЛАРЫНЫН ОКУУ ЖЕТИШКЕНДИКТЕРИН БААЛОО СИСТЕМАСЫН ЭЛ
АРАЛЫК АЛДЫНКЫ ТАЖРЫЙБАНЫН КОНТЕКСТИНДЕ КАЛЫПТАНДЫРУУ**

*Mamytov Abakir,
doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Kyrgyz Academy of Education,
Kyrgyz Republic, Bishkek city*

**FORMATION OF A SYSTEM FOR ASSESSING EDUCATIONAL ACHIEVEMENTS OF
STUDENTS OF SECONDARY SCHOOLS OF THE KYRGYZ REPUBLIC IN THE
CONTEXT OF INTERNATIONAL BEST PRACTICES (ANALYTICAL REVIEW)**

Аннотация: В статье приводится аналитический обзор процесса формирования в Кыргызской Республике государственных и негосударственных оценивающих образовательные достижения учащихся структур, которые созданы за годы государственной независимости. Показано влияние международной передовой практики и донорских организаций, работающих в системе образования, на становление функционирующей в стране системы оценивания, а также дана авторская оценка по вопросам их эффективного функционирования.

Аннотация: Макалада Кыргыз Республикасынын эгемендикке ээ болгон жылдарында калыптанган окуучулардын окуу жетишкендиктерин баалоого багытталган мамлекеттик жана мамлекеттик эмес баалоо түзүмдөрүнө аналитикалык обзор берилет. Учурда иштеп жаткан баалоо системасына эл аралык алдынкы тажрыйбалардын жана билим берүү системасынын донор уюмдарынын тийгизген таасири чагылдырылат, ошондой эле алардын натыйжалуулугуна автордук баа берилет.

Annotation: The article provides an analytical overview of the process of formation

in the Kyrgyz Republic of state and non-state structures that evaluate the educational achievements of students, which were created during the years of state independence. The influence of international best practices and donor organizations working in the education system on the formation of the assessment system functioning in the country is shown, and the author's assessment of the issues of their effective functioning is given.

Ключевые слова: *система оценивания, международная передовая практика, PIRLS, PISA, TIMSS, READ, GIZ, ЦОМО, ОПТ, НООДУ, лаборатория мониторинга и оценки КАО.*

Түйүндүү сөздөр: *баалоо системасы, эл аралык алдынкы тажрыйба, PIRLS, PISA, TIMSS, READ, GIZ, ЦОМО, ОПТ, НООДУ, КББАнын мониторинг жана баалоо лабораториясы.*

Key words: *assessment system, international the best practice, PIRLS, PISA, TIMSS, READ, GIZ, Center for assessment in education and teaching methods, Republican testing, National assessment of educational achievement of students, Monitoring and Evaluation Laboratory KAE.*

Введение. Текущее состояние школьного образования в Кыргызской Республике характеризуется динамичным обновлением его содержания и созданием новой системы оценивания образовательных достижений учащихся. Если Государственный образовательный стандарт школьного образования, принятый в 2014 году, устанавливает обучение, основанное на методологии компетентного подхода, то новая система оценивания конечного результата обучения исходит из необходимости шире использовать стандартизированные инструменты, привлекая внешние независимые оценочные структуры [1]. Такие перемены, которые нацелены на повышение качества образования и его доступности, были предусмотрены Стратегией развития образования Кыргызской Республики на 2012-2020 годы [2].

Исходя из вышеизложенного, в настоящей работе мы преследовали **цель** охарактеризовать процесс формирования системы

оценивания образовательных достижений учащихся общеобразовательных школ Кыргызской Республики в контексте международной передовой практики. Соответственно, в качестве **задач** определены:

1. Изучить методологические основы, виды международных сравнительных исследований и вклад международных доноров на формирование системы оценивания образовательных достижений учащихся в Кыргызской Республике.

2. Проанализировать миссию оценочных структур, функционирующих в Кыргызской Республике, и определить основные трудности, встречающиеся в формировании системы оценивания образовательных достижений учащихся.

Методы и организация исследования. Основными методами исследования являлся анализ литературных источников, оценка состояния сложившейся в стране практики и обобщение полученных результатов. В качестве объекта исследования выступил процесс оценивания образовательных достижений учащихся, сложившейся за годы государственного суверенитета, а предметом – существенные их особенности проведения. Исследования были проведены в период с июля по ноябрь 2021 года.

Результаты исследования и их обсуждение. С точки зрения теории качество образования, достижению которого стремятся все страны мира, известными Российскими учеными В.А. Болотовым и Н.Ф.Ефремовой характеризуется следующим образом: «Качество образования необходимо рассматривать как комплексный показатель, синтезирующий все этапы становления личности, условия и результаты учебно-воспитательного процесса, а также как критерий эффективности деятельности образовательного учреждения, соответствия достигнутых результатов нормативным требованиям, социальным и личностным ожиданиям» [3]. Другой ученый, профессор А.Н. Майоров, отмечает, что «Интеграционные процессы, характеризующие современную цивилизацию, дали толчок развитию новых направлений педагогического тестирования. Оценка качества образования

приобретает все большую значимость по мере увеличения количества стран, осознающих преимущества сопоставления собственных достижений с международным контекстом. В связи с этим наибольшую актуальность приобретают международные сравнительные исследования в области школьной успеваемости» [4].

Мы считаем, что оценочные исследования, проводимые в Кыргызстане по международным стандартам, позволяют получить ценную информацию о состоянии школьного образования, сравнивать подготовленность наших учащихся с достижениями своих сверстников и в целом осуществлять мониторинг качества образования в стране.

Анализ специальной литературы позволяет отметить, что в глобальном образовательном пространстве сложилась достаточно развернутая сеть программ и организаций, при помощи которых осуществляются сравнительные оценочные исследования. К ним относятся:

- Программа PIRLS, созданная под эгидой Международной ассоциации по оценке учебных достижений (International Association for the Evaluation of Educational Achievement, IEA);

- Программа TIMSS, призванная оценить качество математического и естественнонаучного образования;

- Программа PISA, призванная оценить образовательные достижения 15-летних учащихся на предмет их готовности к жизни, реализуемый под эгидой Организации экономического сотрудничества и развития (ОЭСР).

В вышеуказанных исследованиях, за исключением исследований PISA, учащиеся Кыргызской Республики участие не принимали. Что касается итогов участия в PISA, то они были неутешительными, т.к. в 2006 и 2009 годах в рейтинге страна заняла последние места. Недовольство общественности и органов государственной власти низкими результатами учащихся Кыргызстана стали причиной принятия ряда важных мер политики. Было принято решение приостановить участие в исследованиях

PISA и приступить к реформе системы школьного образования. При этом, принципиально важное значение имело стремление сформировать содержание школьного образования на новой методологической основе (на основе компетентностного подхода), разработать и внедрить учебно-методические комплексы нового поколения, повысить квалификацию учителей общеобразовательных школ, улучшить материально-техническую базу образовательных организаций и условий их финансирования.

Другой немаловажной мерой явилось стремление создать принципиально новую систему оценивания образовательных достижений учащихся, в реализации которой должны были доминировать методология и инструментарий оценивания, широко используемые в международной передовой практике. Предполагалось, что после реализации этих и других мер, нацеленных на повышение качества школьного образования, Кыргызстан вернется к участию в исследованиях PISA. Такое решение состоялось недавно и объявлено, что учащиеся Кыргызстана примут участие в предстоящих исследованиях PISA-2025. Соответственно, общественность страны ожидает более высокие результаты. Это обстоятельство, безусловно, повышает научный интерес к содержанию и состоянию оценочных исследований, которая сложилась в международной практике, объективно оценить то, что в этом плане наработано в Кыргызской Республике и какие проблемы остаются нерешенными.

Итак, построение новой, соответствующей международным стандартам системы оценивания образовательных достижений учащихся, как и для многих других стран мира, для Кыргызстана является актуальной проблемой не только в теоретическом, но и в практическом плане. В этой связи, в качестве позитивных мер, которые направлены на достижение высокого качества школьного образования, необходимо отметить следующее.

Участие Кыргызстана в программе READ (Российская образовательная помощь в целях развития) является событием, имею-

щим важное историческое значение в формировании национальной системы оценивания образовательных достижений учащихся Кыргызской Республики. Речь идет о том, что READ является крупнейшим Российским центром в области международной помощи в целях развития образования, которая была проявлена в рамках достижения Целей развития тысячелетия (ЦРТ) и продолжена в Целях устойчивого развития (ЦУР), заявленных Организацией Объединенных Наций. Указанная программа реализуется совместными усилиями Правительства Российской Федерации и Всемирного банка и решает задачи по оказанию помощи странам в их усилиях по повышению качества образования и измерению результатов образования, а также по развитию институционального, экспертного и аналитического потенциала.

Первый этап программы READ был запущен в 2008 году с привлечением четырех африканских (Ангола, Эфиопия, Мозамбик и Замбия), двух постсоветских (Кыргызстан, Таджикистан) и одной азиатской (Вьетнам) стран. Второй этап стартовал в 2015 году и в нем участие принимали три постсоветские (Кыргызстан, Таджикистан, Армения) и пять азиатские (Камбоджа, Индия, Монголия, Непал, Вьетнам) страны [5].

Участие в программе READ позволило ознакомиться накопленным в мире опытом работы, узнать основы методологии построения и разработки инструментария новой системы оценивания образовательных достижений учащихся в соответствии с требованиями международных стандартов. В этом плане наиболее близким по сути и по их постановке оказался **российский опыт**, где создан и функционирует наиболее сильный в постсоветском образовательном пространстве Центр оценивания образовательных достижений учащихся. Россия сумела разработать собственный инструментарий мониторинга учебно-предметных компетенций учащихся различных ступеней школьного образования, сформировать соответствующий методический и экспертный потенциал, способный создавать новые

инструменты диагностики, анализировать и интерпретировать полученные данные, на научной основе выявлять факторы, оказывающее существенное влияние на образовательные достижения учащихся, в том числе и на демонстрируемые ими результаты выступлений на различных международных исследованиях.

Говоря о системе оценивания образовательных достижений учащихся, которая выстроена в России за последние годы, необходимо отметить следующие ее составляющие:

- государственная итоговая аттестация выпускников средней школы (11 класс) в форме единого государственного экзамена (ЕГЭ);
- государственная итоговая аттестация выпускников основной школы (9 класс) в новой независимой форме (ГИА-9);
- регулярное участие в международных сравнительных исследованиях;
- проведение мониторинговых исследований федерального и регионального уровней;
- аккредитация образовательных учреждений;
- аттестации педагогических кадров;
- реализация различных инновационных проектов, проводимых отдельными научными коллективами страны в исследовательских целях.

Основным элементом, связанным с проведением комплексной реформы системы образования в России, ориентированной на повышение доступности, качества и эффективности школьного образования, стало проведение **государственной итоговой аттестации в форме единого государственного экзамена (ЕГЭ)** [6]. Она проводится в средних учебных заведениях (школах, лицеях и гимназиях) по образовательным программам среднего общего образования. Одновременно государственная итоговая аттестация служит выпускным экзаменом из школы и вступительным экзаменом в вузы. До 2013 года ее итоги использовались также в качестве вступительного экзамена в ссузы, но новым законом об образовании такая

возможность была отменена [7]. При проведении государственной итоговой аттестации на всей территории России применяются однотипные задания и единые методы оценки качества выполнения работ. С 2009 года ЕГЭ стал единственной формой выпускных экзаменов в школе и основной формой вступительных экзаменов в вузы. Заметим, что нормативно-правовыми актами проведения ЕГЭ предусмотрена возможность повторной его сдачи в последующие годы. ЕГЭ проводится по русскому языку, математике, иностранным языкам (английскому, немецкому, французскому, испанскому), физике, химии, биологии, географии, литературе, истории, обществознанию, информатике. В 2015 году экзамен по математике был разделён на базовый и профильный уровни. Сдача базового уровня математики необходима для тех выпускников, которые не собираются продолжать обучение в высших учебных заведениях для получения аттестата или для поступления в вузы, во вступительных испытаниях которых отсутствует предмет «Математика». Сдача профильного уровня необходима для выпускников, которые собираются продолжить обучение в вузах, во вступительных испытаниях которых присутствует предмет «Математика».

Введение ЕГЭ способствовало:

- созданию и развитию системы управления качеством образования на основе внешней независимой оценки;
- введению образовательных стандартов, ориентированных на новые образовательные результаты;
- введению профильного обучения на старшей ступени школы;
- переходу на нормативное бюджетное финансирование;
- развитию общественного участия в управлении образованием.

Проведение ЕГЭ в России осуществляет Федеральный центр тестирования. Федеральный институт педагогических измерений готовит варианты экзаменационных работ по учебным предметам, на основе действующих образовательных стандартов основного и

среднего общего образования. Результаты ЕГЭ анализируются и представляются как по всей стране, так и в региональном срезе по отдельным показателям. По его результатам также выделяются отдельные уровни достижений выпускников средней школы всей страны по предметам. На основе проведенного анализа составляются аналитические отчеты и методические письма для учителей-предметников и авторам учебников об использовании результатов ЕГЭ в преподавании учебных предметов.

Другой значимой Российской инновацией является проведение **государственной итоговой аттестации выпускников 9 классов по новой форме (ГИА-9)**. Данная форма экзамена организуется муниципальными, территориальными, окружными экзаменационными комиссиями, а не внутришкольными, как это было раньше. Формирование системы независимой оценки образовательных достижений выпускников основной школы началось в 2003 году в рамках эксперимента по введению профильного обучения и в массовом порядке стала проводиться с 2009 года.

В России накоплен огромный опыт регулярного участия в международных сравнительных исследованиях PIRLS, TIMSS и PISA и анализа демонстрируемых результатов.

В исследованиях PIRLS, оценивающих качество чтения и понимания текста учащимися начальной школы, которые проводятся один раз в пять лет под эгидой Международной ассоциации по оценке учебных достижений (International Association for the Evaluation of Educational Achievement, IEA), Россия принимала участие во всех четырех раундах исследований. На первых порах были продемонстрированы посредственные результаты. В рейтинге стран мира Россия в 2001 году заняла 16-место из 35 стран, в 2006 году – 1-место из 40 стран, в 2011 году – 2 место из 45 стран и в 2016 году вновь 1-е место из 50 стран мира [8]. Следует заметить, что исследования PIRLS проводятся Бостонским колледжем Chestnut Hill (Массачусетс, США), а подготовкой заданий занимается центр данных в

Гамбурге (Германия). В России исследование PIRLS осуществляется Центром оценки качества образования Института содержания и методов обучения Российской академии образования. В этих исследованиях оцениваются два вида чтения, которые чаще других используются учащимися во время учебных занятий и вне школы:

- чтение с целью приобретения читательского литературного опыта;
- чтение с целью освоения и использования информации.

В соответствии с концептуальными положениями исследования при чтении художественных и информационных (научно-популярных) текстов оцениваются четыре группы читательских умений:

- нахождение информации, заданной в явном виде;
- формулирование выводов;
- интерпретация и обобщение информации;

- анализ и оценка содержания, языковых особенностей и структуры текста.

Исследования TIMSS (Trends in Mathematics and Science Study), оценивающих качество школьного математического и естественнонаучного образования, проводятся Международной ассоциацией по оценке учебных достижений IEA один раз в четыре года, начиная с 1995 года. При помощи этих исследований сравнивают уровень и качество математического и естественнонаучного образования учащихся 4-х классов начальной школы и учащихся 8-х классов в различных странах мира, а также выявляют различия в национальных системах образования [9, 10]. Результаты пяти последних раундов TIMSS, представленные в таблице 1, показывают устойчивое повышение уровня подготовки Российских учащихся начальной и основной ступеней школьного образования как по математическому, так и по естественнонаучному образованиям.

Таблица 1. Результаты, демонстрируемые учащимися начальной и основной школы России, в исследованиях TIMSS

Год	Математика				Естествознание			
	4 класс		8 класс		4 класс		8 класс	
	Место	К-во стран	Место	К-во стран	Место	К-во стран	Место	К-во стран
2003	9	25	12	46	9	25	17	46
2007	6	36	8	49	5	36	10	49
2011	10	50	6	42	5	50	7	42
2015	7	49	6	39	4	47	7	39
2019	6	58	6	39	3	58	5	39

В исследованиях PISA Международной программы по оценке образовательных достижений учащихся (Programme for International Student Assessment, PISA), Россия также принимает регулярное участие. В этих исследованиях оценивают функциональную грамотность школьников 15-летнего возраста и умение применять полученные знания на практике. Проведение исследований PISA инициировано в 2000 году Организацией экономического сотрудничества и развития (ОЭСР) с периодичностью один раз в три года, изменяя каждый раз основной фокус грамотности. Непосредственное руководство

осуществляется Австралийским советом педагогических исследований (ACER) при активном содействии Нидерландского национального института педагогических измерений (CITO), Службы педагогического тестирования США (ETS), Национального института исследований в области образования (NIER) в Японии, Вестат США (WESTAT) и других авторитетных в мире образования организаций.

Результаты семи последних раундов PISA, представленные в таблице 2, показывают, что уровень читательской грамотности учащихся российских школ по отношению к

2000 году падает. Такая тенденция была характерной до 2012 года [11]. За указанный период в рейтинге стран мира Россия опустилась с 27-го места, занятого в 2000 году, до 42-го места – в 2012 году. В следующем раунде, проведенном в 2015 году, ей удалось повторить первоначальный

результат, т.е. 27-е место, занятое в 2000 году, сменяется 26-м местом. Однако, в последнем раунде, проведенном в 2018-м году, вновь демонстрируется результат, соответствующий лишь 31-му месту в рейтинге стран мира.

Таблица 2. Результаты, демонстрируемые учащимися основной школы России, в исследованиях PISA

Год	К-во стран	Фокус	Чтение/ понимание	Математика	Естественные науки
2000	32	Чтение/понимание	27	22	26
2003	43	Математика	32	29	24
2006	57	ЕНГ	39	34	35
2009	65	Чтение/понимание	43	38	39
2012	65	математика	42	34	37
2015	70	ЕНГ	26	23	32
2018	79	Чтение/понимание	31	30	33

Математической грамотности Российских учащихся характерна примерна такая же тенденция, что имело место в читательской грамотности. Если в рейтинге стран мира 2000 года Россия занимала 22-е место, то в последующих трех раундах исследований она значительно потеряла свою позицию, занимая 38-е место в 2009 году. 2015 год отличается определенным выравниванием достижений до первоначального уровня (23 место против 22 места), а 2018 год – повторным снижением показателей, соответствующих лишь 30-му месту в рейтинге стран мира.

В естественнонаучной грамотности российских учащихся, характеризуемой 26-м местом в рейтинге стран мира 2000 года, доминируют те же тенденции, свойственные динамике математической и читательской грамотности. Другими словами, процесс падения образовательных достижений 15-летних российских учащихся продолжался до 2012 года, но, в отличие от математической и читательской грамотности, восстановление достижений первоначального уровня в естественнонаучной грамотности больше не удается (26-место в 2000 году против 33-места в 2018 году).

На основании вышеизложенного можно отметить характерную для 15-летних учащихся Российской Федерации тенденцию снижения их функциональной грамотности в течение достаточно продолжительного времени, т.е. с 2000-го по 2012-й годы, и постепенное улучшение позиции страны в мировом рейтинге в последующие года. Однако, в функциональной грамотности 15-летних учащихся, в отличие от результатов исследований TIMSS, Россия не является страной-лидером, что свидетельствует о недостаточной эффективности основной школы страны, которую можно констатировать с точки зрения подготовки выпускников к решению жизненно значимых проблем.

Следующая Российская инновация – создание **Общероссийской системы оценки качества образования (ОСОКО)**. Организация ОСОКО предполагает активное использование существующих организационных структур, механизмов и процедур единого государственного экзамена, экспертизы и сертификации, аккредитации, мониторинговых исследований, диагностических обследований, сбора статистических данных – при условии их модернизации в соответствии со стратегией развития общероссийской системы оценки

качества образования, а также создание новых организационных структур и механизмов.

В схему действующих элементов ОСОКО входят: Министерство науки и высшего образования Российской Федерации, Федеральная служба по надзору в сфере образования и науки, Федеральный институт педагогических измерений, Федеральный центр тестирования, Центр оценки качества образования при Институте содержания и методов обучения Российской академии образования.

В свете вышеуказанного следует отметить наличие несколько иной версии создания системы оценки качества образования в Кыргызстане. В историческом плане, еще в далеком 1993 году, в Кыргызстане был создан Национальный центр тестирования (НЦТ) при Министерстве образования и науки Кыргызской Республики [12]. Указанный центр проводил тестирование учащихся средних школ на добровольной основе, как альтернативный выпускной (9-х и 11-х классов) и переводной (10-х классов). Данный центр сумел сформировать базу тестов по учебным предметам в объеме около 30 тысяч и опубликовать типовые задания в специальных сборниках. Количество участников тестирования ежегодно доходило до 54 тысяч учащихся. Следует заметить, что итоги тестирования по желанию учащегося и по решению педагогического совета школы могли засчитываться как государственный выпускной экзамен (устный). Однако они не учитываются при поступлении в вузы.

В 2002 году было инициировано создание независимой тестовой службы для проведения в республике тестирования абитуриентов, претендующих на государственные образовательные гранты. При финансовой поддержке USAID был запущен проект «**Общереспубликанское тестирование**» (ОРТ). Реализацией инициативы занимался Американский совет по международному образованию (ACCELS), конечной целью которой стало создание новой не только в Кыргызстане, но и во-многих постсоветских странах, не имеющего анало-

гов независимой службы, «Центр оценки в образовании и методов обучения» (ЦООМО). В дальнейшем ЦООМО проводил тестирование абитуриентов, поступающих на бюджетное отделение вузов. Первоначально финансирование ОРТ полностью проводилось за счет технического гранта USAID, а с 2003 года была введена так называемая «со оплата абитуриентов». Созданная служба функционирует по сей день, расширяя не только количество предметов, по которым осуществляется тестирование, но и категории абитуриентов, поступающих в разные формы и направления высшего образования. От традиционных тестов новые тесты ОРТ отличались направленностью выявить аналитические способности, а не фактологические знания учащегося.

Главным итогом введения ОРТ стала демократизация процедуры зачисления и обеспечение объективности отбора абитуриентов в вузы. В этом плане Кыргызстан является первой страной в Евразии, в которой тестированием выпускников школ для поступления в вузы по заказу государства занимается независимая неправительственная организация.

Следует отметить, что системы оценивания результатов обучения в Кыргызстане и Таджикистане во многом оказались схожи, благодаря сложившейся в советский период традиционной системе оценивания. Однако в плане формирования новой системы оценивания образовательных достижений учащихся наша страна оказалась на несколько шагов впереди.

Говоря об участниках первого этапа реализации программы READ, о которых сказано выше, следует отметить, что Кыргызстан являлся единственной страной, имеющей опыт участия в международных сравнительных исследованиях PISA [13]. Кыргызстан также выгодно отличается от других стран-участниц проекта READ проведением мониторинговых исследований в 4-м и 8-м классах. Например, в 2001-2005 года такие исследования были проведены Центром изучения общественного мнения и прогноза «Эл-Пикир» при финансовой

поддержке ЮНИСЕФ и ЮНЕСКО. Итоги указанных исследований свидетельствовали о снижении уровня грамотности, достижений в счете, в математике и в вопросе формирования жизненных навыков у учащихся начальной и основной школы, что в последующем были подкреплены и результатами исследований PISA в 2006 и 2009 годах.

Для Кыргызстана характерно регулярное проведение Национального оценивания образовательных достижений учащихся (НООДУ). В 2007 в году исследованиях НООДУ приняли участие учащиеся 4-х и 8-х классов (6965 учеников из 202 школ). Оценивание достижений учащихся проводилось на основе требований государственных стандартов по математике, естественным наукам, чтению и пониманию письменного текста, распределяя их результаты по четырем уровням. При этом уровень ниже базового означал, что ученик не имеет знаний и умений, достаточных для самостоятельного обучения и для успешной жизни в обществе. Базовый уровень означал, что ученик имеет основные знания и умения, уровень выше базового – ученик активно использует приобретенные знания для решения задач реальной жизни и высокий уровень – ученик умеет анализировать, может выходить за рамки готовой информации, выражать свои мысли, четко аргументировать.

Результаты исследований НООДУ-2007 показали, что до 65 % учащихся 4-х классов не достигали базового уровня подготовленности. Что касается учащихся 8-х классов, то с заданиями смогли справиться по физике и химии только 18,2 %, по чтению – 26,4 % и по математике – 15,7 % человек.

Анализ результатов исследований, проведенных в национальном масштабе, позволил выделить ряд факторов, которые оказывают отрицательное влияние на качество образования учащихся. К ним относятся перегруженность базисного учебного плана, нехватка учебно-методических материалов, дефицит учителей, работающих как в начальной школе, так и по естественнонаучным предметам, изучаемым в основной школе. Установлено доминирование

традиционных методов обучения и оценивания достижений учащихся в учебе.

Следует отметить, что построение системы мер, направленную на внедрение новых методов диагностики и контроля результатов образовательного процесса, была включена в ключевой документ в Стратегию развития образования в Кыргызской Республике на 2012-2020 годы [14]. Постановка проблемы и пути ее решения исходили из необходимости создать принципиально новую систему оценивания образовательных достижений учащихся, обеспечивающую перспективу принимать те или иные меры политики на основе анализа репрезентативных и объективных данных, которыми характеризуются образовательные достижения учащихся, и доказывающей эффективность действующей системы школьного образования. Такие шаги предусматривали меры первого этапа плана действий Правительства Кыргызской Республики по реализации СРО-2020, рассчитанный на 2012-2014 годы.

Новая система оценивания образовательных достижений учащихся предусматривала проведение предварительной (диагностической), текущей (формативная и суммативная) и итоговой видов оценивания, преимущественно используя стандартизированные тесты и привлекая внешние независимые институты. Инициированию этих мер предшествовала почти пятилетняя деятельность в Кыргызстане программы READ (с 2008 года). Основные направления деятельности этого проекта были связаны с совершенствованием методов оценивания в классе, осуществлением мониторинга эффективности системы образования на основе проведения НООДУ и укреплением возможности в измерении результатов обучения посредством улучшения выпускного тестирования. В результате были отработаны механизмы проставления отметок в классе, проведено Национальное оценивание образовательных достижений учащихся 4 классов, апробирована новая модель выпускных экзаменов в 11 классе (в Таласской области) и подготовлена команда, способная внедрить ее в общеобразовательные школы. К сожалению, новая модель выпускных экзаменов,

разработанная по Российской модели, по самым различным причинам так и не была внедрена в масштабы страны.

Что касается очередного раунда НООДУ-2014, проведенного в рамках реализации СРО-2020, то он позволил получить новые данные о том, насколько требования действующего в то время Государственного стандарта школьного образования выполняются выпускниками начальной школы Кыргызстана. Указанные исследования были проведены силами ЦОМО с охватом 5871 ученика. Учитывая тенденцию, которая набирает обороты в международной практике и предусматривает широкое внедрение в школьное образование так называемого STEM подхода, в рамках данного обзора, нами уделено особое внимание на образовательные достижения учащихся по тем предметам, которые наиболее тесно связаны с ним. Заметим, что речь идет о третьем раунда НООДУ, поскольку до этого первые два раунда состоялись в 2007-м и в 2009 годах.

Итак, главный вывод, к которому можно прийти на основе НООДУ-2014, состоит в следующем: образовательные достижения четвероклассников в области математики в 2014 году имели явную тенденцию снижения и, практически, вернулись к уровню 2007 года. Заметим, что в 2009 году было отмечено некоторое повышение по отношению к оцениванию, проведенному в 2007 году. Особую тревогу вызывало то, что 63,8% учащихся продемонстрировали знания математики на уровне «ниже базового» (в 2009-м году – 56,9%). Аналогичная тенденция характерна и образовательным достижениям учащихся 4-класса по предмету «Родиноведение». Здесь показатели равны 61,7% в 2014 году, против 58,5%, показанных в 2009 году. Другими словами, качество образования в начальной школе Кыргызстана к 2014 году стало устойчиво снижаться [15].

Что касается следующего раунда НООДУ-2017, то выводы вновь оказались неутешительными. По математике в 4 классе неуспевающими являлись более 60% учащихся, а в 8 классе – около 65%

учащихся. Если достижения учащихся начальной школы в 2017 году по отношению к 2007 году по существу не изменились, то у учащихся основной школы заметны определенные перемены, т.е. в 2017 году 84,3% учащихся продемонстрировали результат ниже базового уровня, а в 2017 году – 64,9%. При этом высокий уровень достижений по математике в 2007 году показали единицы (0,2%), а в 2017 году в порядке 2,9% учеников 8 классов.

В некоторой степени иная картина сложилась в сфере чтения и понимания. Уровень достижений, показанный учащимися начальной школы в 2007 году, практически не изменился. Если в 2007 году 64,4% детей продемонстрировали результат ниже базового уровня, то в 2017 году этот показатель снижается всего на 4,6% и становится равным 59,8%. В то же время, количество детей, показавших высокий уровень чтения и понимания, в 2017 году выросло на 3,4% и составило 7,0%. Что касается выпускников основной школы, то динамика роста количества детей с высоким уровнем чтения и понимания отличается значительно лучшими темпами: если в 2007 году всего 2,5% детей продемонстрировали высокий уровень чтения и понимания, то в 2017 году таковыми становятся 13,5% восьмиклассников. Количество детей, демонстрирующее результаты ниже базового уровня, также имеет тенденцию к снижению: в 2007 году количество детей, имеющих ниже базового уровня подготовленности, равнялся 73,5%, а в 2017 году – 51,5% [16].

Главный вывод, сделанный по итогам проведения НООДУ-2017, состоит в следующем. Сравнительный анализ читательской, математической и естественнонаучной грамотности учащихся 8 класса, проведенный на основе результатов трех раундов, проведенных в 2007, 2009 и 2017 годах, позволяет констатировать определенный рост их образовательных достижений. Установлено также некоторое снижение количества детей, которые не достигают базового уровня подготовленности в каждой вышеуказанной образовательной области, а также уменьшение разрыва в достижениях

между городскими и сельскими учащимися, особенно в школах областных центров и малых городов. В целом НООДУ-2017 позволяет констатировать, что в общеобразовательных школах страны больше внимания стали уделять качеству образования, самостоятельной работе учащихся и заданиям, требующих размышлений.

Другой мерой, направленной на достижение качества образования в Кыргызстане, является реализация проекта «Читаем вместе» (USAID), нацеленного на улучшение значимости чтения в развитии детей начальных классов. Основные направления деятельности пятилетнего проекта, начатого с 2013 года, предусматривали разработку базовых требований к чтению в начальных классах, подготовку обучающихся материалов и обучение учителей, родителей и представителей сообществ, содействуя улучшению среды для чтения, а также осуществление оценки базовых навыков чтения при помощи инструментариев исследования EGRA. EGRA является диагностическим исследованием, позволяющим получить точные и наглядные данные об уровне развития базовых навыков чтения у учащихся начальных классов. Инструментарий EGRA был разработан в 2006 году исследовательским институтом RTI по инициативе и при финансовой помощи USAID. Результаты данного исследования рекомендуют использовать в целях принятия мер по повышению эффективности обучения чтению на уровне системы образования [17].

Итак, исследование EGRA, проведенное в апреле 2018 года во 2-х и 4-х классах школ с русским и кыргызским языками обучения в масштабе страны, показало, что в целом навыки беглого чтения и декодирования слов в тексте у большинства учащихся развиты на достаточно высоком уровне. Средние баллы по обоим языкам обучения колебались в пределах национальных стандартов скорости чтения – 40 и 80 слов в минуту для 2-х и 4-х классов соответственно. Лишь единицы получили нулевые баллы по некоторым разделам EGRA. Наряду с этим также было установлено, что учащиеся начальных классов Кыргызстана значительно отстают в

понимании прочитанного [18], что наводит на мысль о недостаточном уровне качества обучения.

Оценивая государственную ставку на проект «Читаем вместе» с позиций учета эффективности выполнения миссии начальной школы, которая предусмотрена законодательством Кыргызской Республики «Об образовании», отмечаем некоторую ее односторонность. Дело в том, что согласно статье 16 закона Кыргызской Республики «Об образовании» начальная школа должна создавать у учащихся прочные основы навыков **счета, чтения и письма** на изучаемом языке, а также навыков общения на государственном и официальном языках [19]. Другими словами, государственные меры оценки эффективности начальной школы Кыргызстана, реализованные на анализируемом этапе функционирования системы образования страны, опирались не на то, что заложено в законе «Об образовании».

Вышеуказанное позволяет отметить, что была проявлена определенная небрежность. Речь идет о том, что не были привлечены возможности международных исследований, имеющих более широкую программу, с одной стороны, и проигнорирован опыт, наработанный отечественными учеными, с другой стороны. Речь идет об инструментариях SAM исследования, разработанных российскими специалистами, и прошедших процедуру перевода и адаптации для школ с кыргызским языком обучения С. Калдыбаевым, З. Жамакеевой и Б. Шамшидиновой (2012 г.).

Инструментарий SAM (Students Achievement Monitoring), как отмечают Е.С. Енчинова и Е.Ю. Карданова, «дает возможность точно определить, на какой ступени усвоения находятся навыки счета учащихся начальных классов» [20]. Наши ученые отмечают, что «при помощи этого метода можно выявить как индивидуальное достижение каждого учащегося, профиль определенного класса и всей школы, так и ступени достижения школ района и области, а также в целом по Республике» [21].

Другими словами, реальная возможность получить объективные данные, характеризующие эффективность обучения к математике, используя инструментарий SAM или принимая участие в более масштабных сравнительных международных исследованиях TIMSS, упущена. Заметим исследования TIMSS (Trends in Mathematics and Science Study) являются международными мониторинговыми исследованиями, целью которого является сравнительная оценка общеобразовательной подготовки учащихся 4-х и 8-х классов средней школы по математике и естествознанию в странах с различными системами образования. Они проводятся с 1995 года по двум направлениям – математика и естествознание – с интервалом в 4 года.

Политика внедрения новых методов диагностики и контроля результатов образовательного процесса на уровне учащегося, класса и общеобразовательной организации была продолжена и в рамках мер второго этапа плана действий Правительства Кыргызской Республики по реализации СРО-2020, охватывающего период с 2016-го по 2017 год [22].

Наиболее значимым в этом плане мероприятием стало проведение очередного четвертого раунда НООДУ-2017, основные итоги которых нами охарактеризованы выше. В целом, положительное оценивание регулярного проведения крупномасштабных стандартизированных исследований в стране, считаем важным отметить две тревожные обстоятельства.

Первое, несмотря на то, что новое поколение предметных стандартов школьного образования в качестве конечного результата предусматривает формирование трех видов ключевых компетентностей (информационной, социально-коммуникативной и компетентностей самоорганизации и разрешения проблем), предмет исследований НООДУ-2017 остался без изменения. Об этом свидетельствует отсутствие таких ключевых терминов как «компетентность» и «виды компетентности» в аналитической части отчета, научных выводах и соответствующих рекомендациях. При характерис-

тике инструментария оценивания также не упоминается то, что они направлены на измерение уровня формирования компетентностей. В этой связи, считаем важным перед проведением следующего раунда НООДУ принять неотложные меры по исправлению допущенной методологической погрешности. Это обстоятельство должно быть учтено в обязательном порядке основным заказчиком НООДУ – Министерством образования и науки Кыргызской Республики. Иначе, ожидать, что научные выводы следующего раунда исследований будут корректными, не приходится.

Второе, низкие результаты учащихся начальных классов по предметам «Математика» и «Родиноведение» в достижении стратегической цели «повысить качество школьного образования» будут иметь далеко идущие последствия. В этой связи, необходимы меры по ускорению процесса разработки и внедрения нового УМК по вышеуказанным предметам. Тревожность ситуации подтверждают и результаты других исследований, которые были проведены во время повсеместного применения дистанционного обучения из-за карантина по COVID-19. Результаты исследований, проведенные Н. Иманбековой [23], свидетельствуют, что для учащихся в условиях онлайн-обучения наибольшую трудность составляли точные науки: 51% отметили математику, 20% – геометрию. Установлено, что были сложности с пониманием математики у каждого третьего ученика начальной школы, у каждого второго ученика основной школы и больше половины у школьников основной школы. Ученики 7-11 классов также ответили, что имеют трудности с геометрией, химией и физикой.

В рамках анализируемого этапа проведено другое масштабное исследование, которое, по неизвестным нам причинам, не был указан в плане действий Правительства, особенно в отчетах о работе Министерства образования и науки Кыргызской Республики. Речь идет о проекте «Региональный диалог в области образования в Центральной Азии» региональной программы GIZ

«Реформа систем образования в Центральной Азии», путем введения оценочного инструмента CAPSA (Central Asia Program for Student Assessment).

Проект был инициирован КАО, поддержан руководством GIZ и реализован при ее ведущей роли. По своему содержанию, аспектами изучения и масштабу проведения эти исследования выгодно отличались от других. Прежде всего, они носили межгосударственный сравнительный характер, поскольку в них участие принимали учащиеся 4 класса четырех стран Центральной Азии – Кыргызстана, Казахстана, Таджикистана и Туркмении. Предметом исследования определены образовательные достижения учащихся по математике, чтению и пониманию. Инструментарий оценивания готовился рабочей группой, состоящей из представителей вышеуказанных четырех стран региона. Рабочей группой руководили профессор И. Лемман (Германия) и sim консультант Ю. Левин (Германия). Претестные испытания проводились в 2014 году, основные исследования – в апреле 2015 года. Основными исследованиями охвачено около 8% школ и в порядке 4500 учащихся из каждой страны. Полученные данные обрабатывались в лаборатории теории и практики оценивания образовательных достижений КАО при помощи современной компьютерной программы IteMap и SPSS, были проанализированы с привлечением членов рабочей группы и руководства проекта. Полученные результаты докладывались на научных конференциях, проведенных в Астане (Казахстан), Ашхабаде (Туркмения) и Атланте (США) [24-26].

В стране функционируют государственные и негосударственные структуры, осуществляющие оценку образовательных достижений учащихся. Государственное учреждение «Национальный центр тестирования» (НЦТ) при Министерстве образования и науки Кыргызской Республики, созданный в 1993 году, в 2018 году преобразована в «Национальный центр оценки и качества образования и информационных технологий» (НЦОКОИТ). Центр занимается проведением добровольного тестирования

как альтернативного школьным экзаменам, тестирования претендентов на получение аттестата с отличием, итоговой государственной аттестацией в основной и средней школе, вступительных экзаменов в вузы ряда зарубежных стран, вступительных экзаменов в вузы Кыргызстана для этнических кыргызов и вступительных экзаменов в заграничные военные вузы.

В плане третьего этапа реализации СРО-2020 (2018-2020 годы) вопросы дальнейшего совершенствования системы оценивания образовательных достижений учащихся Кыргызской Республики были заложены в рамках первого направления документа [27]. Основным итогом их реализации являются разработка и утверждение Концепции системы оценки качества дошкольного и школьного [28] и проведение исследований навыков взрослого населения в целях более глубокого понимания взаимосвязи между процессом приобретения навыков и образованием [29]. Вышеуказанные инициативы были реализованы в рамках проекта READ-2 Всемирного банка.

Заметим, что в дошкольном образовании признано важным сфокусироваться на оценке среды и условий в дошкольных образовательных организациях и для получения соответствующей информации регулярно проводить национальные мониторинговые исследования, т.е. измерения психолого-педагогических показателей на уровне предшкольной подготовки. Что касается школьного образования, то предложено охватить три основных уровня оценивания: а) внутриклассный, б) экзамены, в) национальные и международные оценочные исследования.

На уровне внутриклассного оценивания предложены такие меры, как переход на критериальное оценивание и внедрение безотметочного оценивания до середины 3 класса с усилением формативного оценивания и предоставлением качественной обратной связи (описательное качественное оценивание по всем предметам с рекомендациями, в том числе для родителей). Предложено снизить вес текущей оценки, т.е. итоговая отметка не является средним

арифметическим значением текущих отметок; акцент делать на промежуточные суммативные оценочные работы (измерение результатов обучения) и в перспективе изменить шкалу отметок.

На уровне экзаменов предложено ввести итоговые измерения достижений в 4 классе, проводить итоговую государственную аттестацию в 9 и 11 классах и продолжать проводить независимой кампанией общереспубликанское тестирование в целях отбора студентов в вузы. Проведение итоговой государственной аттестации осуществлять, разрабатывая стандартизированные инструменты оценивания централизованно, используя задания открытого типа и наращивая потенциал в области оценки/экспертной проверки заданий закрытого типа, в перспективе переводя в режим внешней оценки.

На уровне национальных и международных оценочных исследований предложено разработать и внедрить мониторинговые проверочные работы в 5-11 классах по разным предметам, осуществлять цифровизацию системы мониторинга достижений учащихся, проводить НООДУ частотой один раз в три года в 4 и 8, и дополнительно – в 6 классах, а также систематически принимать участие в исследованиях PISA (математическая, естественнонаучная и читательская грамотность), в долгосрочной перспективе в PIRLS (оценка чтения и понимания в 4 классе).

Процедуры аккредитации образовательных организаций будут усовершенствованы и связаны с системой данных о результатах оценки достижений учащихся. Самооценка образовательных организаций становится обязательным компонентом системы управления качеством и проводится ежегодно.

Для оценки квалификации педагогических и административных кадров будет проводиться сертификация/аттестация на основе профессиональных стандартов и квалификационных требований.

Информация о состоянии системы образования и ее качестве будут аккумулироваться ИСУО и анализироваться соответствующими структурами МОН КР для принятия своевременных решений.

Что касается исследований навыков взрослого населения, то они в нашей стране были проведены впервые, предусматривали оценку языковой и математической грамотности взрослого населения, а также его способности решать задачи в технологически насыщенной среде (PSTRE). Основной инструментарий и методология исследования были заимствованы из Международных исследований компетенций взрослого населения (PIAAC), проводимые ОЭСР, и позволили получить репрезентативные данные, характеризующие ключевые когнитивные навыки и навыки труда на рабочем месте, в зависимости от уровня полученного образования, которые необходимы для индивидов, чтобы участвовать в жизни общества, а для экономики – чтобы процветать.

Кроме вышеуказанного осуществлено реформирование системы повышения квалификации учителей, создан депозитарий программ и модулей повышения квалификации, внедрены индивидуальные программы профессионального развития школы, основанные на результаты оценки качества достижений учащихся, которые были реализованы в рамках проекта Азиатского банка развития.

Говоря о системе оценивания образовательных достижений учащихся других стран-участниц проекта READ-1 следует отметить, что в странах Африки (Ангола, Мозамбик, Эфиопия и Замбия), отсутствует опыт участия в международных исследованиях. Большинство из них провели самодиагностику, которая позволила им определиться в подходах для формирования своих национальных систем оценивания. В Анголе, предприняты первые попытки оценки результатов обучения. Для этого были проведены первые мероприятия, направленные на получение информации об уровне знаний учащихся и работе учителей. Однако результаты проведенного оценивания не были распространены и использованы в процессе принятия решений. Предпринята также попытка создать Национальную систему оценки результатов обучения, в рамках которой проанализировано содержа-

ние курса обучения в начальной школе, проведены мероприятия по самодиагностике и осуществляется адаптация и внедрение оценки навыков чтения в начальных классах (EGRA).

В Мозамбике реализуется Национальный проект оценки, в рамках которого осуществляется тестирование образовательных достижений учащихся, проводится опросы учащихся, учителей, школьных менеджеров, родителей, определяется оценка нового курса обучения в системе базового образования в рамках мониторинговых исследований, проводимых в Южной и Восточной Африке (SACMEQ).

В Эфиопии инициирован проект Повышение общего качества образования (GEQIP) при поддержке Всемирного Банка, в котором определены меры оценки достижений учащихся на национальном уровне, а также инспекционная деятельность и аудит. Последняя предусматривает посещение школ, разработка концептуальных и прикладных целей, руководство и управление, инфраструктурные и образовательные ресурсы, преподавательские и вспомогательные кадры, прием учащихся и служба поддержки, актуальность и качество учебного плана, подготовка преподавателей и оценка их профессионального уровня и др. Если Замбия занимается повышением потенциала для проведения оценки достижений учащихся, делая упор на оценку грамотности чтения и умению считать, то для Вьетнама характерно стремление расширить практику оценивания образовательных достижений учащихся, в том числе принимая участие в исследованиях PISA с 2012 года. Во Вьетнаме к оценке качества образования стали уделять особое внимание. К примеру, широко распространена практика проведения выпускных экзаменов в 9-х и 12-х классах в качестве отбора для дальнейшего обучения. Кроме того, предприняты серьезные усилия для обновления учебного плана и разработки национальных стандартов образования на каждом уровне обучения. В целях проведения внутренней и внешней оценки школ и получения аккредитации введены стандарты оценки всех ступеней

обучения. Начиная с 2009 года все школы Вьетнама стали проводить внутреннюю и внешнюю оценку в соответствии с общими стандартами. Программой Общенациональной оценки качества достижений учащихся предусмотрено проведение исследований по математике и вьетнамскому языку в 5-6-х классах; по математике, физике, вьетнамскому и английскому языкам в 9-х классах. Крупномасштабные исследования по математике и вьетнамскому языку в 5, 7, 9 и 11 классах проводятся каждые три года.

К исследованиям PISA Вьетнам подключился в 2012 году и в доступных нам источниках информации удалось найти данные двух раундов, проведенных в 2012 и 2015 годах [30]. В рейтинге стран мира учащимся указанной страны продемонстрированы следующие тенденции: в математической грамотности происходит заметное снижение (15 место, занятое в 2012 году, сменилось 22 местом), аналогичны показатели и читательской грамотности (17 место сменилось 32 местом), что касается естественнонаучной грамотности, то ее показатели вполне высоки и стабильны (7 и 8 места, соответственно).

Анализ текущей ситуации показывает, что в деле формирования системы оценивания образовательных достижений учащихся Кыргызской Республики не в полной мере используются научные ресурсы. Мы имеем в виду то, что с целью проводить фундаментальные и прикладные исследования в области теории и практики оценивания образовательных достижений учащихся страны (2012 г.) при финансовой поддержке Всемирного банка в структуре Кыргызской академии образования была создана и укреплена материально-техническая база научной лаборатории со штатной численностью в пять единиц. Она привлекалась во все мероприятия, проводимые Всемирным банком, активно принимала участие также в проведении широкомасштабных оценочных исследований Германского общества по международному сотрудничеству (GIZ). При его донорской поддержке проводились региональные сравнительные исследования CAPSA-2015, штаб-квартира и отдел реали-

зации которых дислоцировались в Бишкеке, и в лаборатории теории и практики оценивания образовательных достижений учащихся Кыргызской академии образования. В рамках проекта «Диалог в Центральной Азии», реализуемом в 2013-2016 гг., в КАО приглашались СІМ специалисты из Германии. Они оказали непосредственную научно-методическую помощь в разработке инструментария оценивания, а также в проведении претестных и основных исследований, в обработке и анализе полученных данных. Объектом исследований CAPSA-2015 являлись учащиеся начальных классов Кыргызской Республики, Республики Казахстан, Республики Таджикистан и Республики Туркменистан, а предметом исследования – математическая, естественнонаучная и читательская грамотности. Другими словами, лаборатория сумела повысить свой научный потенциал, в последующем самостоятельно стала проводить собственные исследования. Были проведены исследования образовательных достижений учащихся начальной школы (2015-2017 гг.) и учащихся 5-6 классов, обучающихся по стандартам нового поколения (2018-2020 гг.), по итогам которых опубликованы две коллективные научные монографии [31, 32], и в рамках подготовки к участию в PISA-2025 запланировали разработку новой пятилетней научной темы. Речь идет о том, что суть угрозы, снижающей эффективное выступление учащихся в предстоящих исследованиях, связана с двумя обстоятельствами: первое отсутствие учебно-методических комплексов нового поколения, адресованных учащимся 7-9 классов, и отсутствие у наших учащихся сформированного навыка владения компьютерной техникой из-за слабого распространения в стране методов компьютерного тестирования. Эти навыки отсутствуют не только у учеников, но и у учителей общеобразовательных школ. Дает о себе знать и отсутствие самих компьютерных тестов, которые соответствовали бы требованиям тестов, используемых в исследованиях PISA, с одной стороны, и построенных на содержательных особенностях предметного

образования, осуществляемого по годам их обучения в основной школе, с другой стороны. Наличие такого рода тестов и регулярное их применение в целях диагностики образовательных достижений учащихся в течение всего периода обучения в основной школе, безусловно, позволили бы иметь объективное представление о динамике формирования разновидностей грамотности, которые выступают предметом исследований PISA-2025. Мы считаем, что первое поколение тестов должны составляться с учетом преимущественного выявления естественнонаучной грамотности учащихся, второе и третье поколение тестов, которые могут быть запущены в рамках подготовки учащихся к последующим раундам исследований PISA, должны иметь иной фокус построения, который соответствует фокусу исследований, проводимых в 2028 (читательская грамотность) и 2031 (математическая грамотность) годах.

В наших предыдущих публикациях мы отмечали о том, что «Ситуация осложнена и тем, что несмотря на реализацию ряда стратегически важных мер по улучшению качества школьного образования, все же допущены определенные организационные погрешности. Речь идет о том, что если на первых двух раундах проведения НООДУ объектом исследования являлись учащиеся 4 и 8 классов, то в последующем таковыми стали только учащиеся 4 класса. Региональные исследования CAPSA-2015 также проводились на учащихся начальных классов. Если иметь в виду, что последний раз 15-летние учащиеся были привлечены к исследованиям PISA-2009 и НООДУ-2009, то становится ясно, что учащиеся основной школы, которые традиционно становятся объектом исследований PISA, достаточно продолжительное время остаются без должного внимания, что означает отсутствие объективных данных, характеризующих их образовательные достижения» [33, с. 8].

Основываясь на вышеизложенное, в конце 2020 года мы вносили предложение о важности выделить научное, методическое и организационно-финансовое сопровождение подготовки учащихся к исследованиям PISA-

2025. Суть научного сопровождения мы представляли в виде размещения государственного заказа на разработку научной темы: «Диагностика динамики формирования образовательных достижений учащихся основной школы», начиная с 2021 года до 2025 года включительно. Объектом таких исследований должны были стать учащиеся нынешнего 5 класса, а предметом – их естественнонаучная грамотность. В последующие года, когда учащиеся переходят в следующие классы обучения, исследования продолжают с их участием до тех пор, когда наступит время их фактического участия в исследованиях PISA-2025. К сожалению, данное предложение не нашло понимания и поддержку. Что касается Дорожной карты по подготовке учащихся Кыргызстана к участию в исследованиях PISA-2025, разработка проекта которой началась в начале года, так и не доведена до логического конца.

Выводы. Вышеизложенные результаты аналитического исследования позволяют сделать следующие выводы:

1. В Кыргызской Республике сложилась положительное отношение к осуществлению оценивания образовательных достижений учащихся на уровне класса, школы и на национальном уровне, предполагающее широкое использование стандартизированных оценочных инструментариев и привлечение наряду с государственными структурами независимые внешние структуры. В международных исследованиях PISA среди стран Средней Азии Кыргызстан принял участие первым (2006 и 2009 годы), первым также создал независимую оценочную структуру, проводящую общереспубликанское тестирование, регулярно стал проводить крупномасштабные исследования на национальном уровне. Они позволили получать объективную информацию о состоянии школьного образования, осуществлять мониторинг его качества и инициировать научно обоснованные меры политики. Однако возможности ряда общепризнанных международных исследований, к числу которых относятся PIRLS и TIMSS, в стране

используются не полноценно, т.е. Кыргызстан не являются их участником.

В формировании функционирующей в настоящее время национальной системы оценивания образовательных достижений учащихся значительный вклад внесли международные доноры. Проект READ-1 и READ-2 (Российская образовательная помощь в целях развития), реализованные Всемирным банком в 2008-2020 годы, ознакомил передовым международным опытом работы, способствовал формированию подходов к измерению результатов обучения в школе, повышению институционального, экспертного и аналитического потенциала страны, а также подготовить Концепцию системы оценки качества дошкольного и школьного образования. При финансовой поддержке USAID Американским советом по международному образованию (ACCLES) удалось создать независимую службу «Центр оценки в образовании и методов обучения» (ЦОМО), проводящую более двадцати лет Общереспубликанское тестирование (OPT) абитуриентов, поступающих в вузы страны. При поддержке Германского общества по международному сотрудничеству (GIZ) приобретен опыт организации и проведения региональных сравнительных исследований с участием Кыргызстана, Казахстана, Таджикистана и Туркмении (CAPSA-2015). Реализация пятилетнего проекта «Читаем вместе» (USAID), начатого с 2013 года и нацеленного на улучшение значимости чтения в развитии детей начальных классов, позволила иметь объективные данные по оценке базовых навыков чтения при помощи инструментариев исследования EGRA.

2. В стране функционируют государственные и негосударственные структуры, осуществляющие оценку образовательных достижений учащихся. Государственное учреждение «Национальный центр тестирования» (НЦТ) при Министерстве образования и науки Кыргызской Республики, созданная в 1993 году, в 2018 году преобразована в «Национальный центр оценки и качества образования и информационных технологий» (НЦОКИТ). Центр

занимается проведением добровольного тестирования как альтернативного школьным экзаменам, тестирования претендентов на получение аттестата с отличием, итоговой государственной аттестацией в основной и средней школе, вступительных экзаменов в вузы ряда зарубежных стран, вступительных экзаменов в вузы Кыргызстана для этнических кыргызов и вступительных экзаменов в заграничные военные вузы. Негосударственное учреждение «Центр оценки в образовании и методов обучения» (ЦООМО), впервые созданная в странах Средней Азии (2002 г.), является независимой тестовой организацией, созданной Американским советом по международному сотрудничеству (ACCELS). Он проводит Общереспубликанское тестирование учащихся, оказывая услуги вузам при отборе абитуриентов. С целью проводить фундаментальные и прикладные исследования в области теории и практики оценивания образовательных достижений учащихся страны (2012 г.) стало функционировать структурное подразделение – научная лаборатория Кыргызской академии образования, – проводившая диагностические исследования образовательных достижений учащихся 5-6 классов, обучающихся по стандартам нового поколения, и опубликовать коллективную монографию по итогам исследований 2018-2020 годов.

Утверждена Концепция «Система оценки качества дошкольного и школьного образования в Кыргызской Республике», которая в целом устанавливает виды и приводит в порядок проведения оценочных процедур, все же главная проблема – финансирование предполагаемой системы оценивания – остается не решенной. Проведение крупномасштабных оценочных исследований (НООДУ), в том числе и участие в исследованиях PISA, отдано на откуп международным донорским организациям и не является предметом собственной государственной политики. Малочисленный штат сотрудников научной лаборатории КАО и отсутствие полноценного финансирования научных тем не позволяют проводить полнокровные исследования,

научные результаты которых могли бы использовать в модернизации содержания школьного образования, в разработке предметных стандартов, учебно-методических комплексов нового поколения и более нацеленной подготовке к участию в предстоящих исследованиях PISA-2025.

Литературы:

1. Государственный образовательный стандарт школьного общего образования Кыргызской Республики, утвержденный постановлением Правительства Кыргызской Республики от 21 июля 2014 года №403: [Электронный ресурс]: edu.gov.kg gosudarstvennyj-obrazovatelnyj-standart.
2. Постановление Правительства КР от 23 марта 2012 года № 201 «О стратегических направлениях развития системы образования в Кыргызской Республике» (В редакции постановлений Правительства КР от 1 июля 2013 года № 395, 2 марта 2016 года № 100). [Электронный ресурс]: cbd.minjust.gov.kg.
3. Болотов В.А., Ефремова Н.Ф. Система оценки качества российского образования / В.А. Болотов, Н.Ф. Ефремова // Педагогика. – 2006. – №1. – С. 22.
4. Майоров А.Н. Теория и практика создания тестов для системы образования. Как выбирать, создавать и использовать тесты для целей образования / А.Н.Майоров // – М., 2000. – С. 21-22.
5. Программа READ [Электронный ресурс]: <http://www.readprogram.org/> (дата посещения 30.09.2021).
6. Единый государственный экзамен в Российской Федерации. [Электронный ресурс]: <https://ru.wikipedia.org/wiki> (Дата посещения 30.09.2021).
7. Федеральный закон «Об образовании в Российской Федерации» N 273-ФЗ от 29 декабря 2012 года с изменениями 2020 года. [Электронный ресурс]: <http://zakon-ob-obrazovani.ru/>. (Дата посещения 30.09.2021).
8. PIRLS. [Электронный ресурс]: <https://ru.wikipedia.org/wiki/PIRLS>. (Дата посещения 23.09.2021).
9. TIMSS. [Электронный ресурс]: <https://ru.wikipedia.org/wiki/TIMSS>. (Дата посещения 24.09.2021).
10. Результаты TIMSS-2019. [Электронный ресурс]: <https://fioco.ru>. (Дата посещения 30.09.2021).
11. Результаты PISA. [Электронный ресурс]: <https://fioco.ru>. (Дата посещения 30.09.2021).
12. Мамытов А. Система оценивания достижений учащихся как инструмент повышения качества образования: обзор международного опыта / А. Мамытов, М. Иманкулова // Известия Кыргызской академии образования, № 1, 2010. – Бишкек, 2010. – С. 3-12.

13. Мамытов А. READ в Кыргызстане: состояние и перспективы / Материалы круглого стола «Российская программа содействия образованию» 31 март-1 апреля 2010 года. – Бишкек, 2010.
14. Постановление Правительства КР от 23 марта 2012 года № 201 «О стратегических направлениях развития системы образования в Кыргызской Республике» (В редакции постановлений Правительства КР от 1 июля 2013 года № 395, 2 марта 2016 года № 100). – [Электронный ресурс]: cbd.minjust.gov.kg.
15. Национальное оценивание образовательных достижений учащихся (НООДУ) – 2014. 4 класс. [Электронный ресурс]: <http://www.testing.kg>.
16. Аксенова И. Образование на нуле / И. Аксенова. [Электронный ресурс]: <https://www.kp.kg/>. (Дата посещения 01.10.2021).
17. Проект «Читаем вместе». [Электронный ресурс]: <https://www.usaid.gov/node/121951>
18. Исследование USAID: Многие младшеклассники в Кыргызстане не понимают прочитанного. [Электронный ресурс]: <https://kaktus.media/doc/382798>
19. Закон Кыргызской Республики «Об образовании» // Сборник нормативно-правовых актов в области образования Кыргызской Республики. Выпуск 1. – Бишкек, 2004. – 135 с.
20. Енчикова Е.С. Оценка качества образования в начальной школе (на основе инструмента SAM) / Е.С. Енчикова, Е.Ю. Карданова. [Электронный ресурс]: <https://cyberleninka.ru/>
21. Калдыбаев С.К. Использование инструмента SAM в оценивании математической грамотности в начальной школе Кыргызской Республики. / С.К. Калдыбаев, З.Э. Жамакеева, Б.С. Шамшидинова. [Электронный ресурс]: <https://cyberleninka.ru/>
22. Постановление Правительства Кыргызской Республики от 2 марта 2016 года № 100 «О внесении изменений и дополнений в постановление Правительства Кыргызской Республики «О стратегических направлениях развития системы образования в Кыргызской Республике» от 23 марта 2012 года № 201.
23. Иманбекова Н. Хочу назад в школу! [Электронный ресурс]: <https://opendatacovid.kg/learningonline>
24. Мамытов А. Перспектива центральноазиатского измерения CAPSA как инструмент оценки эффективности внедряемых стандартов/учебных планов / А. Мамытов, М. Мыкыева, С. Умралиева и др. // Материалы II Международной научно-практической конференции «Педагогические измерения: опыт и перспективы развития». – Астана, 29-30 сентября 2016 года.
25. Мамытов А. Использование результатов широкомасштабных исследований для улучшения качества образования в Центральной Азии / А. Мамытов, Ю.М. Левин, М. Мыкыева // Материалы международной научной конференции «Образование и спорт в эпоху могущества и счастья». – Ашхабад, 9-10 ноября, 2016. – 321 с.
26. Мамытов, А. Международные исследования CAPSA в Кыргызстане Problem atizing in equality / А. Мамытов, Ю. Левин, М. Мыкыева // The promise of comparative and international education. 61st Annual Conference Highlights Book. Atlanna, GA March 5-9 #CIES 2017.
27. Постановление Правительства КР от 4 июня 2018 года № 270 «О внесении изменений в постановление Правительства Кыргызской Республики “О стратегических направлениях развития системы образования в Кыргызской Республике”» от 23 марта 2012 года № 201. [Электронный ресурс]: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/11922?cl=ru-ru>.
28. Концепция Система оценки качества дошкольного и школьного образования в Кыргызской Республике. Утверждена решением коллегии Министерства образования и науки Кыргызской Республики №1/8 от 19.02.2020.
29. Диньёнг Хоу. Развитие востребованных навыков в целях создания человеческого капитала: образование, навыки и продуктивность в Кыргызской Республике / Диньёнг Хоу, Карина Асеведо, Джуст де Лаат и Дженника Ларрисон. Всемирный банк. – Бишкек, июнь, 2020 г.
30. Международная программа по оценке образовательных достижений учащихся. [Электронный ресурс]: https://ru.wikipedia.org/wiki.Дата_посещения_05.11.2021.
31. Мамытов А. Оценка образовательных достижений учащихся начальной школы / А. Мамытов, Г. Тагаева, Н. Кайдиева. – Бишкек: КАО, 2018. – 135 с.
32. Мамытов А. Диагностика предметных компетентностей учащихся, обучающихся по стандартам нового поколения (5-6 классы) / А. Мамытов, Г. Тагаева, Н. Ажыкулова. – Бишкек, 2021.
33. Мамытов А. Направления подготовки учащихся основной школы Кыргызской Республики к международным исследованиям PISA-2025 / А. Мамытов, Г. Тагаева // Известия КАО. – Бишкек, 2021. № 1 (53). – С. 3-12.

*Касымова Н.О.,
кандидат философских наук, доцент,
кафедра философии, теории и истории культуры,
Кыргызский национальный университет имени Ж. Баласагына,
Кыргызская Республика, город Бишкек*

STEM-ОБРАЗОВАНИЕ: НОВЫЕ МЕТОДЫ МЫШЛЕНИЯ И ФИЛОСОФИЯ

*Касымова Н.О.,
философия илимдеринин кандидаты, доцент,
Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университети,
Философия, маданияттын теориясы жана тарыхы кафедрасы,
Кыргыз Республикасы, Бишкек шаары*

STEM-БИЛИМ БЕРҮҮ: ОЙ ЖҮГҮРТҮҮНҮН ЖАҢЫ ЫКМАЛАРЫ ЖАНА ФИЛОСОФИЯ

*Kasymova N.O.,
Candidate of Philosophic science,
KNU named after Zh. Balasagyn,
Kyrgyz Republic, Bishkek city*

STEM-EDUCATION: NEW METHODS OF THINKING AND PHILOSOPHY

Аннотация: В статье представлены вопросы создания нового подхода в образовании, применение STEM-образования, повышающее креативное мышление у детей. Однако, для осуществления этого перехода, мы должны обладать знаниями о самом процессе реализации себя. Бытие человека – это реальное преобразование себя и действительности. Необходимость и актуальность философского осмысления, проблемы самореализации личности обусловлены процессами обновления общества и повышением интереса науки и философии к внутреннему миру, к потенциалу личности.

Аннотация: Макалада билим берүүгө жаңы ыкмаларды түзүүнүн эң маанилүү ыкмалары келтирилген. Балдардын чыгармачыл ой жүгүртүүсүн жогорулатуучу Stem-билим берүүнү колдонуу. Бирок, биз бул өтмөктү иш жүзүнө ашыруу үчүн, өзүбүздү өзүбүз ишке ашыруу процессин билүүчү билимге ээ болушубуз зарыл. Адам болушун – бул өзүңдүн жана чындыктын чыныгы өзгөрүшү, анын өзүн-өзү чыныгы ишке ашыруусу. Жеке адамдын өзүн-өзү ишке ашыруу маселесине философиялык ой

жүгүртүүнүн зарылдыгы жана актуалдуулугу, коомдун жаңыруу процесси жана адамдын ички дүйнөсүнө жана потенциалына кызыгуусунун жогорулашы менен байланыштуу.

Annotation: In the article, the most important issues are the creation of a new approach to education, the use of Stem-education that enhances creative thinking in children. However, in order for us to make this transition, we must have knowledge of the very process of self-realization. Human being is a real transformation of oneself and reality. The need and relevance of a philosophical understanding of the problem of the problem of self-realization of the individual is due to the processes of renewal of society and an increase in the interest of science and philosophy to the inner world, to the potential of the individual.

Ключевые слова: STEM-образование, инженерия, самореализация, деятельность, технология, творчество, креативное мышление, математика, наука, самоутверждение, общество, образование.

Түйүндүү сөздөр: STEM-билим берүү, чыгармачыл ой жүгүртүү, өзүн-өзү ишке

ашыруу, жаңы ыкмалары, философия, технология, математика, инженерия, илим, өзүн-өзү тастыктоо, коом.

Key words: *STEM-education, engineering, self-realization, activity, technology, creative thinking, mathematics, science, self-affirmation, education.*

Введение. Возрастающая роль интеграционной тенденции в образовании привела к тому, что современное общество существует на новом этапе развития – информационном. Информационные технологии широко используются в повседневной жизни, производстве, в образовательной системе и способны ускорить развитие общества.

Важный экзистенциальный пласт человеческой жизни в повседневности – это мера самореализации и самоутверждения человека в социуме. Именно в общественной жизни личность наиболее полно самореализуется, воплощает себя, ибо именно здесь он осуществляет определенные преобразования: растит детей, работает, общается с друзьями, учится, приобщается к ценностям культуры, мечтает и претворяет ее в жизнь, в чем-то разочаровывается, переживает полноту бытия, испытывает воодушевляющее напряжение духовных сил, связанных с этим бытием, восторги побед свершений, горечь разочарований, наслаждение прекрасным и т.д. Все эти и тысячи подобных деяний составляют ткань человеческого бытия. Другими словами, бытие человека – это реальное преобразование себя и действительности, его реальная самореализация.

Целью данной статьи является культурно-исторический анализ социокультурных процессов, которые способствуют преобразованию личности и окружающего мира; осмысление проблемы самореализации личности обусловленной развитием информационной технологии, формированием нового мышления и возникновением новой системы ценностей в реальной жизнедеятельности человечества.

Метод исследования: библиографический анализ литературы.

Основное содержание. Самореализация и самоутверждение личности – самая ак-

туальная и значимая проблема современности. Почти все изменения, которые происходят в мире в течение последних десятилетий, характеризуются кардинальными преобразованиями человеческого бытия, возникновением новых форм коммуникаций и общения, углублением диалога культур, формированием новой системы ориентации жизнедеятельности человека, сводятся к общему утверждению преимущества гуманистических ценностей среди других целей общественного развития.

Необходимость и актуальность философского осмысления проблемы самореализации личности обусловлена процессами обновления общества и повышением интереса науки и философии к внутреннему миру, к потенциалу личности. Наряду с кардинальными экономическими, политическими, социальными, культурными переменами во всех сферах индивидуальной и общественной жизни происходит негативное изменение качества жизни в целом. Отдельные люди и общество в целом пока еще не имеют необходимого опыта и познаний в сфере улучшения жизни и удовлетворения своих потребностей, цивилизационных средств и способов самореализации и самоутверждения.

Актуальность разработки проблем самореализации личности также обусловлена формированием нового мышления и возникновением новой системы ценностей не только в философских концепциях, но и в реальной жизнедеятельности человечества. Это назревшая и растущая потребность в безотлагательной глубокой разработке новых идей в социологии, социальной политике и практике.

Все больше возрастает потребность в использовании опыта улучшения качественных и количественных, объективных и субъективных параметров индивидуальной и общественной жизни. Очевидна необратимость разумного, без слепого подражательства, изучения и использования зарубежного опыта, и прежде всего опыта американского, европейского, японского и др. Именно в этой области особенно не хватает нам и знания

языков, и компьютерной культуры, и нормальных демократических традиций.

Опора на интеллектуальное богатство в сфере улучшения качества жизни – важный фактор самореализации и самоутверждения личности. Нужна глубокая проработка вопросов теории самореализации и самоутверждения личности, которая позволит людям более обстоятельно, на существенно обогащенном языке излагать свои соображения, предложения, идеи, требования, строить и улучшать жизнь по-новому.

Все новое окружает нас. Все успехи технических достижений, которые реализовывались в истории цивилизации, можно разделить на три типа социальной организации: доиндустриальный, индустриальный и постиндустриальный. Все они существуют и в настоящее время, которые радикально повлияли не только на облик экономики, но и на культуру общества, его ценности. «Драматизируя различия, мы должны сказать, – пишет О.Тоффлер, – что в старом, массовом промышленном производстве главным была физическая сила. В развитых разукрупнённых отраслях главным является информация и творчество». Сравнивая индустриальный и постиндустриальное общество О.Тоффлер представляет, что индустриальное общество требовала от человека исполнительной точности, умения подчиняться к власти, смирение с пожизненным однообразным трудом. Постиндустриальное общество требовало от человека творчества, способности быстро реагировать на изменения, инициативности, коммуникабельности, разностороннего развития [4, с. 74]. Для выполнения этих требований необходимо менять подход к образованию. Образование должно быть разнообразным, нужно резко увеличить обучения, самореализации и самоутверждения. Этого можно достичь на основе инновационных технологий.

Новая экономика требует не только умение креативно мыслить, но и быть свободным в мире образов и символов. Как отмечает О.Тоффлер, «мы вступаем в период, когда культура имеет значение большее, чем когда-либо, культура не

является чем-то окаменевшим в янтаре, это то, что мы создаем заново каждый день» [4, с. 75].

Современные темпы развития общества (информатизация, цифровизация и новые подходы к исследованиям) требуют по-новому отнестись к образованию как отметила Е. Годунова, «быстроменяющиеся тенденции образования и активное развитие новых информационно-коммуникационных технологий актуализируют комплексный подход к обучению. Прогнозируемая четвертая промышленная революция, которая представляет собой внедрение искусственного интеллекта и киберфизических систем в жизнедеятельность человечества требует преобразования системы образования уже сегодня» [1]. Комплексный подход изучения вопросов и явлений это вызов времени.

Science. (Наука) дает знание обо всем: об объективном мире, о субъективном понимании, о природных процессах, о мировых событиях. Наука изучает природу, индивида, цивилизацию, мир, созданный человеком и т.д. Наука изучает даже саму себя. Все сущее в мире может быть понято на основе действующих в науке законов. Леонардо да Винчи писал: «Наука – полководец, а практика – солдат». Наиболее близко к науке оказывается философия [4, с. 395].

Technocmplogy. Проявлением интереса к поведению небесных тел были установлены первые закономерности в природе. Г. Галилей в своих опытах с движением шара по наклонной плоскости измерял время по количеству воды, вытекшей через тонкую трубу из большого резервуара [4, с. 21]. Тогда еще не было часов. Г. Галилей создал подзорную трубу и благодаря этому обнаружил пятна на Солнце. Наукой сегодня активно используются технологии: космические корабли, подводные лодки, различного рода научные станции, специально организованные заповедники.

Engineering. Инженеры делают реальные материальные вещи, опираясь на мысль. Используя достижения науки и техники решают основные вопросы человечества.

Mathematics. Основой научного познания безусловно, является язык науки. Для

языка науки характерно использование понятий и терминов, стремление к четкому утверждению, к строгой логичности в изложении всего материала. В реальном мире мы замечаем, что все большее значение приобретает использование математики.

Еще в эпоху Возрождения Г. Галилей утверждал, что книга Природы написана языком математики [2, с. 20]. В XXIV-XXVI века вся физика развивалась как выявление математических структур в физической реальности. Наиболее адекватным способом реального бытия и реализации человеческой сущности является творческая деятельность. Творчество как наиболее глубинная способность человека [6, с. 81], представляет собой не только сущностный фактор самоутверждения, но и основную качественную характеристику высшего уровня самоутверждения личности [5, с. 125]. Творчество – это создание такого продукта, который отличается новизной, оригинальностью, в основе его лежит поиск качественно новых ценностей, новых видов взаимосвязи между разными предметами в новых условиях, используя интеграцию, технологию и математику. Благодаря математике человек может объяснить присутствие и расположенность того или иного предмета.

В философии все время обращаются к тем вопросам, которые уже были рассмотрены, а в точных науках не доказывают снова уже доказанные теоремы.

Творческая активность ума по-разному реализуется в той или иной сфере: материальной или духовной культуре – в науке, технике, экономике, искусстве, политике и т.д. Творческая мысль та, которая ведет к новым результатам.

Как только найден принцип решения задач, по Спиркину, творческая мысль перестает быть творческой. Благодаря творчеству и осуществляется прогресс в науке, технике, искусстве, политике и во всех других сферах общественной жизни. Одной из особенностей творчества является разрешение противоречий. Исходя из этих соображений, Спиркин показывает особенность творческой мысли. Исследуя противоречия, Спиркин показывает, что после создаются новые

открытия. Из новых открытий вытекают другие творческие воображения, фантазии и т.д., но логика не исчерпывает духовные ресурсы творческого мышления. Это такие ресурсы как остроумие и интуиция. Остроумие – творческая мысль, тесно связанная с чувствами, во внезапном нахождении чего-то общего по существу в таких фактах, которые отстоят далеко друг от друга [3, с. 468]. Но главным из этих ресурсов является интуиция. У Шопенгауэра этот вопрос занимает центральное место. Первый факт сознания он видел в представлении. Познание осуществляется либо как интуитивное, либо как отвлеченное или рефлекторное. Интуиция – это первый и важнейший вид знания [7, с. 380-394].

С внедрением STEM-образования творческие способности детей будут развиваться, ребенок захочет реализовать и проявить себя. Такой подход, где ребенок экспериментирует, может ошибаться, и ребенок как и все творческие люди, будет работать над своими ошибками. Нет людей, которые использовали бы только стандартное мышление, мы все обладаем навыками креативного мышления.

С рождения у детей креативность мышления очень высокая. Но со временем, если не заниматься с ребенком, креативность уменьшается. С начала обучения, в связи с загруженностью школьными занятиями, коэффициент креативности падает.

Интеграция школьных предметов способствует повышению креативного мышления, помогает понимать, ощутить взаимоотношение природы, человека и общества. Ребенок должен не только знать, но надо научить ребенка понимать и в этом поможет интегрированный урок. Благодаря этому ребенок в будущем с легкостью применит эти знания и будет иметь более цельное знание о мире, в котором живет.

Как отмечает профессор Син Е.Е., «для решения многих глобальных вопросов (социальные, экономические, экологические и др.) школьных предметных знаний бывает недостаточно. Появляется необходимость использования внепрограммных материалов, которые следует интегрировать при раскры-

тии темы урока или решении проблем. В частности, к ним относятся и различные по уровню ситуативные задачи. Такой подход обучения часто используют в STEM-технологии» [8, с. 16].

Соответственно, необходимо приложить немало усилий для создания данного проекта. Для начала следует провести связь между предметами, такими как математика, физика, биология, химия и т.д. Мини проект во внешкольном формате среди студентов или учащихся школ, которые готовятся к олимпиаде и т.д. На классических уроках это сделать сложно, так как на занятиях преподаватель должен следовать плану и это требует большей подготовки. Сначала игра, а затем внедрение в план, и мы должны готовиться к этому.

Весной оживает природа, а вместе с ней и наши желания, чувства, мысли. Мы станем энергичнее и появляется потребность создания нового. Даем толчок творческому мышлению, самосовершенствованию, где человек получает радость через познание.

Американские педагоги подчеркнули, что в азиатских странах молодые люди обязательно практикуются в одном из искусств.

Энергичность, желание красиво жить подчеркивает способности человека. Под способностями понимают индивидуально-психологические особенности личности, необходимые для успешного выполнения какой-либо деятельности. Хочется рассмотреть творчество как деятельность человека. В основе творчества лежит поиск новых ценностей, новых видов взаимосвязи между отдельными элементами. В процессе творчества происходит самовыражение личности.

В творчестве проявляется духовность человека, представляющая собой невещественное начало, сознание. Содержание духовного рассматривается как синтез эмоционального, нравственного и интеллектуального потенциалов личности, а также развитие личностных характеристик человека в процессе его стремления к возвышенному. Творческие способности способствуют выражению жизни духа и наивысшей

своей интенсивности. Поэтому, их можно рассматривать как духовно-творческие.

Таким образом, духовно-творческие способности – это индивидуально-психологические способности личности, проявляющиеся в духовном поиске и созидании нового, приводящем к самосовершенствованию личности, окружающего его мира.

Результатом духовно-творческой деятельности является создание оригинального продукта, который отличается неповторимостью, и в котором отражена индивидуальность творца и его духовные стремления.

В основе индивидуально-психологических особенностей духовно-творческих способностей лежит умение глубоко чувствовать и переживать; гибкость мышления; активность и смелость в проявлении собственной воли.

Заключение. Таким образом, динамичное развитие информационных технологий в постиндустриальном обществе и их активное внедрение в нашу жизнь способствует возникновению новых качественных форм мыслительной деятельности. По причине возрастания роста количества информации людям приходится преобразовывать свои познавательные способности и успевать обрабатывать большой объем информации за меньший отрезок времени, что способствует развитию креативного мышления.

Преимуществом STEM-образования является тесная связь с окружающим миром, высокое желание экспериментировать и наблюдать. Современному обществу нужны инициативные и независимые специалисты, способные постоянно совершенствовать свои профессиональные навыки. Такие специалисты отличаются высокой чувствительностью, любопытством, готовностью к быстрому обновлению знаний и широким спектром навыков и это мы получим вместе с STEM-технологией.

Литература:

1. Годунова, Е.А., Рождественская, Л.В. Многомерный взгляд на мир, или STEM, STEAM, STREAM подходы в

- образовательной практике. // Е.А. Годунова, Л.В. Рождественская. [Электронный ресурс]: Режим доступа: <https://edugalaxy.intel.ru/index.php>. Дата обращения 26.04.2021
2. Годунова, Е.А. STEM-образование: возможности и перспективы. [Электронный ресурс]: Режим доступа – «Открытая школа». <http://www.openschool.kz/> Дата обращения 10.02.2021
3. Спиркин, А.Г. Философия – М., 2021. – С. 468.
4. Философия и методология науки: Учеб. пособие для студентов высших учебных заведений / Под ред. В.И. Купцова. – М.: Аспект Пресс, 1996. – 551 с.
5. Цыбра, Н.Ф. Самоутверждение личности. – К.: Высшая школа, 1989. – С. 125.
6. Человек и мир человека. – М.: Наука, 1977. – С. 81.
7. Шопенгауэр А. Мир как воля и представление. – М., 1993. Т.2. – С. 380-394.
8. Син, Е.Е. Интеграция школьного образования как механизм развития личности. // Известия КАО, 2021. № 1 (53). – С. 13-19.

Рецензент:

Мамбетакунов У.Э.,

доктор педагогических наук, профессор

*Касымова Фарида Фазыловна,
директор,
Станция Юных Техников,
Кыргызская Республика, город Бишкек,
e-mail: kasymovafari@gmail.com*

**ВНЕШКОЛЬНАЯ ОБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ ОРГАНИЗАЦИЯ, СООТВЕТСТВУЮЩАЯ
ТРЕБОВАНИЯМ STEM-ОБРАЗОВАНИЯ**

*Касымова Фарида Фазыловна,
директор,
Жаш Техниктер Станциясы,
Кыргыз Республикасы, Бишкек шаары,
e-mail: kasymovafari@gmail.com*

**STEM-БИЛИМ БЕРҮҮНҮН ТАЛАПТАРЫНА ЖООП БЕРГЕН МЕКТЕПТЕН
ТЫШКАРКЫ БИЛИМ БЕРҮҮ УЮМУ**

*Kasymova Farida Fazylovna,
headmaster,
Station of Young Technicians,
Kyrgyz Republic, Bishkek city,
e-mail: kasymovafari@gmail.com*

**OUT-OF-SCHOOL EDUCATIONAL ORGANIZATION THAT MEETS THE
REQUIREMENTS OF STEM EDUCATION**

Аннотация: Данная статья освещает проблему внедрения STEM-образования во внешкольные учреждения. Приводятся примеры использования STEM-образования в деятельности кружков Станции Юных Техников.

Аннотация: Бул макала мектептен тышкаркы окуу жайларда STEM-билим берүү проблемаларын чагылдырат. Жаш Техниктердин Станциясынын ийримдериндеги ишинде STEM пайдалануунун мисалдары берилген.

Annotation: This article highlights the problem of implementing STEM-education in extracurricular institutions. Examples of the use of STEM in the activities of the clubs of the Station of Young Technicians are given.

Ключевые слова: STEM-образование, внешкольное образовательное учреждение, Станция Юных Техников, кружок, макет, проект, благоприятная среда.

Түйүндүү сөздөр: STEM-билим берүү, мектептен тышкаркы билим берүү мекеме,

Жаш Техниктер Станциясы, ийрим, макеттер, проекттер, жагымдуу чөйрө.

Key words: STEM-education, extracurricular educational institution, Station of Young Technicians, club, layout, project, enabling environment.

Введение. Вопросы качества образования, его содержание и методы всегда будут актуальными, ведь образование постоянно развивается, а достижения последних лет и вовсе стремительно меняют его экономические и духовные составляющие. Это взаимосвязанные процессы: образование влияет на развитие общества. Развитое в духовном, экономическом и научно-техническом плане общество подталкивает образовательный процесс искать новые пути, чтобы соответствовать требованиям времени. Образование – это целенаправленный процесс обучения и воспитания, который ведет к овладению ценностями культуры и нравственно-эмоционального отношения к

миру, опытом профессиональной и творческой деятельности, сохраняющими и развивающими духовные и материальные достижения человечества [1].

Современная действительность такова, что экономическое состояние любого государства является прямым отражением его научно-технического потенциала, следовательно, и уровнем образовательной системы данного государства. Поэтому состояние уровня образования, его качество находятся на особом контроле и внимании; передовые методы, приемы в системе образования получают широкую огласку и распространение.

Одним из таких актуальных инновационных направлений образовательного процесса XXI века является **STEM-образование**, которое успешно внедряется во многих странах. Появившись, как направление в США и имея очень успешный опыт, STEM получил широкое распространение во многих развитых странах, претендующих на звание лучших в сфере образования [2].

Если коротко говорить про STEM, то это – аббревиатура, означающая термин, относящийся к академическим дисциплинам: естественные науки, технологии, инженерное искусство и математика. Это образование, основанное на применении междисциплинарного и прикладного подхода [3]. В большинстве развитых странах STEM-образование используется, начиная со среднего образования. Выпускники, уже имеющие представление о STEM, выбирают будущие профессии, и, соответственно, вузы будут делать акцент на это направление.

Методы и организация. В качестве основного метода исследования использовался практический опыт работы Станции Юных Техников. С организационной точки зрения статья написана в форме кабинетного исследования.

Результат и обсуждение. В нашей стране STEM-образование, а точнее среда обучения, соответствующая требованиям STEM-образования, успешно функционирует в Кыргызском государственном техническом университете имени И. Раззакова. И, при содействии специалистов этого универси-

тета, в Республиканской детской инженерно-технической академии «Алтын-туйун» функционируют кружки соответствующие данному направлению, то есть имеют соответствующую среду обучения.

Если говорить о среде, соответствующей благоприятному внедрению элементов STEM-образования, где полученные теоретические знания могут быть реализованы, то **внешкольные образовательные учреждения** – это один из оптимальных вариантов. «Ведь, если злоупотребление интеграцией в школьных учреждениях может привести к некоторым нежелательным последствиям (ограниченное число учебных предметов, не позволяющих достичь цели обучения; трудности в компоновке информации и т.д.)» [4], то интеграция в дополнительном образовании подобных последствий не имеет. Выражение Конфуция: «Скажи мне – и я забуду. Покажи мне – и я запомню. Дай мне сделать – и я пойму» [5] – может служить девизом, как и для «Алтын-туйун», так и для **Станции Юных Техников** города Бишкека. Этим обуславливаются **цель и задачи** данной статьи.

Причины для благоприятного внедрения STEM во внешкольные организации следующие:

1. Набор в группы внешкольных организаций уже ведется с учетом интересов ребенка и его родителей.

2. Обучение в группах начинается с дошкольного возраста и до 18 лет, с учетом всех возрастных особенностей.

3. Обучение выстроено так, что ребенок имеет возможность свободного общения, способствующего его психическому благополучию и проявлению его творческих способностей.

4. Непременным условием обучения в группах внешкольной организации является творческая работа руками, с применением теоретических знаний, полученных как в школе, так и в группах внешкольной организации.

5. Умение создавать **макеты**, выставки, технические и исследовательские проекты является обязательным, так как это является

формой оценивания и усвоения учебного материала.

6. Педагоги внешкольных организаций, по сравнению с педагогами школ, более адаптированы к работе «теория+практика» или «мозги+руки».

7. Учебная программа, календарно-тематические планы педагогов внешкольных организаций могут быть очень гибко адаптированы, модернизированы под требования времени и запросов социума.

Более того, если STEM-образование подразумевает комбинирование различных дисциплин, то элементы этого можно проследить в деятельности кружков внешкольных учреждений. Приведу несколько примеров.

Пример первый. Это был зачетный урок «Закрепление темы объемного моделирования геометрических фигур по мотивам сказки Репка» *кружка* «Начально-технического моделирования». Урок прошел в конце апреля 2017 года. Руководитель кружка – Быкова Лидия Ивановна. Урок проводился для детей 7–10 лет первого года обучения. На данном уроке дети изготовили объемные геометрические фигуры (куб, цилиндр, пирамида, параллелепипед, усеченный конус, конус) персонажей сказки (дед, бабка, репка, Жучка, кошка, мышка) и разыграли небольшую постановку. На этом примере можно проследить интеграцию таких предметов, как геометрия, математика, литература и драматическое искусство. И, соответственно, принцип «мозги+руки».

Пример второй. Следующий пример из опыта работы авиамodelьного кружка. Тема: Изготовление и запуск воздушных змей. Это для детей среднего школьного возраста. При моделировании применяются знания по геометрии для создания основного корпуса из реек; математические расчеты размеров, чтобы модель была устойчива; и элементарные знания физики для расчета воздушных потоков. И, конечно, воспитание эстетического вкуса, так как каждый ребенок создает свой уникальный макет определенной раскраски.

Пример третий. Также пример из опыта работы кружка «Занимательная

информатика», для детей старшего школьного возраста. В этих группах дети осваивают основы владения многими программами: Word, Excel, Fotoshop, видеоредакторы и т.д, снимают ролики, редактируют их и озвучивают, используя приемы анимации, где созданные ими же макеты двигаются. Также создают и описывают исследовательские *проекты*. В таких видах работ часто бывают использованы знания из различных дисциплин.

Если исходить из опыта деятельности внешкольных организаций, то можно отметить, что это та *благоприятная среда*, где формируется мышление о том, что создание любого проекта требует не только мастерства рук, но и знаний из многих областей человеческой деятельности. Это также отвечает требованиям, что STEM – это не только метод обучения, но и способ мышления.

Выводы. В деятельности внешкольных учреждений можно найти много элементов STEM-образования, но этого очень мало, чтобы заявить о том, что внешкольные организации полностью готовы внедрить STEM. Для того, чтобы это инновационное направление в образовании стало частью учебной деятельности необходимо:

1. Обратить особое внимание на подготовку, переподготовку и переквалификацию педагогов внешкольного образования, на материально-техническое обеспечение внешкольных организаций, которое находится в плачевном состоянии, включая и помещения.

2. Подготовить необходимое научно-методическое обеспечение (видеоролики, учебники, методические пособия, учебные программы).

Наша страна и наши дети достойны самого лучшего и передового, что есть и появляется в мире. STEM, как инновационное и актуальное направление в образовании, должно проложить себе дорогу в наших дошкольных образовательных организациях, школах, вузах и внешкольных учреждениях. Ждать идеальных условий не надо, могут уйти годы. Но маленькие шаги в

этом направлении мы можем начать делать уже сейчас.

Литература:

1. Ушаков Д.Н. Иллюстрированный толковый словарь современного русского языка. – М.: Аделант, 2013. – С. 412.
2. STEM. Основные положения. [Электронный ресурс].
URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki/STEM>.
3. Что такое STEM. [Электронный ресурс].

URL: <https://apitor.ru/news/chto-takoe-stem>

4. Син Е.Е. Интеграция школьного образования как механизм развития личности // Известия КАО, №1. (53). – Бишкек, 2021. – С. 13-19.
5. 20 лучших афоризмов Конфуция. Онлайн-журнал Эксмо. [Электронный ресурс].
URL: <https://eksmo.ru/interview/20-luchshikh-aforizmov-konfutsiya-ID3562288/>

Рецензент:

*Мамбетакунов У.Э.,
доктор педагогических наук, профессор*

МАМЛЕКЕТТИК ТИЛ

ГОСУДАРСТВЕННЫЙ ЯЗЫК

STATE LANGUAGE

*Турдугулов Али Турдугулович,
филология илимдеринин доктору, профессор,
Кыргыз билим берүү академиясы,
Кыргыз Республикасы, Бишкек шаары*

*Жолмат кызы Динара,
аспирант,
К.Карасаев атындагы Бишкек гуманитардык университети,
Кыргыз Республикасы, Бишкек шаары*

ЭГЕМЕН ЖЫЛДАРДАГЫ КЫРГЫЗ АҢГЕМЕЛЕРИ

*Турдугулов Али Турдугулович,
доктор филологических наук, профессор,
Кыргызская академия образования,
Кыргызская Республика, город Бишкек*

*Жолмат кызы Динара,
аспирант,
Бишкекский гуманитарный университет имени К. Карасаева,
Кыргызская Республика, город Бишкек*

КЫРГЫЗСКИЕ РАССКАЗЫ СУВЕРЕННЫХ ЛЕТ

*Turdugulov Ali Turdugulovich,
Doctor of Philology, Professor,
Kyrgyz Academy of Education,
Kyrgyz Republic, Bishkek*

*Zholmat kyzy Dinara,
Postgraduate student,
Bishkek Humanities University named after K. Karasaev,
Kyrgyz Republic, Bishkek*

KYRGYZ STORIES OF SOVEREIGN YEARS

Аннотация: Макалада Кыргызстандын эгемен жылдарында басма беттеринде жарыяланган аңгемелер тууралуу сөз болот. Мында талдоого алынган чыгармалардын мисалында адабий процесстин соңку мезгилдердеги абалы, жазуучулардын мурдагыга караганда көркөм чыгармачылыкка кыйла

башка карап мамиле жасап калгандыгы тууралуу сөз болсо, жазуучу М.Каримов менен Т.Шайдуллаеванын мисалында чыгармада өздүк стилдин, речтин кенен пайдаланылганы эгемен өлкөнүн дагы бир ийгилиги катары каралат.

Аннотация: В статье речь идет о рассказах, которые написаны и вышли в свет после суверенитета Кыргызстана. На примере некоторых произведений, авторы анализируют сегодняшнее состояние литературного процесса, а на примере конкретных авторов М. Каримова и Т.Шайдуллаевой – даны речевые: диалектные и говорные особенности языка произведений, как один из литературных достижений суверенного государства.

Annotation: The article deals with stories that were written and published after the sovereignty of Kyrgyzstan. On the example of some works, the authors analyze the current state of the literary process, and on the example of specific authors M. Karimov and T. Shaydullaeva, they give speech: dialectal and dialectal features of the language of works, as one of the literary achievements of a sovereign state.

Түйүндүү сөздөр: эгемендүүлүк, көркөм чыгармачылык, аңгеме, новелла, эссе, речтик өзгөчөлүк, диалект, адабий тил.

Ключевые слова: суверенитет, художественное творчество, рассказ, новелла, эссе, речевые особенности, диалект, литературный язык.

Key words: sovereignty, artistic creation, story, short story, essay, speech features, dialect, literary language.

Киришүү. Кыргызстандын эгемен жылдарында буга чейин окурман журтчулугуна жакшы аңгемелери менен тааныш болуп келген көркөм адабияттагы мурдагы көчтү ийгиликтүү уланткан жаш аңгемечилердин тобу жаралды. Айталы, Мирзохалим Каримовдун «Тиги дүйнөдөгү тергөө», «Эшигинен эмес, тешигинен», «Менин начальнигим ким», Элмира Ажыканованын «Боз дүйнө», Абдыкерим Муратовдун «Гаргарчи», Мусакун Сатыбалдиевдин «Көз ирмем», Элдияр Элчибектин «Иззудин» деген аңгемелери, буларга удаа Мамат Сабыров, Низамидин Мурзаев, Абдинаби Дабеков, Ризван Исмаилова, Кубанычбек Аркабаев, Насыпбек Асанбаев, Топчугүл Шайдуллаева сыяктуу авторлордун аңгемелери окурманды дагы бир ирет көркөм

адабияттагы бул чакан жанрдын заман өзгөрсө да жоголуп дарексиз калбай, дале очогунан оту өчпөй жашап жатканы менен окурман журтчулугун кубантпай койбойт. Эми ошол жаш жазуучулардын (айрымдарынын жашы ортолоп калганын эстебегенде) ичинен жагымдуу жакшы аңгемелери менен мына жыйырма жылдан бери белгилүү болуп калган жазуучу Мирзохалим Каримов менен салыштырмалуу курагы кыйла жаш жазуучу Топчугүл Шайдуллаеванын айрым аңгемелери тууралуу сөз кылуу зарылдыгы бар.

Максат-милдеттер. Кыргызстан эгемен өлкө болгонго чейин адабий процесстин өнүгүү тенденциялары азыркыдан кыйла башкача болчу, эми ал критерийлер ыдырап, көркөм чыгармаларга карата болгон талаптар да бир кылка эмес. Ошентсе да көркөмдүүлүк, окурманга жеткиликтүүлүк, окурман арасына сиңип кетүү, адабий сындын дооматтарын көтөрө билүү, поэтикалык чеберчилик сыяктуу маселелерди азыр да эч ким жокко чыгара элек. Макаланын максат-милдеттерине ошондой абалда жазылган айрым аңгемелерди адабий-теориялык талдоого алып, алардын поэтикасын аныктоо иши алдыбызда турду.

Колдонулган методдор. Соңку мезгилдерде басма беттеринде жарыяланган кыргыз аңгемелеринин текстерине адабий-теориялык анализ жасалды, айрым авторлордун конкреттүү чыгармалары бири экинчиси менен салыштырма-типологиялык иликтөөлөрдөн өткөрүлдү.

Негизги текст. Кылдат окурман жазуучу М.Каримов буга чейин жарык көргөн, жарыяланганы менен гана эмес, окурмандар тарабынан жылуу кабыл алынган (алар адабий сында да көңүл жаздымында калган жок) аңгемелери менен тааныш. Анын соңку жылдары жазылган «Тиги дүйнөдөгү тергөө» деп аталган аңгемеси айылдын молдосу молдо Мухтардын өлүмү менен башталат. Анын жуманын улуу күнү бейшембиде каза болгонун уккандар «Аа, рахматы болгур, барар жери бейиш экен да, кудайдын улук күнүндө өтүптүр» дешип, бата кылышкан болчу. Анын молдолугун сыйлаган айыл адамдары ал маркумдун чыныгы жүзү кандай экендиги менен кабары жок, тек гана

ушинтип тим болушту. Аңгеме андан ары тиги дүйнөгө баргандагы пенденин берген сурагы менен улантылат. Элде айтылып жүргөн «...тирүү кезинде эмне иш кылсан, баары жазылып отурат экен, жаман жүрсөң сурагы жаман, жакшы жүрсөң сурак да оңой болот имиш» деген кептерин ар бир мусулман угуп эле жүрөт. Эми ошол молдо Мухтардын сурагында минтип жазылыптыр: «ал мусулман, өз кезегинде бешене тер менен оокат кылуудан качкан, текин ырыскыга келемиштей көнүп алган, молдо болуудан мурда аракор эле, элге, журтка шерменде болгон соң, акырында чала молдолукка өткөн, эптеп карын тойгузуунун артында чала молдо дин бузарлардын жолун жолдогон, өзүнүн кыштагында жашаган мусулмандарды улутка бөлүп, эки араан кылуу үчүн өлүк болгон күндөрдүн биринде тажиядан чырчатак чыгарган, кудайдын бир момун пендеси каза болгондо өзүнүн мартабасын динге жамынып жогорулатуу максатында: «бул адам куранды тилдегени үчүн жаш өлдү» деп жалган ушак тараткан, орозо битирди жыл сайын карыптарга эмес, өзүнүн алкымына кептеп, напсисин тыялбаган, «жин урган» жаш келинди замдап окуп жатып, кыздын акак таштай апакай көкүрөгүнө «күф» салып, жаш нерсенин намысына сугун арткан, эл-жеринен качып кетип, алыскы кыштактардын биринде чала молдолук кылып жүрүп, дагы бир кара далы кызга үйлөнгөн, аны да бир перзенти менен таштап кетип, баласына өмүр бою сары чака да берген жок»... Ошентип, элдин жакшы кебине татып жүргөнү менен молдо Мухтар түз эле тозокко жиберилди. Экинчи жагынан, бул маселе түз эле барып адеп маселесине такалат. Ошондуктан ар бир улут жеке адамдын, коомдун таза болушу үчүн көркөм чыгармаларында адеп маселесин биринчи планга коюшкан, кыргызда да ушундай. Окумуштуулар белгилешкендей «...адеп – адамдардын коомдогу жана жеке турмушундагы бири-бири менен, коом менен мамилелеринин жана жүрүм-турум нормаларынын жыйындысы» [3,151-б.].

М. Каримовдун «Эшигинен эмес, тешигинен» деп аталган чакан аңгемеси да адамдын жан дүйнөсүнүн тазалыгы тууралуу

тымызын айтылган юмор менен берилген. Айылдын дүкөнчүсү Сасыкбайдын алдым-жуттуму, дүкөнгө келген буюмду (биздин шартыбызда унду) кардарга жөн бербей үстүнө эки эселеп баа кошуп саткан адамдык ыйманын таза эместиги тууралуу баяндалган бул аңгеме бүтүндөй сатуучуларга бирдей мүнөздүү болгон типтүү көрүнүш эле. Үйүндө балдары, неберелери болуп он төрт жан жашаган биздин каарманыбыздын бар түйшүгү, кайгысы менен касирети ушул бир кап унга байланышып калгандай, ун таппаса анын күнүнө караан түшүп калат, дүкөндө сатуучунун «ун түгөндү» дегенине карабай он эки сомдук унду жыйырма сомдон алууга жан дили менен макул. «Менин начальнигим ким» деген аңгемесинин да жумшак юмору көптөгөн жетекчилердин айдоочуларынын башына түшкөн типтүү көрүнүш. Окуя ири автобазалардын биринде иштеген алдыңкы (сүрөтү дайым ардак тактада илинип турчу) айдоочусунун өзүнүн окуясы тууралуу айткандары аркылуу өнүгүп олтурат. Үйдө аялынын «бул жумушундан чыгып, эл катары бир чондун айдоочусу болуп эле иштесең болбойбу», – деп кулак-мээсин жегенинен улам өзү айткандай үч жүз сомдук маянасынан кечип, кайсыл бир мекеменин жетекчисинин айдоочусу болуп жумушка орношот. Көрсө, анын аялы, бала бакачага, мектепке барчу жаш балдары, студент баласы – булардын баары ошол шофердун начальниги экен...

Аңгемелерден ала турган сабак ушул: мусулмансыңбы же башкабы, динине карабай тирүүчүлүк жашоодо уурулук кылбай, ушак айтпай, бирөөнүн акысына көз артпай таза жашашың керек экен. Ким бейишке барат, а ким түз эле тозокту көздөй жол алып, тиякта да кыйналып жашоо улантат – мунун баары ушул чакан аңгемеде («Тиги дүйнөдөгү тергөө») берилген. Бул аңгеме бир караганда диний темадагы чакан чыгарма катары туюлганы менен чынында такыр андай эмес. Маркум молдоке, тиги дүйнөдөгү сурак, аердеги каармандар Мункар менен Накир болбосо, бул кадимки эле адамдын нарк-насили, ыйман-ынсабы тууралуу моралдык категорияларды алып жүргөн нравалык темадагы катардагы

аңгеме. Кийинки эки аңгемеси да ушундай ыйман-ынсап тууралуу жеңил юмор менен таспиектелген чыгармалар. Ырас, мындан чейрек кылым илгери мындай темада чыгарма жазышчу эмес, советтик идеология эмгек адамын гана сүрөттөө милдетин койгон. Өлкөлөр суверендүүлүккө ээ болгону улуттук салтка, үрп-адаттарга кайрылуу, а эң негизгиси – адамдын жан дүйнөсүн аңтара сүрөттөгөн нравалык тема алгычкы планга чыкты. Жазуучу М.Каримовдун сөз болуп жаткан аңгемеси ошолордун бир үлгүсү катары каралышы керек.

Жаш курагы боюнча М.Каримовдон кыйла кичүү болгону менен адабиятта кадимкидей оожалып калган жазуучулардын катарына кошула алган дагы бир автор – бул Топчугүл Шайдуллаева болду. Анын «Кызыл өрүк» деген аталыш менен жарык көргөн аңгемелер жыйнагы [2, 5-236-бб.] Кыргызстандын эгемен жылдарындагы бирин-экин басма беттеринде көрүнө калган чакан аңгемелерден кескин айырмаланып өзүнчө китеп түрүндө басылганы анын бир топ чыгармалары бир мезгилде окурманына жеткенин шарттап турат. Ким билет, бул автор бирин-экин аңгемелерин гезит-журналдарга, же альманахтарга сунуш кылган жокпу, айтор окурмандар анын аңгемелери менен жогоруда аталган жыйнактан биринчи жолу таанышты окшойт. Т.Шайдуллаева жаш жазуучу катары окурман көңүлүнө дароо толуп, буга чейин болуп көрбөгөндөй ийгиликтерди оозанды десек болот. Соңку он беш-жыйырма жыл ичинде интернет сайттарын, китептердин электрондук версияларын эске алганда мунун китепче түрүндө жарыкка чыкканына караганда бат таркап кеткени башка жазуучу, акындар сыяктуу Т.Шайдуллаеванын да багын ачты көрүнөт. Анын китебине кирген аңгемелер жана эсселер адегенде ошол электрондук булак аркылуу элге жетти окшойт. Китептин биринчи бөлүгүнө «Кызыл өрүк» деген циклдеги ондон ашуун чакан чыгармалары киргизилген. Автор өзү аларын «эссе» деп атаганы менен эссенин табияты башка, жакшысы аларды «новелла» жанрына ыйгарса болмок. Мына ушул новелла ички табияты боюнча аңгемеге

жакын келип, аны алмаштыра алат. Т.Шайдуллаеванын аңгемелерине карата кенен пикир жазган педагогика илимдеринин доктору, профессор, белгилүү адабият теоретиги Абдыкерим Муратов бул автордун чыгармаларынын дээрлик көпчүлүгүн ушул эссе жанрына ылайык карайт да мындай пикирин ортого салат: «Дүйнөлүк адабияттын тарыхында эссе өзүнчө жанр катары XII кылымда Европада пайда болот, анын өзгөчө өнүккөн жери Англия эсептелген. Эссенин стили образдуулугу, сүйлөө речине жакындыгы жана курчтугу менен айырмаланат, анда философия, эстетика, адабий сын, көркөм публицистика аралаш келет. Ф.Франс, бир тууган Манндар, Б.Шоу ж.б. авторлор эссенин эң мыкты үлгүлөрүн жаратышкан. Кыргыз адабиятында эссе деп аталбаганы менен ошол жанрга кирген чыгармалар бир топ эле жазылган. Атайын эссе деген жанрдык белги менен акын Алыкул Осмоновдун тагдыры жана чыгармачылыгы тууралуу Кеңеш Жусуповдун «Бир сабындагы өмүр», жазуучу, драмачы Мурза Гапаровдун адамдык жана сүрөткерлик ажарын ачкан Абдыкерим Муратовдун «Көпөлөктөр өрөөнүн көксөгөн Мурза Гапаров» деген чыгармалары жарыяланган [4, 154-156-б.]. Адабиятчынын мунусу, балким туура, бирок анын пикирине ылайык эссе документалдуу келип, турмуштук фактылардын негизинде гана жазылат, айрым учурларда дил баяндын (сочиненинин) функциясын толугу менен аткара алган адабий жанр, муну рецензент К.Жусуповдун, А.Муратовдун эсселерин мисалга тартып өзү да ырастаптыр. А новелла (эгерде анын жанрдык табиятын кылдат карап чыкан кишиге), эссе эмес, ал аңгемеге жакын, демек, Т.Шайдуллаеванын жанагы чыгармаларынын жанрын эссе эмес, новелла деген оң.

Китептин «Гандалган аңгемелер» бөлүмүндөгү «Доктур», «Молдо», «Кантор катын», «Прокурор» деген чыгармаларында айыл турмушу, андагы адамдардын психологиясы абдан жеткилең иштелген. Айрыкча Совет доорундагы сенек мезгил (время застоя), тагыраак айтканда өткөн кылымдын алтымышынчы – жетимишинчи

жана сексенинчи жылдардын орто ченине чейинки аралыктагы элет турмушу, андагы элдин өзүнүкүнөн өлкөнүн иштерин, анын планын биринчи катарга коюуга жедеп көнгөн пассивдүү, ары кунарсыз жашоосу реалдуулукта сүрөттөлөт. Алардын бири Т.Шайдуллаеванын каарманы – айыл жумушу менен алек болгон жаш келин, ал колхоздун бригадиринен коркуп, үйдө ооруп турган жаш баласынын жанына кала албай же жумуштан суранып ооруканага алып бара албай колхоз чөбүнө кетип, түш ченде гана ооруган перзентинин майып болуп калганын угат. Талаадагы келиндер анын «жолунан тосуп эки билегинен кармап суук кабар угузушту: «...ичинекейиң чарчап калыптыр, кайрат кыл»... Муну уккан келин бир бакырып алды дейсиз, учу-кыйырсыз ысыкта мемиреп жаткан тынч талаа «дүн» деди. Келин чөптү колдору менен аймап жерге сулап жатып калды. Аны тегеренген аялдар бири колунан, бири бутунан, бири башынан кармап, жөлөп-таяп, көтөрүп сөөрүгө алып келишти. Бетине муздак суу чачышты. Бир аз эсине келген келин чарчап калган наристесин көтөргөн бойдон айылды көздөй жөнөдү»... Мына ушул бир келиндин, анын жашабай калган наристесинин тагдыры социализм доорундагы колхозчулардын жалпы тагдырынын типтүү көрүнүшүн чагылдырат. «Автор өзү катышкан жана өткөн кылымдын экинчи жарымында жашаган муун жакшы билген колхоз хронологиялары кийинки эсселерде улам бир-бирден ачылып барат: коргондорду сүздүрүп, ордуна решетка койдуруу; алгачкы комсомолдук той; колхоз клубу; колхоз кызыл үйү; шайлоо; айылга келген лөлүлөр ж.б. Анын турмушту ар тараптуу чагылдырышына, адамдардын түрдүү катмарын көрө алышына узак жылдардан бери аркалап келе жаткан кесиби – социологдугу да, аялдар темасына көп кайрылышына гендердик саясат боюнча өкмөттүк эмес уюмдар менен байланышып жатышы да таасирин тийгизген сыяктанат» [4, 155-156-бб.].

Корутунду. Адабий сында жазуучулар М.Каримовдун да Т.Шайдуллаеванын да бир катар аңгемелерине карата («Чыныгүл», «Долу», «Орунча», «Абысындар», «Көр

казгыч») жылуу пикирлер айтылган эле. Адабиятчы А.Муратовдун пикирине ылайык «бул чыгармаларда турмуш абдан кылдат изилденген, аялдардын ички дүйнөсү менен сырткы дүйнөсү бекем гармонияда тартылган, түштүктүк аялзатынын психологиясы, табышмактуу татаал да, сырдуу да жашоосу дал ошол Баткендик колорит, Баткендик фон менен ишенимдүү берилет. Китепке кирген көпчүлүк аңгемелерге мүнөздүү көрүнүш-сюжеттеринин кыскалыгы, композициялык структураларынын жыйнактуулугу, ойлорунун контрасттуулугу» [4, 157].

Жогоруда сөз болгон эки автордун аңгемелеринин тилдик каражаттары тууралуу кыска сөз кыла турган болсок, булар соңку мезгилдерде көпчүлүк жазуучуларга мүнөздүү болгон «өздүк лексиканын» кенен пайдаланышкандыгы болду. Жазуучу Мирзохалим Каримов Тоолуу Бадахшан, Мургап, Жерге-Тал кыргыздарынын речин кылдат пайдаланса, а Топчугүл Шайдуллаева Баткендик ичкиликтердин речин кылдат пайдаланган, асыресе, мунун жакшы да жаман да жагы, эки жагы бар деп туралы. Биринчиси – Кыргызстандын ар региондорунда жашаган көпчүлүк үчүн дароо эле түшүнүү кыйында турар, а экинчиси – мындай реч, говор менен диалект кыргыздын жалпы адабий тилин, речтик запасын байытууга өбөлгө түзөт.

Адабияттар:

1. Каримов М. Каратегин: аңгемелер, повесть, интервьюлар [Текст] / М.Каримов. – Бишкек, 2017. – 256-б.; Каримов М. Адам жана замана: аңгемелер жыйнагы [Текст] / М.Каримов. – Бишкек, 2007. – 234-б.
2. Шайдуллаева Т. Кызыл өрүк: аңгемелер, эсселер жана киноповесть. – Бишкек: «Улуу тоолор», 2017. – 236-б.
3. Алимбеков А. Кыргыз жомоктору элдин руханий адептик баалуулуктарды изилдеп үйрөнүүнүн булагы катары [Текст] / А.Алимбеков, А.Асанов // Кыргыз билим берүү академиясынын Кабарлары. – 2021. – № 1(53). – 149-154-бб.

4. Муратов А. Бүгүнкү аңгемелер тууралуу [Текст] / А.Муратов //Ала Тоо. – 2018. – № 4. – 144-157-бб.
5. Шкловский В. Строеие рассказа и романа [Текст] / В.Шкловский. – Москва: Издательство «Литература и искусство», 2012. – 165 с.

Рецензиялаган:
Муратов А.Ж.,
педагогика илимдеринин доктору, профессор

ОКУТУУНУН ТЕХНОЛОГИЯСЫ

ТЕХНОЛОГИЯ ОБУЧЕНИЯ

TEACHING TECHNOLOGY

*Ибирайым кызы Айжан,
педагогика илимдеринин кандидаты,
Кыргыз билим берүү академиясы,
Кыргыз Республикасы, Бишкек шаары*

*Акматов Д.А.,
ага илимий кызматкер,
Кыргыз билим берүү академиясы,
Кыргыз Республикасы, Бишкек шаары*

*Дуйшеналиев Ж.С.,
ага илимий кызматкер,
Кыргыз билим берүү академиясы,
Кыргыз Республикасы, Бишкек шаары*

**МУЗЫКА ЖАНА КӨРКӨМ ӨНӨР МУГАЛИМДЕРИ ҮЧҮН ДОЛБООРЛОО
ТЕХНОЛОГИЯСЫНЫН ЭФФЕКТИВДҮҮЛҮГҮ ЖӨНҮНДӨ**

*Ибирайым кызы Айжан,
кандидат педагогических наук,
Кыргызская академия образования,
Кыргызская Республика, город Бишкек*

*Акматов Д.А.,
старший научный сотрудник,
Кыргызская академия образования,
Кыргызская Республика, город Бишкек*

*Дуйшеналиев Ж.С.,
старший научный сотрудник,
Кыргызская академия образования,
Кыргызская Республика, город Бишкек*

**ЭФФЕКТИВНОСТЬ ПРОЕКТНОЙ ТЕХНОЛОГИИ ДЛЯ ПРЕПОДАВАТЕЛЕЙ
МУЗЫКИ И ИЗОБРАЗИТЕЛЬНО-ХУДОЖЕСТВЕННОГО ТВОРЧЕСТВА**

*Ibraiyum kyzy Aijan,
Ph.D.,
Kyrgyz Academy of Education,
Kyrgyz Republic, Bishkek city*

*Akmatov D.A.,
Senior Researcher,
Kyrgyz Academy of Education,*

**ON THE EFFICIENCY OF DESIGN TECHNOLOGY FOR
MUSIC AND ART TEACHERS**

Аннотация: Бул макалада музыка жана көркөм өнөр мугалимдери үчүн долбоорлоо технологиясынын эффективдүүлүгү, окуучулардын музыкалык, көркөм-эстетикалык чыгармачылыгы жактан өнүгүүсү, музыкалык-долбоордук технологиянын башка технологиялардан айырмасы, аны уюштуруунун формасы, шарттары жөнүндө болот. Мугалимдердин окуучуларга билим берүү процессинде алдыңкы инновациялык методдорду гана эмес, учурдагы жогорку натыйжалуулугун далилдеген технологияларды, каражаттарды, формаларды жана долбоорлоо методдорду практикада колдонуу маселелери каралат.

Аннотация: В статье рассматривается эффективность технологии проектирования для учителей музыки и изобразительно-художественного творчества, развитие музыкально-художественно-эстетического творчества учащихся, отличие музыкально-проектной технологии от других технологий, формы и условия ее организации. Учителя смогут использовать в учебном процессе не только передовые инновационные методы, но и современные технологии, инструменты, формы и методы проектирования, доказавшие свою эффективность.

Annotation: The article considers the effectiveness of design technology for teachers of musical -, artistic and aesthetic creativity of students, the distinctiveness of music technology and organizational technology from other technologies. Teachers will be able to use in the educational process not only advanced innovative methods, but also modern technologies, tools, forms and methods of design that have proven their effectiveness.

Түйүндүү сөздөр: музыка, көркөм өнөр, музыкалык-долбоордук технология, уюштуруу формасы, шарттар, процесс, инновациялык метод, натыйжа, технологиялар, каражаттар, формалар, долбоорлоо метод.

Ключевые слова: музыка, искусство, музыкально-проектная технология, организационная форма, условия, процесс, инновационный метод, результат, технология, средства, форма, метод проектирования.

Keywords: music, art, music design technology, organizational form, conditions, process, innovative method, result, technology, tools, forms, design method.

Киришүү. Музыка жана көркөм өнөр сабактарында долбоордук технологиясы мугалимдердин чыгармачыл жөндөмдөрүн өркүндөтүүгө болгон аракетин кыйла толуктайт жана натыйжада жакшы көрсөткүчтөрдү көрсөтүүгө мүмкүндүк берет. Азыркы учурда жалпы билим берүүчү орто мектептердин мугалимдери окуучуларга билим берүү процессинде алдыңкы инновациялык методдорду гана эмес, убакыттын сыноосунан өткөн жана өзүнүн жогорку натыйжалуулугун далилдеген технологияларды, каражаттарды, формаларды жана методдорду колдонууга өзгөчө көңүл буруп келүүдө. Ушундай методдордун бири – долбоорлоо методу. Бул метод мектептерде бир нече жылдан бери колдонулуп келе жатат жана ушул убакыт аралыгында башталгыч класстардын мугалимдери тарабынан да, мектепке чейинки билим берүү методисттери тарабынан да жогорку баага татууда.

Макалада музыка жана көркөм өнөр мугалимдери үчүн долбоорлоо технологиясынын эффективдүүлүгү жөнүндө жана

учурдагы жогорку натыйжалуулугун далилдеген технологияларды, каражаттарды, формаларды жана долбоорлоо методдорду практикада колдонуу аракеттери каралат.

Изилдөөнүн мазмунун илимий жактан негиздөө. Долбоор – бул, «...мектептин ар кандай предметин үйрөнүүдө жана сабакта, класстан тышкары иш-чараларда да колдонула турган окутуу методу...» [1,12-б.] болот эмеспи. Билим берүүнү жана тарбиялоону турмуш менен байланыштыруу «...принцибин ишке ашырууга көмөктөшөт жана көптөгөн педагогикалык...» маселелерди чечет [2, 29-б.]. Төмөндө практикада колдонулуп келе жаткан үч долбоорду карап көрөбүз:

Биринчи: чыгармачылык долбоору – бул долбоордун катышуучулары ар кандай социалдык же ишкер мамилелерди оюн кырдаалы аркылуу калыбына келтирүү үчүн адабий же тарыхый каармандардын, ойдон чыгарылган каармандардын ролун алышат.

Экинчи: практикага багытталган долбоору – бул долбоорлордо «...окуучулардын ишинин натыйжасы башынан эле так белгиленип, келечекте колдонсо болот. Мындай долбоор үчүн «...терең ойлонуштурулган структура, атүгүл окуучулардын бөлүштүрүлгөн милдеттери, бардык иш-аракеттердин сценарийи жана эң аяккы продуктту иштеп чыгууга баарынын...» [3, 64-б.] катышуусу талап кылынат.

Үчүнчү: маалымат долбоору – долбоордун бул түрү башынан эле кандайдыр бир объект, кубулуш жөнүндө маалымат чогултууга багытталган. «...иштин натыйжасы реферат, отчет жана башкалар болушу...» [4, 43-б.] мүмкүн.

Демек, долбоорлор менен иштөөдө мугалимден үйрөтүү эле эмес, окуучулардын когнитивдик ишмердүүлүккө, өз алдынча билим алууга жана алган билимин турмушта колдонууга кызыгуусун шарттоого шарт түзүү талап кылынат экен.

Окуучулардын сүрөт тартуу көндүмдөрүн, сүрөт тартуунун ар кандай ыкмаларын өздөштүрүү окуучулардын бул ишке болгон чыныгы урматтоосун жана сүйүүсүн калыптандырат. Мектеп окуучулары өз эмгегинин натыйжаларын көрүп, канааттануу жана кубаныч сезимин сезүү үчүн

керектүү тажрыйбаны топтоого муктаж экендигин сезишет. Анткени, кол менен аткарган ар кандай сүрөттөр кол өнөрчүлүккө жана чыгармачылык жактан окуучунун өзүн-өзү көрсөтүүгө кошулуп, андан аркы чыгармачылыкка түрткү болот. Мугалим долбоордун жаралышын жана өнүгүшүн демилгелеп, окуучу менен бирге «жашайт», окуучунун көз карандысыз изилдөө жүргүзүүсүнө жардам берет.

Балдардын чыгармачыл өнүгүү көйгөйү боюнча ар кандай авторлордун изилдөөлөрүндө, чыгармачыл өнүгүүнүн өз ара байланышы жана балдарды визуалдык ишмердүүлүккө үйрөтүү, мазмунун көрсөтүү, алардын бир катар визуалдык жөндөмдөрүн өнүктүрүү мүмкүнчүлүктөрү далилденген. Маңызы боюнча, балдардын өнүгүү билиминин контекстинде көркөм өнөрдө көрүнүп, калыптанып калган визуалдык жөндөмдөрдүн түзүмү иштелип чыккан. Аларга төмөнкүлөрдү кошсок болот:

- «...сүрөттөлгөн предметти максаттуу аналитикалык-синтетикалык жактан кабыл алуу жөндөмдүүлүгү;

- образда жеткириле турган көптөгөн предметтердин белгилерин жана касиеттерин чагылдырууну түзүү жөндөмдүүлүгү;

- ишмердүүлүктүн ушул түрүнүн материалына, техникасына жана визуалдык мүмкүнчүлүктөрүнө ылайык, учурдагы өкүлчүлүктүн негизинде предметтин элесин түзүү жөндөмдүүлүгү;

- кыймыл-аракеттердин комплексин көрүп аткаруу жөндөмдүүлүгү;

- түзүлгөн жана толук жаратылган образ менен аны болгон идеяга ылайык сенсордук баалоо жана кабыл алуу жөндөмдүүлүгү...» [5, 69-б.].

Эгерде башталгыч класстан баштап эле окуучулар долбоорду түзүү иш-аракетине чыгармачылык менен киришсе, анда аларда көйгөйдүн көрүнүшүн баалоо, изденүүчүлүк жөндөмү пайда болот. Мектепте көркөм өнөр предметин окуп үйрөнүү процессинде ата-энелер менен биргеликте жүзөгө ашырылган чыгармачылык долбоорлор практикаланып келет. Аткарылган долбоорлор «Музыка», «Адабий окуу» сабактарынын темалары менен интеграциялоону максат-

танат. Мындай учурларда эң кызыктуусу жомоктордун жана адабий чыгармалардын негизиндеги долбоорлор болот. Мектепте долбоорлор көбүнчө топтук жана жеке мүнөздө болот. Демек, эки учурда тең, алар тармактар аралык болуп, билим чөйрөлөрүнүн түйүндөрүндө аткарылып, мектептик предметтердин алкагынан чыгып кеткен учурлар да кездешет.

Долбоордук технологияны жемиштүү жүзөгө ашыруунун мисалы катары көркөм өнөр сабагында (5-7-класстарда) плакат, нумизматика (монета, медалдарга) эскиздерди түзүп, аткарган иштерибизди мисал келтирсек болот. Окуучулар эмблемалардын жана логотиптердин ээси ким экендигин билүү үчүн чакырылат. Терминдердин маанисин колдо болгон маалыматка ылайык аныктап, көйгөй төмөнкүчө баяндалат: «Кантип окуучулар окуган билим берүү мекемесин башка мектептерден айырмалоого болот?». Ошентип, ар бир мектептин билим берүү мекемесинин концептуалдык маанилүү идеяларын жана принциптерин чагылдырган өзүнүн атрибуттары болушу керек. Чыгармачылык менен иштөөнүн жүрүшүндө окуучулар ар кандай мелдештерди, кароо сынактарда айырмалоочу белгиси катары эмблемаларды түзүү жөнүндө идеяны иштеп чыгууга аракет жасашат. Долбоордун көйгөйүн чечүүдө окуучулар максат коюу, издөө иш-чараларын жүргүзүү, пландаштыруу, долбоордун «продуктусун» чыгармачылык менен жасалгалап алынган натыйжаларын баалайт. Долбоорлор ата-энелердин жана мугалимдердин катышуусунда корголсо окуучулардын кызыгуусун туудурат. Демек, көргөзмөгө мыкты эмгектер коюлуп, долбоордун бардык этаптарында мугалим ассистент жана консультанттын ролун аткарып жана тренингдин мазмунуна эмес, бар билимди колдонуу процессине басым жасайт жана окуучулар өздөрүнүн гербинин, үй-бүлөсүнүн, мектебинин долбоорлорун сунушташат.

Иш жүзүндө, иш ийгиликтүү мини-долбоорлор катары колдонулушу мүмкүн, анын узактыгы бир сабак же сабактын бир бөлүгү жана чейрек ичинде ишке ашырылган узак мөөнөттүү долбоорлор. Акыркысы,

эреже катары, класстан тышкаркы иштердин ажырагыс бөлүгү болуп саналат. Сабакта аткарылган бир катар долбоорлор, акырындык менен сабактан тышкаркы иш-чараларга өтүп кетет десек да болот.

Мектеп окуучуларынын визуалдык ишмердүүлүгүнүн көндүмдөрүн кеңейтүү үчүн графика менен дизайндын негиздерине байланышкан темада ишке ашырууга болот. Анткени, ал чыгармачылык дизайн долбоорлорун жүзөгө ашыруу аркылуу жүзөгө ашырылган долбоордук иштин ыкмасына негизделет. Мында окуучулар буюмдарды көркөмдөп жасоо менен алектенишет, мектептин аймагын кооздоп жасалгалоодо дизайнердик тажрыйбаларын сынашат, колдонушат. Мисалы, гүл салынган идиштерди, класстар үчүн паннолорду, майрамга карата тематикалык композицияларды түзүп, жасалгалоо ж.б.

Эми, музыка сабагындагы музыкалык-долбоордук технологиянын өзгөчөлүктөрү эмнеде? – деген суроого жооп берип көрөлү.

Музыкалык-долбоордук технология, «...активдүү изденүүнүн жана музыкалык билим берүү процессине педагогикалык инновацияны киргизүүнүн натыйжасы...» [6, 49-б.] болот. Бүгүнкү күндө ал окуучуларга карата инсандык багыттагы, адамгерчиликтүү мамиленин идеяларына негизделген универсалдуу педагогикалык технология катары каралууда жана музыкалык-долбоордук технологиясында жүзөгө ашырылып жаткан долбоордук метод. Демек, окуучулардын музыкалык жана чыгармачылык жактан өнүгүүсүнүн жана өзүн-өзү өнүктүрүүнүн натыйжалуу каражаты болуп саналат.

Музыкалык-долбоордук технологиянын башка технологиялардан айырмалоочу белгиси – уюштуруунун өзгөчө формасы болуп эсептелет. Бул боюнча ишти уюштурууда бир нече шарттарды сактоо маанилүү. Аларга төмөнкүлөрдү кошсок болот:

- Окуучуларга «...сунуш кылынган көйгөй, окуучуларды билимдин чектеш тармактарынан жана ар кандай музыкалык-эстетикалык маалымат булактарынан формулировкаланган фактыларды тартуу масе-

лелери жана окуучулардын даярдык деңгээлдерин... » [7, 94-б.] эске алуу менен, ар түрдүү музыкалык-табышмактарды жана музыкалык-теориялык багыттагы тапшырмаларды сунуштап, класстагы бардык окуучуларды жумушка тартуу зарылдыгы.

- Музыкалык-долбоордук технологияны ишке ашыруу жаңы, «...кошумча музыкалык-эстетикалык маалыматтарды издөө, ал маалыматтарды талкуулоо жана анын документтештирилиши...» [8, 88-б.], аны ишке ашыруунун жолдорун тандоо менен байланыштуу (бул ноталык жазуулар, угуу жана аткаруу үчүн музыкалык чыгармалар, музыкалык викториналар, презентациялар ж.б.) болот. Айрым долбоорлор үйдө өз алдынча бүтсө, башкалары мугалимдин жардамын талап кылат жана класста түзүлөт. Эң башкысы, окуучулардын демилгесин басуу эмес, ар кандай идеяга сый мамиле жасоо, «ийгилик» кырдаалын түзүү болуп эсептелет.

Мындан тышкары, иштин мазмунун жана методдорун өз алдынча тандоо инсандын эмоционалдык чөйрөсүн, анын жөндөмдөрүн, каалоолорун, кызыкчылыктарын өркүндөтүүгө, чыгармачылык жактан өз алдынча аныктоо тажрыйбасын калыптандырууга өбөлгө түзөт.

Тажрыйба көрсөткөндөй, музыкалык-долбоордук технология бир гана билим берүү түзүмүнүн чегинде гана эмес, негизги жана кошумча билим берүүнүн өз ара аракеттенүү деңгээлинде да интеграцияланууга өбөлгө түзөт. Жалпы билим берүү предметтери менен ар кандай чыгармачыл багыттагы сабактардын ортосунда өз ара байланыш болгондо кошумча билим берүү жаатында (хордук, хореографиялык, театралдык ж.б.). Негизги жана кошумча билим берүүнү интеграциялоо шартында музыкалык-долбоорлоо технологиясы окуучулардын интегралдык өнүгүүсүнүн бирдиктүү моделин түзүү жолундагы натыйжалуу каражат жана күчтүү катализаторго айланат.

Демек, музыкалык-долбоордук технология «...универсалдуу педагогикалык технология катары музыкалык жана көркөм билим берүүнүн сапатын жогорулатууга гана шарт

түзбөстөн, билим берүүнүн ар кандай тармактарынын мазмунун өз ара тыгыз байланышта өздөштүрүүнүн натыйжалуу каражаты...» [9, 104-б.] чыгармачылык жактан өздүк фактор катары кызмат кылат. Ошентип, мектептик билим берүүдөгү музыкалык-педагогикалык процесстин интеграциялык тенденциясын күчөтөт, анын ашыкча вербализациясын, формалдаштырылышын жеңүүгө жардам берет жана ошону менен тутумдун өнүгүшүнө жаңы дем берет.

Долбоордун же изилдөөнүн көйгөйү окуучулардын таанып-билүү кызыкчылыктары чөйрөсүндө жана алардын жакынкы өнүгүү аймагында болушу керек.

Мисалы: «Ак гүлдөр» (музыкасын жазган: К.Казаков) ырдын мазмунуна карата балдар өздөрүнүн «Анимациялык фильм» долбоорун түзүшөт. Балдарга ырдын белгилүү бир куплетине сүрөт тартуу тапшырмасы да берилет. Класста балдардын тарткан сүрөттөрү кайталанып кетпеши үчүн, ким эмне сүрөт тартарын талкуулашат. (Дискте ырдын презентациясы). Натыйжада, презентация учурунда ырды окуучулар аткарышат.

«Музыкалык аспаптар» темасы боюнча «Экскурсия – музыкалык аспаптар өлкөсүнө саякат» долбоору. Мында, окуучулардын бир тобу аспаптар жөнүндө кыска билдирүүлөрдү даярдап, иллюстрацияларды көрсөткөн экскурсоводдун ролун аткарышат. Дагы бир тобу музыканттардын ролун аткарып, урма ызы-чуу аспаптарында чакан импровизация жасашат (аспаптарды балдар өздөрү жасашса да болот). Ошентип, балдар аспаптарды пассивдүү эмес, активдүү таанып калышат. Керектүү жана кызыктуу музыкалык маалыматтарды табууга, мыкты гидди тандап алууга, өздөрү үйдө жасаган урма «ызы-чуу» аспаптарында ойноого көнүшөт. Ошондой эле сабакта балдар өздөрү колундагы материалдан эң жөнөкөй урма «ызы-чуу» аспаптарын жасашат. Мисалы: желим банкаларды, кичинекей кутучаларды, буурчак, күрүч, ар кандай шурулар ж.б. колдонушат. Мында, элестетүү, импровизация жана чыгармачылык менен иштөөгө мүмкүнчүлүк болот. Урма «ызы-чуу» «оркестринде» ойноо балдардын

кабылдоосун активдештирип, алардын чыгармачылык процеске катышуусун сезүүгө жардам берет жана мектеп окуучуларында кызыгуу жаралат. Бул иштин түрү окуучуларда кубаныч, ар кимдин өз күчүн сынап көрүү каалоосун жаратарын байкаса болот жана бул иш-чараны окуучулардын жалпы музыкалык жана чыгармачылык өнүгүүсү үчүн колдонсок болот.

Жыйынтыгы. Мугалимдин көзөмөлүнүн алдында «...долбоордук технологияны түзүүнүн үстүндө окуучулар интернетте жайгаштырылган маалыматтар менен иштөөнү үйрөнүшөт, топтордо иштөө көндүмдөрүн өркүндөтүүгө салым кошушат, алар көркөм графикалык жана дизайн долбоорлорун жогорку деңгээлде...» [10, 60-б.] аткарууга аракет жасашат. Долбоордук технологиялар мугалимдин жардамы менен окуучулардын музыкалык жана көркөм-эстетикалык жактан чыгармачылык жөндөмдөрүн өнүктүрүүгө жардам берет. Ошондой эле балдар, музыка сабагында урма аспаптарда ойногонду үйрөнүү процессинде, алардын угуу жөндөмдөрү, ыргак, тембр, динамика сезими калыптанат. Окуучунун иш-аракеттеринде, анын көңүлүндө жана уюшкандыгында көз карандысыздыкты өнүктүрөт, мектептен сырткары чыгып, өз жашоосун дизайнер, инженер, сүрөтчү кесиби менен байланыштырбаса дагы, долбоордук технологиялардан алган билимин балдар күндөлүк жашоо турмушунда колдоно алышат.

Адабияттар:

1. Визгалова Н.М. Проектная деятельность на уроках ИЗО. – [Электронный ресурс] / Н.М. Визгалова. – Режим доступа: URL: <https://nsportal.ru/shkola/izobrazitelnoe/>
2. Коленко Е.В. Развитие творческих способностей младших школьников в изобразительной деятельности на основе игровых технологий [Текст] / Е.В. Коленко // Молодой ученый. – 2016. – № 8.7. – 29-б.
3. Чувашова Е.В. Зачем нужна проектная деятельность младших школьников? [Текст] / Е.В. Чувашова // Молодой ученый. – 2016. № 15.1. – 64-б.
4. Юсупова О.Н. Проектная деятельность в начальной школе [Текст] / О.Н. Юсупова // Образование и наука в России и за рубежом. – 2018. №12. Вып. 47. – [Электронный ресурс] – URL: <https://www.gyrnal.ru/statyi/ru/967/>. – 43-б.
5. Раджабов И.М. О проблемах обучения изобразительному искусству в современной общеобразовательной школе [Текст] / И.М. Раджабов, А.М. Нурудинова // Молодой ученый. – 2017. №14. – 69-б.
6. Брукс Ф., Хопкинс А., Ньюманн-младший П., У. Райт, IRE (Inst. Radio Engrs.) Trans. Электрон. Компьютеры ЕС-6, [Текст] 175 (1957). – 49-б.
7. Cool Edit vs Sound Forge musicforums.ru» musical_soft_arc/1111841651.html. [Текст] – 94-б.
8. Дуйшеналив Ж.С. Музыка сабагында окуучулардын чыгармачылык жөндөмдүүлүктөрүн өнүктүрүүдөгү музыкалык оюндардын ролу. КББАнын кабарлары, №3 (52), [Текст] – 2020. – 88-б.
9. Cool Edit Pro cool-edit.ru. [Текст] – 104-б.
10. Mathews M.V. The Digital Computer as a Musical Instrument. jaimeoliver.pe/courses/ci/pdf/mathews [Текст] –1963.pdf. – 60-б.

Рецензиялаган:

Бабаев Д.Б.,

*КББАнын корреспондент мүчөсү,
педагогика илимдеринин доктору, профессор*

*Мурзакулова Назгул Абдрахмановна,
окутуучу,
Ош мамлекеттик университети,
Кыргыз Республикасы, Ош шаары,
e-mail: murzakulova123@mail.ru*

*Турдубаева Гулсара Турдубаевна,
педагогика илимдеринин кандидаты, профессор*

*Сарыева Ырысбу,
окутуучу*

**МЕДИЦИНАЛЫК КОЛЛЕДЖДЕ ХИМИЯ САБАКТАРЫН ОКУТУУДА
МУЛЬТИМЕДИЯЛЫК ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ПАЙДАЛАНУУНУН
ЭФФЕКТИВДҮҮЛҮГҮ**

*Мурзакулова Назгул Абдрахмановна,
преподаватель,
Ошский государственный университет,
Кыргызская Республика, город Ош*

*Турдубаева Гулсара Турдубаевна,
кандидат педогогических наук, профессор*

*Сарыева Ырысбу,
преподаватель*

**ЭФФЕКТИВНОСТЬ ПРИМЕНЕНИЯ МУЛЬТИМЕДИЙНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В
ПРЕПОДАВАНИИ ХИМИЧЕСКИХ ДИСЦИПЛИН В МЕДИЦИНСКОМ КОЛЛЕДЖЕ**

*Murzakulova Nazgul Abdrakhmanovna,
Teacher,
Osh State University,
Kyrgyz Republic, city of Osh*

*Turdubaeva Gulsara Turdubaevna,
candidate of pedagogical sciences, professor*

*Saryeva Yrysbu,
Teacher*

**EFFECTIVE APPLICATION OF MULTIMEDIA TECHNOLOGIES IN
TEACHING CHEMICAL DISCIPLINE IN MEDICAL COLLEGE**

Аннотация: Бул макалада химия сабагын окутууда мультимедиялык технологияларды пайдалануу тажрыйбасы талкууланат; студенттердин окуу жана таанып билүү ишмердүүлүгүндөгү электрондук презентацияларды пайдалануунун жетишкендиктерин жана кемчиликтерин ачып берүүчү материал жалпыланат; медколледждин студенттерине окуу жана илимий маалымат презентацияларды киргизүүнүн эффективдүүлүгү боюнча сурамжылоонун натыйжалары келтирилет.

Студенттердин өз алдынча иштөөнүн электрондук ыкмаларына өзгөчө көңүл бурулат. Аналитикалык химия сабагы боюнча сапатты автоматизациялык көзөмөлдөөнү (АКК) колдонуунун объективтүүлүгү жана билим сапатын көзөмөлдөөдө электрондук тесттерди киргизүү маселеси каралат жана талкууга алынат.

Аннотация: В статье описывается опыт применения мультимедийных технологий при изучении химических дисциплин; обобщается материал, раскрывающий преимущества и недостатки применения электронных презентаций в учебно-познавательной деятельности студентов; анализируются результаты опроса студентов медицинского колледжа по выявлению эффективности внедрения презентационного представления учебной и научной информации. Особое внимание уделяется электронным формам самостоятельной работы студентов, в частности, многоуровневым индивидуальным заданиям. Подробно рассматривается объективность применения АКК (автоматизированного контроля качества) по аналитической химии в учебном процессе. Описываются возможности внедрения разработанных электронных тестов по аналитической химии в АСТ оболочке для контроля качества знаний студентов.

Annotation: The article discusses the experience of using multimedia technologies in the study of chemical disciplines, summarizes reveal material of advantages and disadvantages of using presentations in the educational process, presents the results of a survey of students from Medical College identifying factors affecting the effectiveness of introducing presentations in educational and scientific information. Special attention is paid to the forms of independent work of students, namely, multilevel individual tasks in the electronic version developed at the Department of of Natural and Exact Sciences. In detail examined the objectivity of using AQC (automated quality control) in analytical chemistry in the educational process. Discusses the possibility of introducing developed tests in analytical chemistry into the Automated Testing

System to control the quality of students' knowledge.

Түйүндүү сөздөр: жогорку билим, информациялык технологиялар, мультимедиялык каражаттар, химияны окутуунун усулу, презентация, салттык форма, колдонуунун эффективдүүлүгү.

Ключевые слова: высшее образование, информационные технологии, мультимедийные средства, методика преподавания химии, презентация, традиционные формы, эффективность применения.

Key words: higher education, information technologies, electronic educational devices (or multimedia devices), methodic of chemistry teaching, presentation, traditional forms, application efficiency (or effectiveness of application).

Киришүү. Учурда практика көрсөткөндөй илим, билимди өнүктүрүү үчүн келечектеги кесиптик иш-аракеттердин өзгөчөлүктөрүн эске алган жалпы жана атайын компетенттүүлүккө ээ адистер зарыл болууда. Бул фундаменталдык табигый илим-билимине негизделген жогорку квалификацияны камсыз кылууну талап кылат.

Азыркы учурда кесиптик жактан маанилүү маалыматтардын тездик менен өсүп жаткан көлөмү, кесиптик билим берүүнүн билим берүү программаларынын татаалдыгы жана салттуу билим берүү формаларынын – медициналык колледжде практикаланган лекциялар менен семинарлардын ортосунда карама-каршылык келип чыгууда. Заманбап билим берүү технологияларын киргизүү билим берүү процессин оптималдаштырууга жардам берет да, натыйжада кадрларды даярдоонун сапаты жогорулайт.

«Санарип Кыргызстан 2019-2023 санариптик трансформациянын Концепциясын ишке ашыруу максатында коомдук турмуштун бардык чөйрөлөрүндө электрондук окуу материалдарын колдонуу керектигин белгилейт» [6].

Көбүнчө компьютердик жана мультимедиялык технологиялар информатика, математика, физика жана башка физикалык-математикалык профилдеги башка сабактарды окууда колдонулат.

Материалдар жана изилдөө методдору. Химиялык сабактарды изилдөөдө мультимедиялык технологияларды колдонуу сабактардын өзгөчөлүктөрү менен да, мугалимдердин кесиптик даярдыгы менен да байланыштуу бир катар өзгөчөлүктөргө ээ. Окутуунун белгилүү болгон бардык салттуу формалары химиялык сабактарды окутууда колдонулат: лекциялар, семинарлар жана лабораториялык иштер. Химияны үйрөнүүдө лабораториялык иштин жана практикалык көнүгүүлөрдүн ролу чоң экендигине карабастан, окуу процессинин жетектөөчү звеносу лекция болуп саналат, ал предмет боюнча илимий билимге системалуу негиз түзүп, илимдин жана техниканын тиешелүү тармагын өнүктүрүүнүн келечеги болгон студенттердин көңүлүн эң татаал, негизги маселелерге бурат да, алардын активдүү таанып билүү иш-аракетине түрткү берет, ошондой эле, чыгармачыл ой жүгүртүүсүнүн калыптанышына өбөлгө түзөт.

Ошол эле учурда колледждин салттуу лекциясы бир катар кемчиликтерге ээ. Мисалы: студенттерди башкалардын оюн пассивдүү кабыл алууга үйрөтөт, өз алдынча ой жүгүртүүсүн жана өз алдынча иштөөгө болгон каалоосун басаңдатат, айрым угуучулар алган маалыматты түшүнүүгө үлгүрөт, башкалары лектордун сөздөрүн механикалык жол менен гана жазышат. Бул терс көрүнүштү көбүнчө окуу материалын сунуштоонун туура ыкмасы жана аны сунуштоону сарамжалдуу жүзөгө ашыруу менен жоюуга болот. Маалыматтык жүктүн бир бөлүгүн визуалдык аймакка өткөрүү, баштапкы материалды мультимедия каражаттары аркылуу көрсөтүү мүмкүнчүлүгү лектордун мүмкүнчүлүктөрүн кеңейтүүгө жардам берет. Бул жерде билим берүү жаатында IT технологиялардын жетишкендиктерин эске алуу менен лекциялык материалдарды иштеп чыгууга башкача мамиле жасоо зарылдыгы келип чыгууда. Заманбап лекциялар структуралаштырылган, маалыматтуу жана жаңы актуалдуу маалыматтарды тез кабыл алуу мүмкүнчүлүгүнө ээ болушу керек, мисалы, аны электрондук китепканалардын, электрондук окуу китептеринин, окуу куралдарынын жана интернет-

тин ресурстарын пайдалануунун натыйжасында ишке ашырууга болот. Мугалим электрондук маалымат дүйнөсүнө канчалык деңгээлде багыт алса, анын лекциялары ошончолук актуалдуу, заманбап, илимий жана интеллектуалдык мүнөздө болот.

Дагы бир маанилүү жагдай: мугалим издөө механизмдерин жана электрондук ресурстарды изилдөөгө канчалык көңүл бурса, анын маалыматтык маданияты жана предметтик чөйрөдөгү илимий аң-сезими ошончолук жогору болот [1]. Көрсөтүү технологиясынын негизинде дисциплинанын мазмунун структуралоо материалды тыгыздап, пакеттөөгө жана илимий билимдердин үнөмдүү жана сарамжалдуу конструкцияларын түзүүгө, берилген илимий дисциплинага мүнөздүү таанып-билүү иш-аракеттеринин жалпыланган методдорун бөлүп салууга мүмкүндүк берет [2]. Ошол эле учурда, лекцияларда презентацияларды колдонуу жалпы предметтик мугалимге жүктү көбөйтөт деп белгилей кетүү керек. Демек, предметтин мазмунун кошумча талдоо талап кылынат деп божомолдонот, түстүү, фондук, анимациялык эффекттерди, убакытты ж.б.у.с. манипуляциялоо үчүн окутуучунун окуу материалын сунуштоочу мультимедиялык каражаттарга ээ болушу жана кабылдоонун өзгөчөлүктөрү менен таанышуусу талап кылынат.

Мугалимдин электрондук дидактикалык каражаттарды долбоорлоо методдорун, анын ичинде медиа билдирүүлөрдүн өзгөчөлүктөрүн жана мүмкүнчүлүктөрүн түшүнүү, медиа тексттердин өзгөчөлүктөрүн жана мүмкүнчүлүктөрүн түшүнүүсү, аудиовизуалдык көркөм жана графикалык чагылдырууну кабыл алуунун психологиялык мүнөздөмөлөрүн билүүсү, медиа-тексттердин оптималдуу жана мейкиндиктик презентациясы, сценарий жазуу жана медиа-билдирүүлөрдүн актуалдуу түзүлүшү маанилүү [3]. Ошентип, мисалы, аудиториялык доскадагы тексттин көптүгү студенттерге кадимки конспект түрүндө берилген материалды жазууну кыйындатат, психологиялык жактан чарчап, мугалимдин оозеки жана медиатордук сүйлөөсүнүн ортосунда карама-каршылыкты жаратат. Мындай түрдө лекциялык мате-

риалды берүү варианты лекциянын орто кесиптик окуу жайдын билим берүүсүнүн негизги аудиториялык түрүнүн маанисин жоготот [4]. Мындан тышкары, мультимедияны колдонуу көбүнчө окутулуп жаткан дисциплинанын өзгөчөлүктөрү менен аныкталат (мисалы, татаал математикалык туюнтмалардын чыгарылышы иш жүзүндө алынып салынат жана анимациялык эффекттерди колдонуп структуралык өзгөрүүлөрдү көрсөтүү, диаграммаларды, сүрөттөрдү, графиктерди ж.б. көрсөтүү кубатталат).

Маалымат технологиясын колдонуунун оң жана терс жактары бар экендигин баса белгилөө керек. Артыкчылыктардын катарына көбүрөөк көлөмдөгү маалыматтын алынгандыгын баса белгилейбиз; ойпикирин кеңейтүү; билимди демонстрация аркылуу берүүнүн жагымдуулугу; системалаштырылган, классификацияланган түрдө материал алуу; визуалдаштыруу аркылуу материалды жаттап алууну жеңилдетүү; берилүүчү маалыматтын көлөмүнүн көбөйүшү; түп нуска материалды (фотосүрөттөр, чиймелер, схемалар) көрсөтүү мүмкүнчүлүгү; материалды структуралоо; мугалимдердин алмашуу жөндөмдүүлүгүн ишке ашыруу, презентациянын мурда белгиленген ченемин сактоо ж.б. Ал эми кемчиликтердин катарына кыска убакытта кээде «ашыкча» көлөмдө маалымат келип түшкөндүгүн белгилейбиз; студенттердин өз алдынча таанып-билүү иш-аракетинин калыптанган көндүмдөрүнүн мугалимдердин талаптарына дал келбегендиги (жазууга, түшүнүүгө убактысы жок); акыл-эс ишмердүүлүгүн өнүктүрүүгө болгон муктаждыгынын төмөндөшү (алардын окуу материалын өз алдынча системалаштыруусу, классификациялоосу, анализдөөсү начарлайт); оозеки жана жазуу жүзүндө сүйлөө ролу төмөндөп кетүү коркунучу бар. Анткени жаңы технологияларда үн жана образ басымдуулук кылат; лекция даярдоонун убактысын көбөйтүү; материалды мультимедиялык презентациялоону билүү зарылдыгы; аудиовизуалдык маалыматты көркөм жана графикалык берүүнү кабыл алуунун психологиялык өзгөчөлүктөрүн эске алуу зарылдыгы.

Лекциялык материалдагы презентацияларды пайдалануунун натыйжалуулугун баалоодо авторлор, адатта, медициналык колледждин студенттеринин окуу көрсөткүчтөрүнүн жогорулашына карата окутуу сапатынын өзгөргөндүгүн белгилешет. Биздин оюбузча, окуу процессине көптөгөн факторлор таасир этет жана билим берүү процессине мультимедияны киргизүү менен студенттердин ишинин натыйжалуулугун жогорулатуусуна түздөн-түз мүмкүндүк берет.

Мультимедиа аркылуу билим берүүнү жана илимий маалыматтарды презентациялоону ишке ашыруунун натыйжалуулугуна таасир этүүчү факторлорду аныктоо үчүн медициналык колледждин бардык курстарынын студенттеринин арасында сурамжылоо жүргүздүк. Сурамжылоого 99 студент катышты (40ы биринчи курстун студенттери, калгандары жогорку курстун студенттери). Сурамжыланган бардык студенттердин ичинен алардын олуттуу бөлүгү презентация кандайдыр бир деңгээлде гана жаңы маалыматты кабыл алууга жардам берет деп эсептешет. Ал эми магистранттар презентация изилденип жаткан дисциплинанын мүнөзүнө карабастан, натыйжалуу болот деп эсептешет. Биринчи курстун студенттери негизги сабактар, адистиктер жана тандоо сабактары боюнча лекцияларда презентацияларды колдонууну бирдей кабыл алышат. Текшерилген студенттердин 30%ы гана слайддарда тексттик маалыматтын берилишин кубатташты. Калган студенттер, кайсы курста окуп жаткандыгына карабастан, графикаларды, таблицаларды, схемаларды, фигураларды слайддарда көрсөтүүнү акылга сыярлык деп эсептешет. Студенттердин көпчүлүгү жалпы профессионалдык сабактар боюнча билимди лектордон «жандуу» алууну жана презентация түрүндө базалык деңгээлди өздөштүрүүгө жардам берген кошумча маалыматтарды алууну туура көрүшөт. Презентацияларды материалды консолидациялоодо жана жалпылоодо гана пайдаланууну сунуш кылган студенттер көп.

Студенттер арасында жүргүзүлгөн сурамжылоонун натыйжалары төмөнкүдөй жыйынтыкты көрсөттү: Студенттердин 73-

75%ы презентацияларды колдонулуп жаткан сабактын мүнөзүнө карабастан натыйжалуу деп эсептешет;

55-63% – графикалардагы, таблицалардагы, схемалардагы, фигуралардагы слайддардагы рационалдуу презентацияны пайдалануу натыйжалуу; 70-85% – жалпы профессионалдык сабактар боюнча билимди лектордон «түз эфирде», ал эми кошумча маалыматты презентация түрүндө алган жакшы дешет; 65-78% – презентацияны материалды консолидациялоодо жана жалпылоодо гана колдонуу керек деп эсептешет;

27-32% – презентация такыр кереги жок дешсе; 16-23% – лекцияларды окууда презентацияларды колдонууга терс көз карашта болушту. Берилген маалыматтын мазмунунда жана формасында, ошондой эле аны берүү ыкмасында кемчиликтерди белгилешет. Алар мугалимдер лекция берүүнү токтотуп, компьютердин мышын жөн эле чыкылдатып коюп эле отурушат деп ойлошот. Негизинен берилген материал студенттерге жетпей тургандыгын, түшүнүүгө жетишпестен эле, мугалим слайддарды тез эле барактап өтүп кетет, ал эми студенттер «жазууга» гана аракет кылыша тургандыгын белгилешет. Презентациялардын көпчүлүгүндө текст кошулган слайддарда ашыкча маалымат камтылган. Тексттик маалыматты классикалык лекция түрүндө кулак аркылуу кабыл алуу оңой.

Студенттер «Органикалык химия», «Фармацевтикалык химия», «Фармтехнология», «Аналитикалык химия» академиялык сабактарын белгилешти, анда лекторлор презентация түрүндө эң ийгиликтүү маалымат беришкендигин белгилешти. Студенттердин пикири жана химияны окутуудагы биздин тажрыйбабыз көрсөткөндөй, презентацияларды колдонуунун натыйжалуулугу окутуучунун кесипкөйлүгү, сабактын өзгөчөлүктөрү жана окуу дисциплинасынын өзгөчөлүктөрү менен аныкталат. Электрондук окуу-методикалык комплекстерди, окуу китептерин жана башка электрондук басылмаларды түзүү бул тема боюнча окуу-усулдук адабияттын жетишсиздигин

толуктайт, материалдын өздөштүрүлүшүн үзгүлтүксүз көзөмөлдөөгө мүмкүндүк берет, студенттердин өз алдынча таанып-билүү иш-аракетин активдештирүүгө өбөлгө түзөт.

Медициналык колледждин Табият таануу жана так илимдер кафедрасында «Фармация» адистиги үчүн «Аналитикалык химия» предмети боюнча окуу-методикалык комплекс иштелип чыккан жана иш жүзүндө колдонулууда. Окуу-методикалык комплекске төмөнкүлөр кирет: Адисттик боюнча мамлекеттик билим берүү стандарты, жумушчу программанын аннотациясы, ички жана сырткы рецензенттердин ой пикирлери, жумушчу программасы, силлабус, «Билимди баалоо каражаттары», колдонулган окуу китептери, лабораториялык сабактар үчүн методикалык колдонмолор, түрдүү деңгээлдеги жана жекече тапшырмалардын жыйнагы, контролдук суроолор жана тесттер, ошондой эле, студенттердин өз алдынча иштери ж.б. камтылган. Рейтингдик системага ылайык билимди баалоону контролдоонун формаларынын бири болуп модулдук система саналат. Окуу программасынын негизинде өтүлүүчү теориялык (25 саат) жана практикалык сабактар (50 саат) 2 модулга бөлүнүп, алардын негизинде түзүлгөн предметке тиешелүү материалдар жекече тапшырмалар, тесттик суроолор, көнүгүүлөр жана ар кандай деңгээлдеги маселелер түрүндө берилет жана текшерүү жүргүзүлөт, ар бир жекече тапшырма ар кандай татаалдыктагы тапшырмаларды камтыйт: типтүү, типтүү эмес жана стандарттуу эмес. Мындай көп деңгээлдүү тапшырмалар ар кандай билимге ээ студенттерге тапшырмаларды аткарууга мүмкүнчүлүк берет. Студент көп сандагы жөнөкөй маселелерди же алардын эквивалентин (упайлар боюнча) б.а. жөнөкөйүрөөк маселелерди тандап, тиешелүү балл санын топтой алат. Көзөмөлдүн бул түрүн колдонууда студенттердин жекече өзгөчөлүктөрү (ой жүгүртүүсү, жүрүм-туруму) жана алардын жогорку окуу жайга чейинки даярдыгы эске алынат, предметти биринчи курстун экинчи жарымында окугандыгын эске алуу менен, натыйжаларды компьютерде автоматтык түрдө чыгаруу рейтингдеги упайларды

эсептөөнү жөнөкөйлөтүүгө мүмкүндүк берет.

Комплексте андан башка да керектүү маалыматтар, колдонулган адабияттардын тизмеси жана типтүү маселелерди чечүүнүн мисалдары келтирилген. Татаал маселелерди чечүү алгоритмдери сунуш кылынган адабияттар да камтылган.

Жыйынтыктар жана талкуулар. Изилдөөлөр көрсөткөндөй, компьютерлер жеткиликтүү болгон студенттер (булар негизинен Ош жана Жалал-Абад шаарларынын студенттери) кагаздан эмес, электрондук окутуу куралын колдонууну туура көрүшөт. Алардын ою боюнча, ал «салыштыргыс кызыктуу, ыңгайлуураак жана убакыт менен күчтү сарамжалдуу бөлүштүрүүгө мүмкүндүк берет».

Бир нече жылдан бери ОшМУнун медициналык колледжинде компьютердик класста автоматташтырылган сапат көзөмөлүн колдонуп, акыркы көзөмөл компьютердин жардамында жүргүзүлүп келе жатат. Ал студенттердин билимин объективдүү баалоого мүмкүнчүлүк берет. Бул үч жылдык тандоонун жыйынтыгы менен тастыкталды. Аралык контролдоо жана модуль боюнча «Ийгиликсиз» баллга ээ болгон студенттер АКК боюнча эң төмөнкү баллдарды алышат. Аралык контролдоо жана модуль боюнча «канааттандырарлык» алган студенттер АККнын тапшырмаларын жакшы эле аткарышып, бир аз жогору балл алышат. Аралык контролдоо жана модуль боюнча «жакшы» алган студенттер АКК боюнча жогорку упайларга ээ болушкан. Ал эми билими АКК боюнча жогорку балл менен бааланган студенттер аралык контролду жана модулдарды мыкты баалар менен тапшырышат. Студенттердин АККдагы ар кандай темалардагы алган баалары кабыл алуу үчүн эң татаал болгон темаларды объективдүү бөлүп көрсөтүүгө жана билим берүү процессин натыйжалуу пландаштырууга жардам берет.

Корутунду. Химиялык сабактарды окутууда мультимедиа каражаттарын

колдонуу лекцияларда гана эмес, лабораториялык иштерде, учурдагы жетишкендиктерди баалоо үчүн, коллоквиум жана тесттерди алуу учурунда колдонууга ылайыкташып түзүлгөн. Табият таануу жана так илимдер кафедрасында студенттердин билимин жана жөндөмүн контролдоо жана тастыктоо үчүн электрондук тесттер иштелип чыккан. Жалпы массив – 1000 тесттик тапшырма, алар 6 бөлүмгө жайгаштырылган, алардын ар биринде ар кандай кыйынчылык деңгээлиндеги 80ден 200гө чейинки тапшырма бар.

Адабияттар:

1. Норенков И.П., Зимин А.М. Информационные технологии в образовании. – М.: изд-во МГТУ им. Баумана, 2004. – 351 с.
2. Попов Ю.В. Повышение эффективности учебно-познавательной деятельности студентов технического вуза средствами визуализации // Ползуновский вестник. – 2006. – № 3. – С. 190-199.
3. Стародубцев В.А. Компьютерные и мультимедийные технологии в естественнонаучном образовании / – Томск: Дельтаплан, 2002. – 224 с.
4. Стародубцев В.А. Использование современных компьютерных технологий в инженерном образовании: уч. пособие / – Томск: Изд-во Томского политехнического ин-та, 2008. – 70 с.
5. Асанов У., Молдобаев С., Токушова Д.Т. Аналитическая химия. – Бишкек, 2004. – С. 198-203.
6. Солпубашева А.Р. Табият таануу сабагында электрондук окуу материалдарын колдонуу-сапаттуу билимдин шарты. // «КББА кабарлары» – 2020. №3 (52). – 29-31-бб.

Рецензиялаган:
Токтомаматов А.Д.,
педагогика илимдеринин кандидаты

*Токсонбаев Рыскелди Нурманбетович,
профессор,
Кыргызская государственная академия физической
культуры и спорта*

*Иманходжаев Дильшат Абдувалиевич,
доцент,
Кыргызская государственная медицинская
академия им. И.Ахунбаева,
Кыргызская Республика, город Бишкек*

ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ШКОЛЕ

*Токсонбаев Рыскелди Нурманбетович,
профессор,
Кыргыз мамлекеттик дене тарбия жана
спорт академиясы*

*Иманходжаев Дильшат Абдувалиевич,
доцент,
И.Ахунбаев атындагы Кыргыз мамлекеттик
медициналык академиясы,
Кыргыз Республикасы, Бишкек шаары*

БИЛИМ БЕРҮҮ МЕКТЕБИНДЕ САНАРИПТИК ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫН ӨНҮГҮҮ ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ

*Toksonbaev Ryskeldi Nurmanbetovich,
Professor,
Kyrgyz State Academy of Physical Culture and Sports,*

*Imankhodzhaev Dilshat Abdowaliyevich,
Associate Professor,
Kyrgyz State Medical Academy named after I.Akhunbaev,
Kyrgyz Republic, Bishkek city*

FEATURES OF DIGITAL TECHNOLOGIES IN EDUCATIONAL SCHOOL

Аннотация: В данной статье автор рассматривает особенности внедрения и использования цифрового обучения и воспитания в общеобразовательной школе, а также основные направления, по которым необходимо осуществлять использование цифрового обучения с учащимися. Здесь в основном речь идет о том, может ли существующая система образования оказать необходимое влияние на эффективное устойчивое развитие общеобразова-

тельных учебных заведений, способные готовить специалистов, обладающими особыми компетенциями по передаче новейших технологий в области образования, и тем самым в умении организовать целенаправленное взаимодействие с учащимися и педагогами.

Аннотация: Бул макалада жалпы билим берүүчү орто мектептерде санариптик технологияларды колдонуунун өзгөчөлүктөрү, ошондой эле студенттердин сана-

риптик технологияларды колдонууда зарыл болгон негизги багыттар көрсөтүлдү. Мында, негизинен, учурдагы билим берүү тутумундагы (чөйрөсүндөгү) соңку технологияларды пайдалануу үчүн атайын компетенцияларга ээ болгон мугалимдерди даярдоо иштери билим берүү системасынын өнүгүшүнө оң таасирин тийгизиши мүмкүн экендиги тууралуу айтылат, санарип технологиялары аркылуу студенттер менен мугалимдердин өз ара байланышуу аракеттерин уюштуруу мүмкүнчүлүктөрү тууралуу да сөз болот.

Annotation: *This article discusses the features of the implementation and use of digital technologies in a secondary school, as well as the main directions for which the use of digital learning with students should be used. It should be noted here that it is mainly that an existing education system can have a positive impact on the effective sustainable development of educational institutions that can prepare professional teachers who have special competences for the transfer of the latest technologies in the field of education and thereby in the ability to organize interaction with students and teachers.*

Ключевые слова: *цифровая технология, обучение и воспитание, инновационные технологии, устойчивое развитие, интерактивное обучение.*

Түйүндүү сөздөр: *санариптик технологиялар, окутуу жана билим берүү, инновациялык технологиялар, туруктуу өнүгүү, интерактивдүү окуу.*

Key words: *digital technology, training and education, innovative technologies, sustainable development, interactive learning.*

Введение. Использование новых подходов в образовании на сегодняшний день не просто предлагаемое, а обязанное применяться как можно систематически и постоянно обновляться. Это необходимо для того, чтобы учащиеся образовательных учреждений согласно новым государственным стандартам обучались и воспитывались с применением различных средств по приобретению знаний, гарантированных

подготовить подрастающую молодежь к жизни.

Здесь необходимо отметить, что может ли существующая система образования оказать положительное влияние на эффективное устойчивое развитие учебных заведений готовить профессиональных педагогов в области образования обладающих особыми компетенциями по обучению новейших технологий. И при этом в умении организовать взаимодействие с учащимися и педагогами.

Основная часть. В процессе наших наблюдений, были сделаны выводы о том, что преподаватели обязаны обратить внимание на то, какие высокие технологии обучения (методы, формы, средства) они используют.

Здесь, на наш взгляд, стоит обратить внимание на то, что мы внедряем новые инновационные технологии которые помогают из отрицательных случаев переходить в положительную сторону, позволяющие уменьшить трудности при получении и передаче знаний. Это в свою очередь позволит увеличить эффективность таких подходов, которые помогут образовательному заведению добиться устойчивости в развитии за счет внедрения высоких технологий в педагогическом процессе.

Одним из важных сторон для наших педагогов – в образовательных организациях огромное количество часов дается на разработку уроков с использованием новых технологий. Как пишет педагог-методист Ибирайым к. Айжан из КАО: «При анализе компетенций учащихся необходимо придавать особое значение практическому применению полученных знаний, это подтверждает, что обучение идет на компетентностной основе» [3, с. 133].

В этой связи, огромному сообществу учителей на районном, областном и республиканском уровне мы предлагаем создать подготовленный и спроектированный урок. Его суть заключается в том, что в обоюдной заинтересованной работе рождаются новые цифровые образовательные технологии. Отсюда следует, что каждая из сторон обязана включить такие формы и

методы интерактивной презентации, которые позволяли бы обучающимся повторять и закреплять изученный материал в ходе выполнения ими познавательных и креативных заданий. Об этом говорится в ряде исследований ведущих специалистов в этой области [2; 5; 6].

Тем самым мы убеждены, что такой подход позволит установить взаимовыгодное сотрудничество и положительное отношение друг к другу. Учащиеся во многих школах нашей страны осваивают новейшие формы и виды презентаций, расширяются образовательные ресурсы и устанавливаются партнерское сотрудничество.

Безусловно, в настоящее время нет таких людей, которые бы не знали, что устойчивое обновление и внедрение высоких технологий в образовании, невозможно без постоянного обновления, использования новых подходов, которые появляются на образовательной среде. Здесь хотелось бы отметить проблему, которая заключается в том, что нет широкой возможности обучить и передать свой опыт всем учителям за короткий промежуток времени. На это нужно время.

Мы склонны видеть решение данного случая в неформальном подходе, то есть, в повышении квалификации. Во многих наших гимназиях использование неформальных подходов дает свои положительные результаты. Для этого, как нам кажется, повышение квалификации учителей имеет свои отрицательные и положительные стороны. К положительным сторонам мы относим:

1. Гибкий график уроков;
2. Учет индивидуальных возможностей и потребностей педагогов;
3. Использование ТСО;
4. Программное обеспечение;
5. Большое количество консультаций в процессе усвоения новых знаний, умений и навыков.

Необходимо отметить, что у каждого педагога должна быть внутренняя мотивация к самопознанию, самосовершенствованию и повышению своего педагогического мастерства. На наш взгляд, этому поможет высокая квалификация педагогов на курсах

повышения, передача профессионального опыта работы, консультативная помощь коллегам, позволяющая эффективно решать курсовую подготовку.

Отрицательной стороной, которой надо перевести к положительному – это присутствие на занятиях у каждого ученика своего собственного электронного носителя.

Встречаются случаи, когда учителя запрещают доставать свои телефоны или планшеты. Тем самым они забывают, что современный мир не стоит на месте, что нынешнее поколение живет в ином формате, в формате цифровых технологий, что все в этом обществе меняются взгляды, отношения, ценности и другие качества современной личности. Отсюда следует, что наступило время внедрять технологии, которые больше интересуют молодежь. В этой связи педагогам для эффективного внедрения IT-технологий необходимо быть в курсе всех изменений технического характера [7, с. 114]. С учетом возможностей и способностей самих учащихся, т.е. наличие, например, без лимитного интернета, установление определенных приложений, инструментов.

После процедуры выявления возможностей и способностей учащихся следует дать определенные рекомендации. Оказать помощь детям при дальнейшей работе в установленных приложениях. Они готовятся заранее до начала урока, вместе с тем, подобные задания будут полезны и во время внеурочных мероприятий и для самостоятельного самосовершенствования и саморазвития. Хотелось бы подчеркнуть, что использование интернета возможно при выполнении заданий в группе как в школе, так и вне ее.

Следует отметить, что формирование познавательных интересов одно из важнейших в современном образовании. По мнению многих ученых, поиск необходимой информации требует от учащихся определенные умения и опыта, для этого их необходимо учить, а не ограничивать только формулировкой задания. Нередко школьники даже не делают попытки продвинуться вперед больше, чем общедоступная многоязычная

интернет-энциклопедия, забывая о том, что информация, полученная из вне может оказаться ненадежной в получении знаний. И это наталкивает их обратиться на другие отрицательные сайты, которые доступны.

Хотелось бы отметить, что нужно формировать профессиональные компетенции учителей, которые помогут в углублении навыков о возможностях электронных носителей и цифровых технологий. Для этого необходимо неформальное повышение квалификации.

В данной проблеме, мы считаем, немаловажную роль играют учителя информатики, которые окажут помощь в вопросах использования индивидуальных технологий.

Известно, что ответы заданий из учебника можно легко найти в интернете, бесполезно запрещать их использовать. Здесь больше пользы может привести развитие у детей навыков правильного использования подсказок, т.е. педагогам лучше было бы поощрять, а в нужных случаях ставить в пример правильное использование и написание полученных результатов.

Часто, в современном обучении используют такой инструмент, как GPS-навигатор, который может применяться в виде игры «Геоэшинг». Суть игры заключается в том, что одни игроки прячут тайники, а другие с помощью GPS определяют их местонахождение в интернете.

Вместе с учителем дети перемещаются по определенной территории, выполняя несложные задания и находя правильные ответы, получая при этом поощрительные баллы. Данная игра способствует развитию скорости правильного мышления, логического решения ключевых моментов, которые могут оказать решающую роль в достижении поставленной цели. Во многих учебных заведениях, в которой царит творческая атмосфера, разрабатываются определенные образовательные программы с учетом профилей и направлений школ-гимназий. Там обязательно должна присутствовать та область, на которую нацелено обучение учащихся, т.е. практике-ориентируемые задания.

Использование в учебном процессе интерактивной доски или других электронных носителей, позволит достичь неплохих результатов. Например, в технических дисциплинах ребятам гуманитарного склада. Несомненно, те учащиеся, которые нуждаются в углублении и расширении знаний на подобных уроках. Смогут заниматься в лабораториях в рамках внешкольной программы и во вне учебное время.

Для этого во многих общеобразовательных школах необходимо создавать и открывать специальные лаборатории – учебные помещения, оснащенные мебелью и всем необходимым оборудованием для проведения экспериментов по использованию и применению высоких технологий в обучении.

Особо хочется подчеркнуть, что основной задачей образовательной системы и использования информационных технологий обучения, стоит разносторонняя личность, где необходимо формировать основы мировоззрения с раннего детства. Например, в начальной школе необходимо закладывать интерес и знание о характере взаимоотношений между людьми, связь с природой, место человека в обществе. И здесь как нам кажется, уместно открытие технических лабораторий или центров, в которых дети научатся думать, мыслить, развиваться, экспериментировать.

Последнее, что, по нашему мнению, стоит затронуть – это проблема управления в образовании. Если есть желание достичь высоких результатов необходимо обратить внимание на документооборот, т.е. создание работы с документами в облачном пространстве, которые дают возможность работать в онлайн сервере загруженными в него файлами. В облаке можно копировать важные документы и решать информацию большого объема. Здесь целесообразно обучить большое количество сотрудников заведения с облачными документами: справки, заявки, таблицы, обязанности, журналы и т.д. Подобный документооборот позволит сформировать в коллективе открытость, прозрачность и взаимообмен опытом работы.

Заключение. Безусловно, выше предложенные рекомендации не смогут решить все вопросы и проблемы использования высоких технологий в образовании. Но как нам представляется, что выше приведенные технологии имеют определенные достоинства и недостатки, которые каждая образовательная организация имеет возможность решать при условии развития профессионально компетентных, грамотных, стремящихся все лучшее отдать подрастающему поколению.

Литература:

1. Авдеева С.М., Уваров А.Ю. Российская школа на пути к информационному обществу // Вопросы образования. – 2007.
2. Ковалёва Е.И. Нужна ли модель BYOD в школе? [Электронный ресурс]. URL: [http://esm-journal.ru/post/Chto-takoe-](http://esm-journal.ru/post/Chto-takoe-BYOD-i-naskolko-ona-ehffektivna-v-organizacijakh.aspx)
3. Ибирайым кызы Айжан. Школьная информатика: обучение, ориентированное на результат и новое оценивание // Известия КАО, 2019. № 2 (48). – С. 133-140.
4. Корпоративная политика Что такое BYOD и насколько она эффективна в организациях? [Электронный ресурс]. URL: <http://www.gotoadm.ru/byod-pljusy-i-minusy>
5. Малышкина Н.А. Использование ЦОР на уроках русского языка // Вопросы интернет образования, 2011.
6. Сайков Б.П. Организация информационного пространство образовательного учреждение. – М.: БИНОМ, Лаборатория знаний, 2005.
7. Техносфера: формируем пространство жизни и обучения в гимназии XXI века // Сборник статей. – Санкт-Петербург: НИУ ВШЭ, 2014.

Рецензент:
Калдыбаев С.К.,
доктор педагогических наук, профессор

*Мырзакулова Клара Максимовна,
соискатель,
Кыргызский национальный университет им. Ж.Баласагына,
Кыргызская Республика, город Бишкек,
e-mail: k-myrzakulova@mail.ru*

**ПРОГРАММИРОВАНИЕ МЕТОДА КРАМЕРА ДЛЯ РЕШЕНИЯ СИСТЕМ
ЛИНЕЙНЫХ УРАВНЕНИЙ НА ЯЗЫКЕ VISUAL BASIC FOR APPLICATION**

*Мырзакулова Клара Максимовна,
изденүүчү,
Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университети,
Кыргыз Республикасы, Бишкек шаары,
e-mail: k-myrzakulova@mail.ru*

**КРАМЕРДИН МЕТОДУН КОЛДОНУП VISUAL BASIC FOR APPLICATION
ТИЛИНДЕ СЫЗЫКТУУ ТЕҢДЕМЕЛЕР СИСТЕМАСЫН ПРОГРАММАЛОО**

*Myrzakulova Klara Maksimovna,
applicant,
Kyrgyz National University named by G.Balasagun,
Kyrgyz Republic, Bishkek
e-mail: k-myrzakulova@mail.ru*

**PROGRAMMING THE CRAMER METHOD FOR SOLVING SYSTEMS OF LINEAR
EQUATIONS IN THE LANGUAGE VISUAL BASIC FOR APPLICATION**

Аннотация: В данной статье рассматривается решение и программирование систем линейных уравнений методом Крамера с применением языка Visual Basic for Application. Программируя метод Крамера, в результате получим окно, в котором можно решить любую систему линейных уравнений. В сконструированном окне, при любых значениях можно получить ответ.

Аннотация: Берилген макалада сызыктуу теңдемелер системасын Visual Basic for application тилинде Крамердин ыкмасын программалап чыгаруу каралган. Крамердин ыкмасын программалоо менен, ар кандай сызыктуу теңдемелер системасын чыгарууга болот. Конструкцияланган терезечеде, ар кандай маанини берүү менен, жообун алууга мүмкүндүк түзүлөт.

Annotation: This article discusses the solution and programming of systems linear equations method Kramer using Visual Basic for application. Programming Cramer's

method, as a result, we get a window in which you can solve any system of linear equations. In the constructed window, for any values, you can get the answer.

Ключевые слова: язык программирования, VISUAL BASIC, метод Крамера, конструктор форм.

Түйүндүү сөздөр: программалоо тили, VISUAL BASIC, Крамердин методу, форманын конструктору.

Key words: programming language, VISUAL BASIC, method Kramer, form constructor.

Введение. В данной статье рассматривается язык программирования VBA (VISUAL BASIC for Application), так как этот язык встроен во всех офисных программах: Word, Excel, Access. Для решения задач математики, физики, экономики, если необходимо создать личную программу расчётов, можно использовать язык программирования VISUAL BASIC, но

если вы не установили этот язык на компьютер, то можно использовать VBA. «Изучение языков программирования с использованием математического материала и решение задач с применением программирования используются в дисциплинах связанных с компьютером» [3]. В статье используется база данных Microsoft Access, объект модуль. В программе Access есть объект для проектирования задачи в конструкторе форм, а также среда для

программирования на языке VISUAL BASIC for Application.

Методы. Задача данной статьи – решить систему линейных уравнений с двумя неизвестными методом Крамера, для получения результатов составить форму из объектов: кнопка, надпись, поле и для этих объектов написать программу на языке объектно-ориентированного программирования VISUAL BASIC [2]. Чтобы решить систему линейных уравнений методом Крамера составим блок-схему:

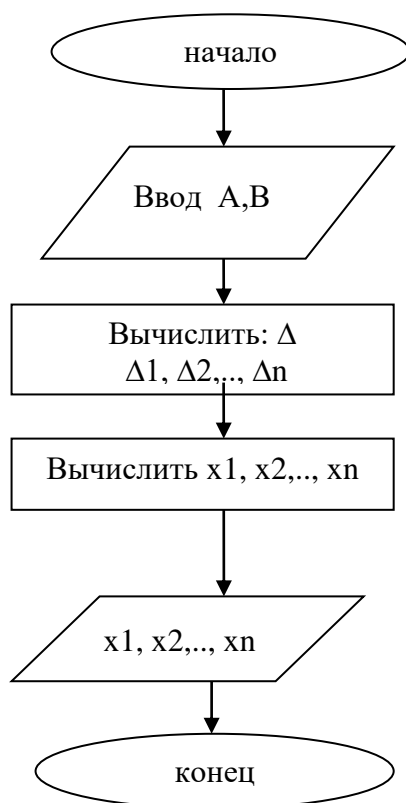

Рисунок 1. Блок-схема решения систем линейных уравнений методом Крамера

Для программирования на языке VBA откроем программу Access, затем объект форма. Форму открываем в режиме конструктора.

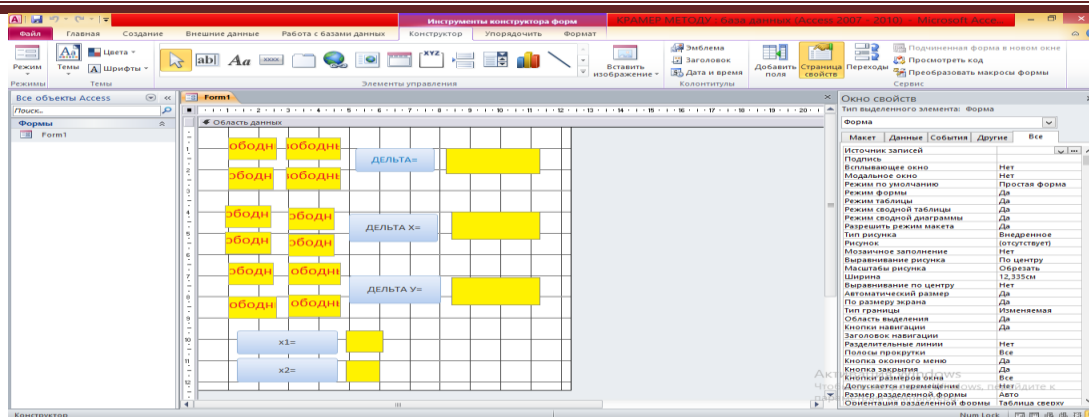

Рисунок 2. Создание объектов в конструкторе форм: поле, кнопки, надпись

Для создания объектов используем «Элементы управления» в конструкторе форм:

Рисунок 3. Элементы управления

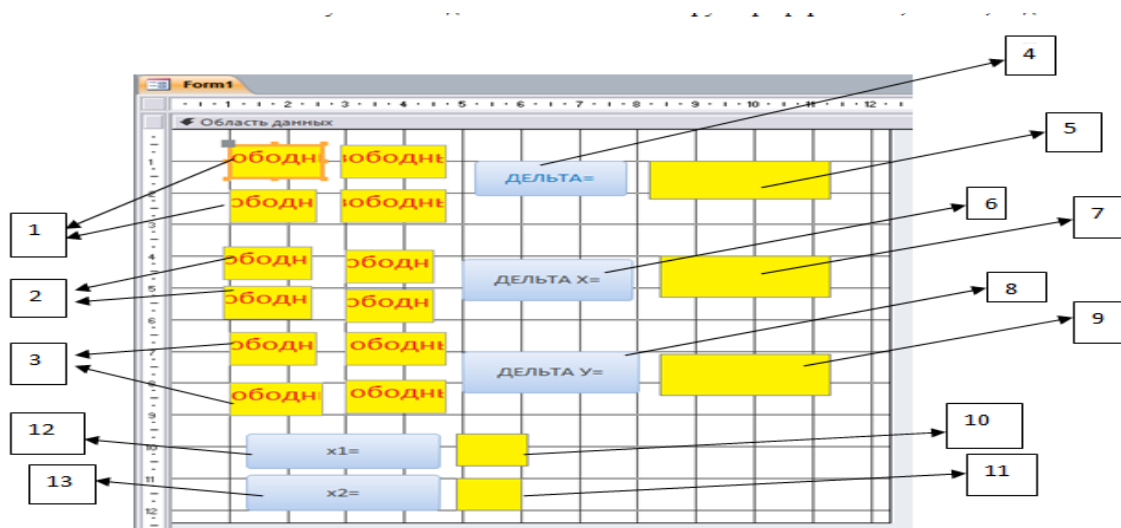

Рисунок 4. В конструкторе форм обозначения в виде нумераций

После обозначения в виде нумераций, т.е. для вышеуказанной конструкции создаем следующую таблицу:

Нумерация объекта	Имя объекта (кнопка, поле, надпись)	Обозначение в виде переменных
1	Поле 0, Поле 2, Поле 3, Поле 4	P 1, P 2, P 3, P 4
2	Поле 7, Поле 18, Поле 17, Поле 19	P 11, P 12, P 13, P 14
3	Поле 20, Поле 10, Поле 21, Поле 12	P 20, P 21, P 22, P 23
4	Кнопка 5 (Дельта)	D
5	Надпись 6	Надпись 6
6	Кнопка 13 (Дельта X)	D 1

КЫРГЫЗ БИЛИМ БЕРҮҮ АКАДЕМИЯСЫНЫН КАБАРЛАРЫ

7	Надпись 15	Надпись 15
8	Кнопка 14 (Дельта У)	D 2
9	Надпись 16	Надпись 16
10	Надпись 24	Надпись 24
11	Надпись 25	Надпись 25
12	Кнопка 22 (X)	Кнопка 22
13	Кнопка 23 (У)	Кнопка 23

Таблица 1. Объекты, переменные в программе

Так как, программирование на языке VBA является объектно-ориентированным, для объектов «Кнопка» напишем программу в следующем виде:

```

Option Compare Database
Private Sub Кнопка13_Click()
Dim P11 As Single
Dim P12 As Single
Dim P13 As Single
Dim P14 As Single
Dim D1 As Single
P11 = Val(Поле7.Value)
P12 = Val(Поле18.Value)
P13 = Val(Поле17.Value)
P14 = Val(Поле19.Value)
D1 = P11 * P14 - P13 * P12
Надпись15.Caption = Str(D1)
End Sub
Private Sub Кнопка14_Click()
Dim P20 As Single
Dim P21 As Single
Dim P22 As Single
Dim P23 As Single
Dim D2 As Single
P20 = Val(Поле20.Value)
P21 = Val(Поле10.Value)
P22 = Val(Поле21.Value)
P23 = Val(Поле12.Value)
D2 = P20 * P23 - P22 * P21
Надпись16.Caption = Str(D2)
End Sub
Private Sub Кнопка5_Click()
Dim P1 As Single
Dim P2 As Single
Dim P3 As Single
Dim P4 As Single
Dim D As Single
P1 = Val(Поле0.Value)
P2 = Val(Поле2.Value)
P3 = Val(Поле3.Value)
P4 = Val(Поле4.Value)

```

```

D = P1 * P4 - P3 * P2
Надпись6.Caption = Str(D)
End Sub
Private Sub Кнопка22_Click()
Надпись24.Caption = Надпись15.Caption / Надпись6.Caption
End Sub
Private Sub Кнопка23_Click()
Надпись25.Caption = Надпись16.Caption / Надпись6.Caption
End Sub
    
```

Для каждой кнопки выполняется отдельная подпрограмма. В результате получим следующую форму, для вычисления системы линейных уравнений методом Крамера с двумя неизвестными.

Пример: (Вычислить методом Крамера)

$$\begin{cases} 2x + 5y = 1 \\ 3x + 7y = 2 \end{cases}$$

В результате получим следующее:

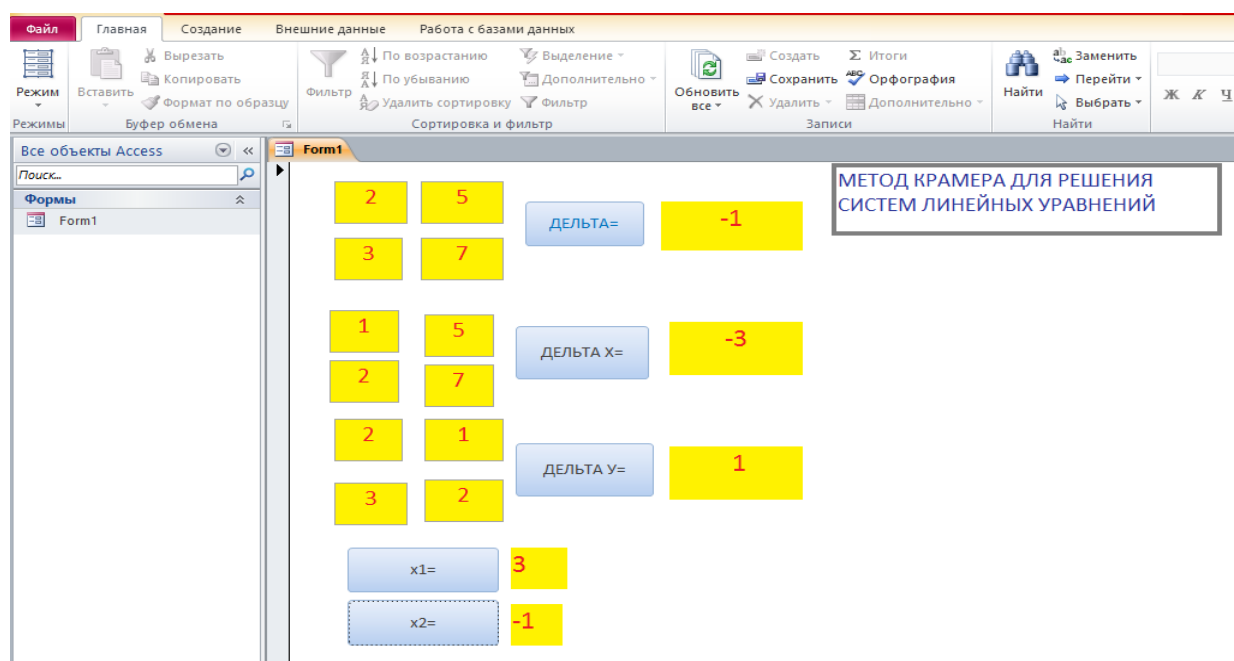

Рисунок 5. Форма для получения результатов уравнений

Выводы. Таким же образом можно решить систему линейных уравнений с тремя неизвестными, используя метод Крамера, и составить программу на языке программирования VISUAL BASIC.

Литература:

1. Мырзакулова, К.М. Основы программирования // Учебно-методическое пособие / КНУ им. Ж. Баласагына. – Бишкек, 2012. – С. 8-15.
2. Мырзакулова, К.М. Компьютерная модель решения систем линейных

- уравнений методом обратной матрицы // Личность, семья и общество: вопросы педагогики и психологии: сб. ст. по матер. XII Междунар.науч.-практ. конф. №2 (6). – Новосибирск: СибАК, 2018. – С. 10-17
3. Раева М.Т., Кыштообаева Ч.А. Взаимосвязи курсов математики и основ информатики и вычислительной техники // Известия КАО, – №3 (52). – Бишкек, 2020. – С. 127-134.

Рецензент:
Мамбетакунов У.Э.,
доктор педагогических наук, профессор

*Тагаева Дамира Абылкасымовна,
педагогика илимдеринин кандидаты,
Ош мамлекеттик университети,
Кыргыз Республикасы, Ош шаары,
e-mail: tagaeva.69@mail.ru*

*Ботокова Айзат Эсенидиновна,
магистрант,
Ош мамлекеттик университети,
Кыргыз Республикасы, Ош шаары,
e-mail: abotokova@bk.ru*

ОКУУЧУЛАРДА ТҮЙҮНДҮҮ КОМПЕТЕНТТҮҮЛҮКТӨРДҮ КАЛЫПТАНДЫРУУНУН АЙРЫМ БЫКМАЛАРЫ

*Тагаева Дамира Абылкасымовна,
кандидат педагогических наук,
Ошский государственный университет,
Кыргызская Республика, город Ош,
e-mail: tagaeva.69@mail.ru*

*Ботокова Айзат Эсенидиновна,
магистрант,
Ошский государственный университет,
Кыргызская Республика, город Ош,
e-mail: abotokova@bk.ru*

НЕКОТОРЫЕ СПОСОБЫ ФОРМИРОВАНИЯ У ШКОЛЬНИКОВ КЛЮЧЕВЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ

*Tagaeva Damira Abylkasymovna,
PhD,
Osh State University,
Kyrgyz Republic, Osh city,
e-mail: tagaeva.69@mail.ru*

*Botokova Aizat Esenidinovna,
Master,
Osh State University,
Kyrgyz Republic, Osh city,
e-mail: abotokova@bk.ru*

SOME METHODS OF FORMATION AT SCHOOLCHILDREN OF KEY COMPETENCIES

Аннотация: Макалада Кыргыз Республикасында билим берүү системасындагы эң көйгөйлүү маселе болуп эсептелген мамлекеттик билим берүү стандарттарынын ишке ашырылышындагы көйгөйлөр

каралды. Анда аракеттеги стандарттарды пайдаланып сабактардын иштелмелерин жазуу жаатындагы орто мектептин мугалимдери үчүн пайдалуу сунуш-пикирлер келтирилди. Жалпы мамлекеттик жана

предметтик «Математика» боюнча стандарттарды ишке ашыруу процессинде аткарылып жаткан иш-аракеттердин натыйжалары белгиленди. Учурда жалпы билим берүүчү мектептердеги негизги көйгөйлүү маселе – мектеп мугалимдеринин аракеттеги стандарттарды пайдалануусу, аны пайдаланып сабактын иштелмелеринин жазылышы болуп саналууда. Мектеп мугалимдерине окутууга сунушталган окуу куралдары менен окуу программасынын дал келбестиги да негизги көйгөй катары каралып келет.

Аннотация: В статье рассматриваются проблемы внедрения государственных образовательных стандартов, что является одним из наиболее проблемных вопросов в системе образования Кыргызской Республики. В нем содержатся полезные советы для учителей старших классов по составлению планов уроков с использованием действующих стандартов. Отмечены результаты работы, проведенной в процессе внедрения государственных стандартов и предметных стандартов «Математика». В настоящее время основной проблемой в средних школах является использование учителями существующих стандартов, которые используются для составления планов уроков. Несоответствие учебников и учебных программ, предлагаемых учителям, также считается серьезной проблемой.

Annotation: The article discusses the problems of introducing state educational standards, which is one of the most problematic issues in the education system of the Kyrgyz Republic. It provides helpful advice for high school teachers on how to draw up lesson plans using current standards. The results of the work carried out in the process of introducing state standards and subject standards "Mathematics" are noted. Currently, the main problem in secondary schools is the use of existing standards by teachers, which are used for drawing up lesson plans. The mismatch of textbooks and curricula offered to teachers is also considered a serious problem.

Түйүндүү сөздөр: билим берүү стандарттары, билим берүү системасы,

компетенттүү мамиле, негизги компетенттүүлүк, предметтик компетенттүүлүк.

Ключевые слова: образовательные стандарты, система образования, компетентный подход, базовая компетентность, предметная компетентность.

Key words: educational standards, education system, competency approach, basic competence, subject competence.

Киришүү. Билим берүү процессиндеги жаңылануу, окутуунун жаңы технологияларынан пайдалануу – тез өнүгүп жаткан коомдун талаптарынын бири болуп саналат. Учурда билим берүү тармактарында билим берүүнүн сапатын жакшыртуу максатында окутуунун ар кандай жаңы ыкмаларын колдонуу аркылуу иш жүзүнө ашырылып келүүдө. Мындай жаңы ыкмалардын бири катары немец физик-окумуштуусу Юнгер Шенхерр тарабынан сунушталган «Башталгыч эксперимент, SEA» ыкмасын белгилеп кетүүгө болот. Сабактарда бул ыкманы колдонуу негизинен билим алуу менен бирге илимий изилдөө иштерин жүргүзгөнгө барабар деп кароого болот. Сабактардын мындай түрү – «изилдөө окуу» аталып, окуучулардын өз алдынча эксперимент жүргүзүү менен жыйынтык чыгарууга, чыгармачылыкка, өз алдынча фантазия менен иштөөгө түрткү берет.

Окуучулар өз алдынча аракеттенүү менен буга чейин белгилүү болгон эрежелерди, билимдерди пайдаланышып, жаңы билимди чыгарууга умтулушат. Экспериментке катышкан ар бир окуучу изденүүчү болуп эсептелгендиктен, ар бири өз пикирин билдире алышат жана алар тапкан концепциялар, эрежелер буга чейин белгилүү болгондугу маанилүү эмес. Өз алдынча ой жүгүртүү, эксперимент аркылуу өркүндөткөн концепциялары жана эрежелери менен сыймыктанышат жана аларга маанилүү болуп саналат [3].

Сабактын мындай түрү табигый илимдерге эң жакшы натыйжа берээри жүргүзүлгөн тажрыйбалардан маалым болду.

Изилдөө методологиясы жана методикасы. «Изилдөө окуу» процесси төмөндөгүдөй удаалаштыктардын аткарылышын камсыздайт: Верификация (аракет кылуу) →

Байкоо → Концепция → Эреже → Түшүндүрүү аракетин (гипотезалар) → параметрлерди аныктоо → колдонуу.

«Башталгыч эксперимент, SEA» ыкмасы бир нече кадамдардан турат. Бул ыкма окутуучуларга «чакан карсетти» түзөт. Окуучуларга окуу процессине активдүү катышууга мүмкүнчүлүк берет. Ушундай жол менен алар ой жүгүртүү чыгармачылык жөндөмдүүлүгүнүн өнүгүүсүнө өбөлгө түзүлөт. Өз пикирин коргоого жана ар бири өз оюн туура баяндап берүүгө шарт түзүлөт. Ошондой эле бири-биринин пикирин сыйлоого, бири-биринин оюн уга билүүгө үйрөнүшөт.

Кыргыз Республикасынын билим берүү системасын реформалоо мезгилинде орто мектептердеги билим сапатын жана окутуунун эффективдүүлүгүн жогорулатуу учурдун милдети болуп калууда. Ал эми билим сапатын жогорулатуудагы башкы максат – окутуунун жаңы формаларын, окутуунун технологияларын, методдорун аныктоодо турат [1].

Республикабыздын бардык аймактарында математиканы окутуу процессинде окутуунун жаңы технологияларынан пайдалануу, компьютердик технологиялар жана окутуунун инновациялык ыкмаларынан пайдаланып сабактарды уюштуруу башкы маселелерден болуп турат. Аракеттеги жалпы билим берүү уюмдарынын мамлекеттик билим берүү стандарты жана «Математика» боюнча предметтик стандарттардан пайдаланып сабактын иштелмелерин түзүү мектеп мугалимдеринин негизги көйгөйүнө айланды [2]. «Стандарттар окутуу технологияларын жана баалоо механизмдерин уюштурууга негиз болуп бере алышат» [5; 6].

Алынган натыйжалар жана талкуу. Төмөндө «Бөлчөктөрдүн негизги касиеттери» деген тема боюнча ачык сабактын иштелмесин сунуштайбыз.

Сабактын темасы: Бөлчөктөрдүн негизги касиети.

Сабактын максаты: Билим берүүчүлүк: «Башталгыч эксперимент, SEA» ыкмасы боюнча студенттерге маалымат берүү.

Бөлчөктөр, үлүштөр боюнча түшүнүктөрдү берүүнүн усулдары.

Өнүктүрүүчүлүк: окуучулардын өз алдынча иштөө көндүмдөрүн өнүктүрүү, топтордо билимдерин жана билгичтиктерин өнүктүрүү;

Тарбия берүүчүлүк: тактыкка, калыстыкка, өзүн-өзү баалоо, бири-биринин пикирин сыйлоого, ынтымакка, биримдикке, сарамжалдуулукка тарбиялоо.

Сабактын тиби: жаңы билим берүүчү сабак.

Сабактын формасы: стандарттуу эмес сабак.

Сабакта колдонулган методдор: интерактивдүү методдор, байкоо методу, проблемалуу суроо коюу методу, изденүүчүлүк ж.б.

Колдонулган ыкма: топтордо иштөө.

Сабактын жабдылышы: ар түрдүү түстөгү тегеректер, ар түрдүү формадагы фигуралар, ватман, маркер, фрипчарттар ж.б.

1. *Башталгыч эксперимент.* Окутуучу экспериментти өзү көрсөтөт. Окуучулар байкоо жүргүзүшөт.

Бул сабакта мугалим алгач окуучуларга үч тегеректерди, андан кийин ал тегеректерди барабар бөлүктөргө бөлүп, эксперименти көрсөтөт.

Биринчи тегеректи барабар 2 бөлүккө бөлөт, экинчисин барабар 4 бөлүккө, үчүнчүсүн барабар 8 бөлүккө бөлүп, биринчи тегеректин жарымына экинчинин жарымын (2 үлүшүн), экинчинин жарымына (калган 2 үлүшкө) үчүнчү тегеректин жарымын (4 үлүшүн), үчүнчү тегеректин жарымына (калган 4 үлүшкө) биринчи тегеректин жарымын дал келтирет.

2. *Байкоолор.* Окуучулар эмнени байкашкандыгын (А7) жазып беришет. Мисалы:

*. Үч түрдүү түстөгү тегеректерди көрдүм.

**.

1-тегеректи 2 ге, 2-тегеректи 4 кө, 3-тегеректи 8 ге бөлдү.

***.

$\frac{1}{2}$ менен $\frac{2}{4}$ ни, $\frac{2}{4}$ менен $\frac{4}{8}$ тү, $\frac{4}{8}$ менен $\frac{1}{2}$ ди бириктирди;

***. 2-тегеректеги 2 барабар бөлүктү алып, 1-тегеректин жарымын кошсок дал келди.

2. *Текшерүүчү эксперимент.* Мында эки окуучу чыгып, башталгыч экспериментти кайталашат. Биринчиси окутуучунун жасаган экспериментин кайталап жасайт, экинчиси алынган байкоолордун тууралыгын окуйт. Жалпы окуучулар байкоолордун канчалык туура экендигин чечет. Эгерде туура байкоолор жазылган болсо «v» белгисин, туура эмес болсо «-» белгисин коюшат. Жетишпеген байкоолорго кошумча пикирлерди жазышат, байкоолордогу туура эмес пикирлерди алып салышат.

Мугалим байкоолорду тандайт жана гипотеза түзүү үчүн доскага тандалган байкоолордун негизинде ачык сөздөрдү белгилөө менен суроолорду түзүп, жазат.

3. *Тандалган байкоолор:* Окутуучу жазылган байкоолордон ачык (өзөктүү) сөздөрдү тандап алат, б.а. ачык сөздөрдүн алдын сызып коёт.

4. *Суроо.* Жогорудагы тандалган байкоолордун негизинде ачык сөздөрдү пайдаланып суроолор түзүлөт.

1? Ар кандай фигураларды бирдей бөлүктөргө бөлүүгө болобу?

2? $\frac{1}{2}$, $\frac{2}{4}$, $\frac{4}{8}$ бөлчөктөрү барабар болобу?

5. *Божомол (гипотеза).* Түзүлгөн суроолорго окуучулар өз божомолдорун жазышат.

1. Ар кандай фигураларды бирдей бөлүктөргө бөлүүгө болбойт окшойт.

2. $\frac{1}{2}$, $\frac{2}{4}$, $\frac{4}{8}$ бөлчөктөрү барабар болот окшойт, ж.б.

6. *Эмне изилденет.* Алынган божомолдордун негизинде эмне изилденээрин аныктап алууга болот.

1. Ар кандай фигураларды бирдей бөлүктөргө бөлүнүүсүн же бөлүнбөстүгүн аныктоо.

2. $\frac{1}{2}$, $\frac{2}{4}$, $\frac{4}{8}$ бөлчөктөрү барабар болоорун аныктоо.

7. *Аныктоочу эксперимент.* Эмне изилденээрин билгенден кийин окуучулар кичи тайпаларга бөлүнүшөт. Ар бир тайпага

тапшырмалар берилет. Берилген тапшырмага жараша каражаттар (фигуралар, ватман, маркер) менен камсыз болушат да, бөлүнгөн тапшырманы аныктоого киришишет.

Практикалык маанилүүлүгү. Ар бир тайпада окуучулар өздөрүнүн турмуштук тажрыйбада белгилүү болгон мүмкүнчүлүктөрүн көрсөтө алышат.

№1-тайпа. Ар кандай формадагы фигуралар берилет. Аларды бирдей бөлүктөргө бөлүнөөрүн же бөлүнбөстүгүн аныкташат. Экспериментти өз алдынча жүргүзүшүп, ар кандай формадагы фигураларды барабар бөлүктөргө бөлүп көрүшөт да өз алдынча ар кандай фигуралар бирдей бөлүктөргө бөлүнө бербейт деген жыйынтыкка келишет.

№2-тайпа. Бирдей өлчөмдөгү үч тегерек берилет. Эксперименттин негизинде аларды барабар бөлүктөргө бөлүшөт. Бөлүнгөн тегеректерди биринчисинин жарымына экинчисинин төрттөн эки бөлүгүн, экинчисинин төрттөн эки бөлүгүнө үчүнчүнүн сегизден төрт бөлүгүн дал келтиришет. Ал эми үчүнчүнүн сегизден төрт бөлүгүнө биринчи тегеректин жарымын дал келтиришет жана төмөндөгүдөй жыйынтыкты алышат.

Демек, $\frac{1}{2} = \frac{2}{4} = \frac{4}{8}$ келип чыгат.

Ар бир тайпа өз алдынча жүргүзгөн эксперименттерин презентациялашат жана кандай жыйынтыкты алышкандыктарын коргоп беришет. Суроо-жооптор болот. Кызуу талкуу жүрөт. Ар бир студент өз пикирин талаш-тартыштын негизинде тактап, далилдей алат. Кийинки кадамда окуучулар эксперименттин, талаш-тартыштын негизинде кандай жаңы билимдерге ээ болушкандыктарын өз алдынча (А7) жаза алышат. Жазуу менен бирге кандай жаңы түшүнүктөргө ээ болушкандыктарын өз алдынча түшүнүүгө жетишишет. Мугалим жаңы түшүнүктөргө таянып, жаңы теманы жазат.

8. *Жаңы түшүнүк.* Аныкталган эксперименттин негизинде окуучулар кандай жаңы түшүнүктөргө, жаңы билимдерге ээ болушкандыктарын жазышат. Алынган жаңы түшүнүк, жаңы билимдерин пайдаланып окутуучу жыйынтык чыгарат.

Бүтүн нерсенин бир нече өз ара барабар бөлүктөргө бөлүнүүсү – ал нерсенин барабар

бөлүктөрүнө алып келет, бул барабар бөлчөктөр болот. Демек, мындан бөлчөктүн негизги касиети келип чыгат, б.а. эгерде бөлчөктүн алымын да, бөлүмүн да бир эле санга көбөйтсөк же бөлсөк анда бөлчөктүн мааниси өзгөрбөйт.

Тема: Бөлчөктүн негизги касиети.

9. *Колдонулушу.* Математика сабактарында, жеңил, оор өнөр жайларда, элдик кол-өнөрчүлүктө кеңири колдонулат.

Бөлчөк түшүнүгү окуучуларга, студенттерге башталгыч класстардан эле белгилүү болгондуктан, бул сабакта алардын негизги касиеттерин үйрөнүүгө жетишишет.

Сабакты жыйынтыктоо: бул сабакта окуучулардын баары сабакка активдүү катыша алды. Ар бири өз пикирин билдирүү менен жаңы теманы чыгарууга жетишишти.

Баалоо: мугалим окуучулардын активдүүлүгүнө, билимдерине, жекече ой пикирин билдирүүсүнө, сабакта кадамдардын аткарылышында катышуусуна карата баалоо жүргүзөт. Алгач тайпаларда иштөөсүн тайпанын мүчөлөрү менен биргеликте баалап, мугалим жогорудагы этаптар боюнча кошумчалайт.

Үйгө тапшырмага бөлчөктөрдүн колдонулуштарына карата мисалдарды таап, окуу китептеринен мисалдарды жазып келүү берилет.

Жыйынтыгы. Сабактын иштелмелерин деңгээлдик тапшырмаларды камтып түзүүгө да болору белгилүү болду. Мектеп мугалимдеринде жаралган кыйынчылыктар окутуудан күтүлүүчү натыйжаларды көрсөткүчтөрү менен жазуу болуп саналууда. Чындыгында, салттуу ыкма боюнча сабактын билим берүүчүлүк, өнүктүрүүчүлүк жана тарбия берүүчүлүк максаттарын жазууга көнүгүп калгандыктан, бул максаттарды окутуудан күтүлүүчү натыйжа

менен алмаштыруу кыйынчылыкты жаратып жатат [4].

Окутууга компетенттүүлүк мамиле шарттарында инсанга багыттап окутуу аркылуу окуучулардын окуп-үйрөнгөн билимдерин турмушта колдоно билүүгө жетишүүгө болору белгилүү. Мамлекеттик стандартта белгилүү болгондой, негизги компетенттүүлүктөрдүн үчүнчүсү – өз ишин уюштуруу жана көйгөйлөрдү чечүү болгондуктан, мындай түрдөгү сабактарды уюштуруу аркылуу окуучулардын өз пикирин кеңири айтып берүүсүнө жетишүүгө мүмкүнчүлүктөр жаралат.

Адабияттар:

1. Жалпы билим берүүчү уюмдар үчүн V-IX класстар үчүн математика боюнча программа. – Бишкек, 2018. – 31 б.
2. Кыргыз Республикасынын жалпы билим берүү уюмдарынын 5-9-класстар үчүн «Математика» боюнча предметтик стандарт. – Бишкек, 2018. – 36 б.
3. Кыргыз Республикасынын жалпы билим берүү уюмдарынын 10-11-класстары үчүн «Математика» боюнча предметтик стандарт. – 2019. – 95 б.
4. Тагаева Д.А., Токтомамбетова Ж.С. Формирование ключевых компетенций на уроках геометрии // Бюллетень науки и практики. – Нижневартовск, 2020. – Т.6. – №8. – С. 256-259.
5. Калдыбаев С.К. Возможности образовательных технологий в обучении школьных предметов // Известия Кыргызской академии образования. – Б., 2015. – № 4 (36). – С. 3-8.
6. Калдыбаев С.К. Проблемные ситуации в теории и практике оценивания // Alatau Academic Studies. – Бишкек, 2018. – № 3. – С.13-23.

Рецензиялаган:

Калдыбаев С.К.,

педагогика илимдеринин доктору, профессор

ТАРБИЯ ЖАНА ТААЛИМ

ВОСПИТАНИЕ И ОБУЧЕНИЕ

EDUCATION AND TRAINING

*Асипова Н.А.,
педагогика илимдеринин доктору, профессор,
Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университети,
Кыргыз Республикасы, Бишкек шаары*

**ИЗИЛДӨӨГӨ АЛЫНУУЧУ ТЕМАЛАРДЫН ПРОБЛЕМАЛУУЛУГУ ЖАНА
АЛАРДЫН ЗАМАНБАП ТААЛИМ-ТАРБИЯ ТАЛАПТАРЫНА ТУУРА КЕЛИШИ**

*Асипова Н.А.,
доктор педагогических наук, профессор,
Кыргызский национальный университет имени Ж. Баласагына,
Кыргызская Республика, город Бишкек*

**ПРОБЛЕМНОСТЬ ТЕМЫ ИССЛЕДОВАНИЙ И ИХ СООТВЕТСТВИЕ
СОВРЕМЕННЫМ ТРЕБОВАНИЯМ ОБРАЗОВАНИЯ И ВОСПИТАНИЯ**

*Asipova N.A.,
Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Kyrgyz National University named after J. Balasagyn,
Kyrgyz Republic, Bishkek city*

**THE PROBLEMATIC NATURE OF THE TOPICS TO BE STUDIED AND THEIR
COMPLIANCE WITH THE MODERN REQUIREMENTS OF EDUCATION
AND UPBRINGING**

Аннотация: Макалада заманбап педагогика илиминин социалдык институт катары милдеттери, анын Кыргыз Республикасынын социалдык-экономикалык өнүгүү талаптарына шайкештиги жана аларга жооп берүү маселелери, изилдөөгө алынуучу темалардын актуалдуулугу жана проблемалуулугу, ошондой эле педагогикалык проблемаларды жаратуучу карама-каршылыктар жөнүндө сөз болот.

Аннотация: В статье речь идет о социальной функции педагогической науки, о проблемах соответствия данной науки социально-экономическим потребностям Кыргызской Республики, об актуальности и проблемности тем исследований, а также о противоречиях порождающих педагогические проблемы.

Annotation: The article deals with the social function of pedagogical science, the problems of the correspondence of this science to the socio-economic needs of the Kyrgyz Republic, the actuality and problematic nature of topics to be studied, as well as contradictions that give rise to pedagogical problems.

Түйүндүү сөздөр: илим, илимдин өзгөчөлүгү, илимдин өндүрүмдүүлүгү, педагогикалык изилдөөлөрдүн проблемалуулугу, социалдык-экономикалык талаптар, педагогикалык карама-каршылыктар.

Ключевые слова: наука, особенность науки, производительность науки, проблемность педагогических исследований, социально-экономические требования, педагогические противоречия.

Key words: *science, peculiarity of science, productivity of science, problematic character of pedagogical research, socio-economic requirements, pedagogical contradictions.*

Киришүү. Илим – коомдук маданияттын айныксыз бөлүгү, андыктан илимдин өнүгүүсү коомдун өнүгүүсүн шарттайт, демек, илимдин жана технологиялардын өнүгүүсүн коомдук дискурстун тышында кароого болбойт. Коомдук көрүнүш катары өнүккөн өлкөлөрдө ар бир илимдин өз пайдалануучусу (потребитель) болуусун эсепке алуу менен мамлекеттердин ички дүң продукциясынын мерчемдүү бөлүгү илимге жумашалат. Мисалы, 2017-жылы Россияда федералдык бюджеттен илимди каржылоого – 377,9 млрд руб., же ВВПнын 0,41% бөлүнгөн, анын ичинен колдонмо изилдөөлөргө 260,9 млрд руб. (69%), жана фундаменталдуу изилдөөлөргө – 117 млрд руб. (31%) каралган [7]. Бул каражат мамлекетке жана коомчулукка кандай кызмат түрүндө келет деген маселелер ар дайым коомчулуктун көңүлүнүн борборунда турат.

Ошол эле мезгилде, илим атайын адистештирилген, өндүрүмдүү ишмердүүлүктүн бир түрү. Илимдин интеллектуалдык баалуулук катары өзгөчөлүгү анын илимий чындыкты далилдөөгө багытталгандыгы жана аң-сезимбиздин тышындагы объективдүү түрдө бар болгон нерселерди илимий негизде түшүндүрүүсүндө жатат. Айлана-чөйрөдөгү, табияттагы жана коомдогу карым-катнаштарды, көрүнүштөрдү илимий негизде түшүндүрүп гана тим болбостон, аларды өркүндөтүү, кайрадан иштеп чыгуу, туура жолго салуу, объекттин жаңы касиеттерин аныктоо, алардын функцияналдык милдеттерин ачууга ж.б. багытталган чыгармачылык ишмердүүлүк болуп эсептелет. Андай объективдүү илим автономдуу жана көз карандысыз кандайдыр бир деңгээлде имманенттүү мүнөзгө ээ болгон социалдык жана маданий феномен. Бирок канчалык абстрактуу болбогондугуна карабастан, ар бир илимий тармактын өзүнө тиешелүү практикалык милдеттери боло тургандыгы айныксыз көрүнүш.

Бүгүнкү күндө адамды үйрөнүүгө багытталган илимдер, алардын ичинде коомдун реалдуу абалына жана андагы адамдардын социалдык жана маданий ишмердүүлүгүнө карата өтө сезгичтиги менен айырмаланган илимдердин катарында педагогика илиминин маанисин эч ким тана албайт.

Макаланын максаты. Бүгүнкү Кыргыз Республикасындагы педагогика илиминин алкагында изилдөөнү талап кылган изилдөөлөрдүн проблемалуулугун жана алардын заманбап таалим-тарбия талаптарына туура келишин аныктоо эсептелет.

Белгиленген максат төмөндөгүдөй милдеттерге көңүл бурууну талап кылат:

1. Илимдин социалдык жана өндүрүмдүү көрүнүш катары милдеттерин ачыктоо.
2. КР социалдык-экономикалык өнүгүүсүнө шайкеш келген педагогика илиминин прикладдык приоритеттерин аныктоо.
3. Изилдөөгө алынуучу темалардын актуалдуулугу жана проблемалуулугу жөнүндө ойлор менен бөлүшүү.

Колдонулган методдор. Макала илимий маалыматтарга жана расмий документтерге, интернет булактарга таянуу жана талдоо жүргүзүү, илимий жетекчи катары көп жылдык эмпирикалык байкоолор, учурдагы илимий иштер боюнча эксперттик талдоолор, аспиранттар жана окумуштуу педагогдор менен аңгемелешүү ж.б. методдорду колдонуунун негизинде жазылды.

Изилдөөнүн мазмуну. Бүгүнкү күндөгү илимдин социалдык статусу жөнүндө сөз кылып жатып, анын коомдогу өндүрүмдүү күч экендигин белгилеп кетүүбүз зарыл. Илимдин түздөн-түз өндүрүмдүү күчкө айлануу тенденциясы жөнүндө өз убагында К. Маркс: «...илимди түздөн-түз өндүрүштө пайдалануулусу анын өнүгүүсүн аныктоочу жана кыймылга келтирүүчү жагдай болуп эсептелет», – деген [2, 212].

Илимдин түздөн-түз өндүрүмдүү күчкө айлануусу XX кылымда күч алуу менен XXI кылымдагы заманбап цивилизациялык өнүгүүнүн мыйзам ченемдүү жана реалдуу көрүнүшүнө айланды. Бул жерде негизинен илимдин практикалык кайтарымдуулугуна басым жасоо менен табигый жана

техникалык илимдердин жетишкендиктеринин өндүрүшкө киргизилиши жана алардын натыйжасы катары өндүрүштүн өндүрүмдүүлүгүнүн артышын белгилемекчибиз. Буга байланыштуу бүгүнкү күндөгү педагогика илиминин жана анын негизги предметтеринен болуп эсептелген билимдин экономикалык кайтарымдуулугу артып, ал тургай билим берүүнүн натыйжасында түшкөн каражаттар экономиканын маанилүү сегментине айланууда. Буга түздөн-түз күбө болуп бүгүнкү Кыргызстандын билим берүү мейкиндигине чет өлкөлөрдөн келип билим алып жаткан студенттердин санынын өсүшү эсептелет [4, 17].

Илимдин социалдык көрүнүш катары дагы бир өзгөчөлөгү – анын ар дайым коллективдүү, корпоративдүү мүнөздө болуусу. Илим мамлекеттик, саясий жана колдонмолуучулук милдеттери, илимий жамааттык, мамлекеттик буюртмалардын (казакдарды) аткарылышы, илимпоз инсандардын демилгелүүлүгү жана чыгармачылык активдүү жана шайкеш иш-аракеттеринин натыйжасында жаралат.

Учурдагы педагогика илиминде изилдөөгө алынуучу темалардын кайтарымдуулугу, таалим-тарбиянын заманбап талаптарына туура келиши жөнүндө сөз кылганда биринчи иретте Кыргыз Республикасынын 2018-2040-жылдарга карата Улуттук өнүгүү стратегиясынан чыгышыбыз керек. Аталган өнүгүү стратегиясы тармактык илим изилдөө институттарынын (ИИИ), Кыргыз билим берүү академиясынын (КББА), ЖОЖдордогу илимий иштердин, билим берүүгө, таалим-тарбияга байланыштуу гранттык темалардын, илимий проектилердин, демилгелүү илимий иштердин тематикасын аныктоодон баштап, алардын максат, милдеттеринде, мазмунунда жана натыйжасында орун алынышын талап кылат.

Улуттук өнүгүү стратегиясы КР 2040-жылга чейинки калктын социалдык жактан өнүгүүсүн аныктайт жана ал жердеги түйүндүү сөз катары «**Өндүрүүчү адам**», ишкер – коомубуздун маанилүү активдүү субъектиси катары алдыга чыгат, демек таалим-тарбиянын негизги максаты, объек-

тиси жана субъектиси катары өндүрүүчү адамды калыптандыруу эсептелет.

Аталган документтеги КР социалдык өнүгүүсүнө байланыштуу **педагогика илиминин приоритеттүү милдеттерине төмөнкүлөр кирет:**

1.8-милдетте: «Мамлекет мамлекеттик, жеке жана мамлекеттик негизде мектепке чейинки мекемелердин, эртелеп өнүктүрүү борборлорунун жана балдар чыгармачылыгынын борборлорунун кеңири тармагын колдойт жана кубаттайт», – деп белгиленген. Мунун өзү педагогика илимине түздөн-түз тиешелүү [3, 91].

1.9-милдетте: Мектептеги билим берүүнүн сапатын көтөрүү. Мектепте табигый илимдерге, дисциплиналар аралык жана тилдик даярдыкка басым коюлат. Бүтүрүүчүлөрдүн адистешүүсүн күчөтүүгө (инженердик-техникалык адистешүүгө) жана өндүрүмдүүлүктү көтөрүүгө маанилүү орун берилет. Биз жаш муунду татаал, бирок кызыктуу келечекке даярдашыбыз керек. «Келечектин мектеби» улуттук долбоору ишке киргизилет, анын алкагында ар бир облуста республикалык башкаруудагы үлгүлүү эксперименталдык мектептерди түзүү каралган.

1.10-милдетте: Жогорку билим берүүнүн сапатын көтөрүү. Мамлекет кызыкдар жактар менен бирдикте рыноктун талаптарына жана заманбап коомдун талаптарын, ошондой эле өлкөнү өнүктүрүүнүн келечегин эске алуу менен жогорку билим берүүнүн мазмунун кайра карап чыгууну активдештирет.

Мамлекет бизнестин кадрларын даярдоого, билим берүү программаларын түзүүгө, ошондой эле «ЖОЖ-өндүрүш» системасын түзүүгө түздөн-түз катышуусун колдойт, – деп жазылат.

Мамлекет ЖОЖдордо креативдүү лабораторияларды, стартаптарды, илимий борборлорду түзүүнү колдойт, анын ичинде зарыл шарттарды түзүү жолу менен колдоого алат. Жогорку билим берүүнүн сапатын жакшыртуу, улуттук жогорку билим берүүнүн системасынын беделин арттыруу максатында мамлекет «3-200-2040» программасын ишке ашырат. Мында өлкөнүн үч

алдыңкы университети 2040-жылы дүйнөлүк алдыңкы рейтингдерде дүйнөнүн 200 алдыңкы университеттеринин катарына кирет (Times Higher Education, Academic Ranking of World Universities, U.S.News, Шанхай рейтинги). Ушул максатта мамлекет өзүнчө улуттук долбоорду түзөт.

1.11-милдетте: Бардык жалпы билим берүү мектептерин интернетке туташтыруу. Алдыдагы беш жылдыкта жыл сайын дээрлик 140 жалпы билим берүү мектебин дүйнөлүк глобалдык тармакка кошумча туташтыруу пландалууда, натыйжада 500 миңден ашык окуучу акысыз интернетке кире ала тургандыгы белгиленет.

1.12-милдетте: Кесиптик билим берүү системасы менен эмгек рыногунун шайкештигин камсыз кылуу. Динамикалуу өзгөрүп жаткан дүйнөнүн шартында эмгек рыногунда талап кылынган компетенцияларды болжолдоонун жана баалоонун негизинде эмгек рыногундагы муктаждыктарга жооп берүү методологиясын кайра карап чыгуу каралган.

1.13-милдетте: Эмгек мигранттарын жана мекендештерди колдоо. Чет өлкөдө иштеп жаткан Кыргызстандын жаранын коргоо жана миграциялык процесстерди келечектеги инвестициялар, билимдер жана көндүмдөр, тажрыйбалар жана эл аралык байланыштар ресурсу катары колдоо белгиленген.

1.14-милдетте: Адам өзүнүн саламаттыгы үчүн жооп берүүгө тийиш. Сергек жашоо мүнөзүн, дене тарбияны пропагандалаган коомдук институттарга мамлекеттик колдоо көрсөтүлөт. Ар бир мектепте заманбап талаптарга туура келген спорттук залдар болушу керек. Спорттук инфраструктураны өнүктүрүү – бардык курактагы адамдар үчүн дене тарбиясы эсептелет, – деп белгиленген [3, 91-93].

Булардын бардыгын чечмелеп отуруунун кажети жок деп ойлойм, анткени алар түздөн-түз багыт берүүчү көрсөтмө түрүндө берилген, демек аталган милдеттерди илимий негизде аткаруу бүгүнкү КР педагогика илиминин вазийпасы.

Жалпысынан алганда, жогоруда белгиленген милдеттер педагогика илимине

тиешелүү социалдык чөйрөнүн маанилүү тармагы болуп эсептелген билим берүү жана тарбия объектилеринде топтолгон жана илимий негизде чечүүнү талап кылган маселелерди чагылдырып турат жана алар коомдогу объективдүү факторлор менен шартталат. Андай илимий изилдөөнү шарттаган объективдүү факторлорго:

- изилдөөгө түрткү берген социалдык-экономикалык өнүгүү талаптардын бар экендиги;

- изилдөөнү талап кылган конкреттүү проблемалардын бар экендиги, анын маанилүүлүгү, жаңычылдыгы, перспективдүүлүгү;

- изилдөөчүгө мүнөздүү субъективдүү факторлордун: изилдөөчүнүн билим деңгээли, турмуштук тажрыйбасы, илимий интуициясы, жөндөмдүүлүгү, изилдөө кызыкчылыгы, илимий изилөө жамааттын илимий-практикалык багыты жана илимий жетекчинин илимий багыты ж.б. кирет.

Учурдагы билим берүү жана тарбия процессинде топтолгон, түздөн-түз изилдөөнү талап кылган теориялык жана практикалык жактан актуалдуу көйгөйлөрдүн ичинде:

- Таалим-тарбиянын стратегиясындагы коомдук жана жеке инсандык кызыкчылыктардын карым-катнаш маселеси;

- Инсанды бардык тараптан (всесторонний) өнүктүрүү идеясын перспективдүү идеал катары кабыл алуу менен инсандын ар тараптан (разносторонний) өнүгүүсүн камсыз кылуу;

- Балдардын өсүп-өнүгүүсүн аныктоодо унутулуп калган педологияга кайрылуу;

- Педагогиканын тарыхын, өзгөчө 1930-80-жылдардагы советтик мектептин жетишкендиктерин изилдөө жана аларды заманбап талаптарга ылайык колдонуу;

- Инсандын социалдык жактан калыптанышындагы адеп-ахлактык жана диний приоритеттердин өз-ара байланышын жана өзгөчөлүктөрүн изилдөө;

- Коомдун жапырт технологиялашуусу шартындагы жаштардын социалдык жактан калыптануу проблемалары;

- Үзгүлтүксүз билим проблемалары, алардын инсандын жаш өзгөчөлүгүнө байланыштуу функциялары жана мазмуну;

- Инсандын социалдык жактан калыптанышындагы дүйнөлүк деңгээлдеги приоритеттерге улут, дин, тил, маданий өзгөчөлүктөргө, каада-салттарга байланыштуу толеранттуулукка, жаштарды тынчтыкта жашоого жана кызматташууга даярдоо, талаш-тартыштарды өз-ара түшүнүүчүлүк жана сүйлөшүү жолдору менен чече билүүгө үйрөтүү ж.б. сыяктуу проблемалар турат.

Конкреттүү илимий методологиялык талаптарга кайрыла турган болсок, изилдөөнүн темасында проблемалуулук көрүнүп туруусу зарыл. Илимий проблема өүнөн-өзү пайда болбойт, ал коомдогу проблемалардын күзгүсү болуп эсептелет, башкача айтканда, коомдогу социалдык-экономикалык карама-каршылыктар улам күчөп олтуруп чечүү талап кылган проблемага айланганда пайда болот. Мисалы, биз күбө болгон коомдук өнүгүүнүн бир баскычынан экинчи бир түп тамырынан башка баскычына өтүүдөгү карама-каршылыктар постсоветтик мамлекеттерде көптөгөн социалдык-психологиялык проблемаларды жаратуу менен канча адамдардын замандын талабына жараша кооптошо (социалдаша албай), өзүн-өзү жоготуп коюуга дуушар кылып, тагдырлардын кыйрашына алып келди. Ал эми жаштар үчүн азыркы доорго социалдашуусу канчалык кыйын болгону менен, алар жаштардын психологиялык, физиологиялык өзгөчөлүктөрүнөн улам ал кыйынчылыктарды жеңип, ийгиликтүү социалдашып бара жатышат. Муну айтып жаткан себебим, Кыргызстан жаштардын өлкөсү. Өлкөдөгү 15-25 курактагы жаштардын саны калктын 3,1 бөлүгүн түзөт жана жыл сайын эмгек рыногуна кирип жаткан жаштардын саны 350 000 миңден ашык, келечекте бул дагы өсөт [5,12]. Андыктан педагогика илими үчүн жаштардын ыңгайлуу жана жагымдуу социалдашуусу, өзүн-өзү тааныта билүүгө үйрөтүү бирден-бир актуалуу маселелерден болуп кала берет.

Илимий проблема – бул теориялык зарылчылыктан жана практикалык талаптан келип чыккан илимий чечүүнү талап кылган

маселе болуп эсептелет. Мисалы, балдардын бош убактысын пайдалуу уюштуруу, окуучулардын тартип бузууларын алдын алуу, билим берүүдөгү жетишпестиктерди жоюу, коллективдүү билим берүү шартында инсандын жекече өнүгүүсүнө шарт түзүү ж.б. көп узактан келе жаткан педагогикалык проблемалар. Илимде белгилүү болгондой «...туура коюлган проблема – изилдөөнүн жарым-жартылай чечилиш» (В. Гейзенберг) болуп эсептелет. Мисалы, К. Поппер проблемалуу жагдайды «...өзүнүн тили бар, ар кандай теориялык божомолдорду, ишенбөөчүлүктү туудурган, азырынча далилделе элек татаалдыктардын фонундагы чечиле элек маселе», – деп эсептейт [6, 165].

Проблемалуу теманы аныктоо илимий компетенттүүлүктүн жанында изилдөөчүнүн ички интуициясынын (ички туюуусу) күчтүүлүгү, илимий жетекчинин көрөгөчтүгү, алардын изилдөө объектисин жакшы билүүсү жана изилдөө предметин методологиялык жактан туура аныктай билүүлөрүнө байланыштуу.

Изилдөөдө каралып жаткан проблеманын маңызы – ошол изилденип жаткан объектидеги **карама-каршылыктарды** даана көрө билүү менен аларды илимий тилде тариздөө, талдоо жана чечмелөөгө (интерпретацияга) байланыштуу. Алыска барбай туруп эле бүгүнкү күндөгү педагогикалык изилдөөлөрдүн проблемалуулугун далилдеп турган карама-каршылыктардын катарында төмөнкүлөрдү белгилеп кетсек болот:

- бардык окуучуларга тиешелүү жалпы билим берүүнүн нормативдик мазмуну жана алардын окуучулардын жекече мүмкүнчүлүктөрү, жөндөмдүүлүктөрү, кызыкчылыктары ортосундагы дал келбестик;

- баланын таза ден соолугун камсыз кылуу талабы менен мектеп шартындагы билим берүүдөгү бир жагдайлуулук, кыймылдуулуктуктун аздыгы, үй-тапшырмалардын оордугу;

- таалим-тарбия чөйрөсүнүн ар түрдүүлүгү жана ачыктыгы менен билим берүү жана тарбия жүргүзүүчү уюмдардын салыштырмалуу жабыктыгы;

- маалымат ташуучу каражаттардын тынымсыз өсүп-өнүгүүсү, билим берүү тармагынын тездик менен технологиялашуусу жана ошол эле технологиялар менен камсыз болуунун жетишсиздиги сыяктуу ж.б. көрүнүштөр алдыга чыгат.

Аталган карама-каршылыктардан келип чыккан проблемаларды илимий негизде чечүү менен жалпы орто билимдүү жана социалдык жактан жетилген, адеп-ахлактуу, руханий жактан бай, физикалык дени сак инсандардын калыптанышын камсыз кылууга болот.

Жыйынтык. Ошентип, учурдагы педагогика илиминин негизги максаты: заманбап адамтаануу илимдериндеги жетишкендиктерден жана педагогиканын өздүк дүйнөтаануучулук, методологиялык, багыт берүүчүлүк, колдонуучулук табиятынан чыгуу менен заманбап таалим-тарбия талаптарына туура келген проблемаларды аныктоо менен билим берүү жана таалим-тарбия процессин илимий негизде уюштуруу, толук кандуу инсанды калыптандыруу маселелерин теориялык жактан негиздөө жана аларды практикада ишке ашыруу жолдорун иштеп чыгууда жатат.

Адабияттар:

1. Гинзбург В. «Ожидаемые» и «неожиданные» открытия, 2004, № 12. /<https://www.nkj.ru/archive/articles/384/> (дата просмотра: 03.06.2021).
2. Маркс К., Энгельс Ф. Соч. т. 46, – 212. с.
3. Кыргыз Республикасынын улуттук өнүгүүсүнүн стратегиясы 2028-2040-жж. /<https://mfa.gov.kg/uploads/content/1036/cc1aaa7e-1e5d-3a35-bd69-9d52e9c1ba70.pdf>
4. Нурбек Жеңиш. Экспорт услуг высшего образования в Кыргызстане. Институт государственного управления и политики. ДОКЛАД №7, 2012 г. – 48 с. /https://www.ucentralasia.org/Content/downloads/UCA-IPPA-WP-7-Education_Rus.pdf (дата просмотра: 03.06.2021)
5. Общий страновой анализ ООН по Кыргызской Республике. Обновлённая версия. Страновая команда ООН Бишкек, декабрь 2019. – С. 14.
6. Поппер К. Объективное знание. Эволюционный подход. М., 2002. – С. 165.
7. http://csrs.ru/archive/stat_2018_finance/finance_2018.pdf (дата просмотра: 16.05.2021)

Рецензиялаган:

Добаев К.Д.,

*КББАнын корреспондент мүчөсү,
педагогика илимдеринин доктору, профессор*

*Мурзалиева Зина Кочековна,
педагогика илимдеринин кандидаты,
Кыргыз билим берүү академиясы,
жетектөөчү илимий кызматкери,
Кыргыз Республикасы, Бишкек шаары*

КЫРГЫЗСТАНДАГЫ ЖАШТАР МИГРАЦИЯСЫНЫН КӨЙГӨЙЛӨРҮ

*Мурзалиева Зина Кочековна,
кандидат педагогических наук,
ведущий научный сотрудник,
Кыргызская академия образования,
Кыргызская Республика, город Бишкек*

ПРОБЛЕМА МОЛОДЕЖНОЙ МИГРАЦИИ В КЫРГЫЗСТАНЕ

*Murzalieva Zina Kochekovna,
Candidate of pedagogical sciences,
Kyrgyz Academy of Education,
Leading Researcher,
Kyrgyz Republic, Bishkek city*

ON THE PROBLEMS OF YOUTH MIGRATION IN KYRGYZSTAN

Аннотация: Бул макалада өлкөнүн өнүгүүсүнүн азыркы этабында Кыргызстандын жаштарынын миграциясына байланыштуу маселелер изилденди. Өлкөдөгү болуп жаткан жаштардын миграция маселеси боюнча коомчулукта ар тараптан өз пикирлерин ортого салуу менен кызуу талкууга алынып, андагы болуп жаткан проблемалар боюнча атайын түзүлгөн мамлекеттик миграция структурасы көзөмөлгө алууда.

Изилдөөнүн жыйынтыгында өлкөдөгү экономикалык-өндүрүштүк базанын начардыгы жана ИДПнын төмөндүгү жаштардын чет өлкөлөргө кетүүсүнүн социалдык чыңалуусун четтетүү жана аларды жумушка орношуу үчүн бир катар позитивдүү учурлар бар экендигин көрсөттү.

Аннотация: В данной статье исследуются вопросы, связанные с миграцией молодежи Кыргызстана на современном этапе развития страны. Вопросы миграции молодежи бурно обсуждаются на различных уровнях, и общественное мнение по данному вопросу неоднозначно, несмотря на то, что

проблемами миграции занимаются госструктуры.

Результаты исследования показали, что при нынешней слабой экономико-производственной базы страны и низкой ВВП для снятия социальной напряженности выезд молодежи за рубеж и их трудоустройство имеет ряд позитивных моментов.

Annotation: This article examines the issues related to the migration of young people of Kyrgyzstan at the present stage of development of the country. The authors attempt to find out the main causes of youth migration and their impact on the socio-economic and demographic situation of the country. The issues of migration of young people are discussed at various levels and public opinion on this issue is ambiguous, despite the fact that the problems of migration are dealt with by government agencies.

The results of the study showed that with the current weak economic and production base of the country and low GDP to relieve social tension, the departure of young people abroad and their employment has a number of positive aspects. But for the future revival and

development of the country's economy, migration is harmful.

Түйүндүү сөздөр: жаштар жана миграция, тенденция, миграциянын себептери жана кесепеттери, жаштардын этностук миграциясы.

Ключевые слова: молодежь и миграция, тенденция, причины и последствия миграции, этническая миграция молодежи.

Key words: youth and migration, trend, causes and consequences of migration, ethnic migration of youth.

Киришүү. Жаштарга тиешелүү аракеттердин бүткүл дүйнөлүк программасында өлкөнү өнүктүрүү үчүн адам ресурстарына өзгөчө роль берилет, ошол эле учурда мамлекеттин социалдык-экономикалык өзгөрүүлөрүнүн жана технологиялык инновацияларынын негизги фактору болуп саналат. Миграциялык практика көрсөткөндөй, жаш адамдар жашоого киргизилген өзгөртүүлөргө жеңилерээк жана тезирээк эмгек чөйрөсүндө адаптацияланышат, энергиясы көбүрөөк, консервативдүү эмес үй-бүлөлүк же аймактык көйгөйлөргө «байланган эмес». Ошондуктан Кыргызстанда жаштардын миграциясы маселесин мамлекеттин жана коомдун жалпы өнүгүүсүнүн экономикалык жана социалдык факторлорунун көз карашынан кароо керек.

Изилдөөнүн методдору жана аны уюштуруу. Изилдөөнүн негизги методдору эмпирикалык иликтөөлөр, байкоо жүргүзүү, анализдөө аркылуу жаштардын миграциясы көйгөйүн чагылдырган адабий булактардан алынды. Эл Аралык жана Ата Мекендик тажрыйбаны уюштуруу принциптерин колдондук. Уюштурууга карата изилдөө иштери, «Кыргызстандын миграциясы кызматынан», интернет айдыңынан, мамлекеттик маалымат каражаттарынан, жарандык коомдон, сурамжылоо, иликтөө формасы аркылуу жүргүзүлгөн.

Изилдөөнүн натыйжалары жана аны талкуулоо.

Жаштардын миграциясы көйгөйүн чагылдырган адабий булактарды үйрөнүүнүн, Эл Аралык жана Ата Мекендик тажрыйбаны жалпылоонун негизинде алынган

маалыматтарына таянып, анан, изилдөөнүн жалпы натыйжаларын талкуулоого алып чыктык. Талкуу республикалык жана Эл Аралык илимий-практикалык конференцияларда, илимий лаборатория, кафедра отурумдарында кызуу жүрүп, басып чыгарууга сунушталган.

Биздин оюбузча, келечекте миграцияда жүргөн жаштар Мекенине кайра кайтып келүүсү үчүн кыргыздын улуттук, кесиптик тармактарынын катары толукталышы керек, ишмердүүлүгү кайра жаралышы зарыл. Аларга: агро, токой чарбасы, жыгач иштетүүчү өнөр жай, ден соолукту чыңдоочу жана агротуризм, асыл тукум мал чарбасы, аарычылык, жеңил өнөр жайы, тоо кен казуучу өндүрүш, кол өнөрчүлүктү өнүктүрүү талабы болуп эсептелет.

Кыргыздар байыркы көчмөн элдердин бири болуп саналат, ал эми Кыргызстандын географиялык абалы Батышка да, Чыгышка да таандык эмес жана дүйнөнүн эки башкы бөлүгүнүн ортосунда жайгашкан. Ушуга байланыштуу Кыргызстан азыркы дүйнөдө болуп жаткан бардык глобалдуу процесстердин катышуучусу. Мындай процесстердин бири – миграция жана негизинен, жаштар миграциясы. Кыргызстан жаштар калктын жалпы санынын 40% ын түзгөн мамлекеттердин катарына кирет [1].

Кыска мөөнөттүн ичинде миграция республиканын экономикасын акыркы жылдары үчтөн бир бөлүгүн, андан кийин, 2017-жылы, Кыргыз Республикасынын ИДПсынын 37% ын түзгөн акчалай которуулар менен бекемдөөдө.

Жаштар миграциясы бүгүнкү күндө Кыргызстан үчүн оор көйгөйлөрдүн бири болуп саналат жана бул жөнөкөй адамдардын мамлекеттен чыгышы эмес, ал мамлекеттин, коомдун жана 68% үй-бүлөнүн кызыкчылыктарын козгогон татаал социалдык-коомдук процесс катары каралат. Негизги көйгөйлөрдүн бири болуп, үй-бүлөдөгү мигранттардын жашы жете элек балдары чоң ата, чоң энеси же туугандарынын колунда калып, алардын толук кандуу тарбия албай жаткандыгы. Массалык маалымат каражаттарындагы жаш өспүрүмдөрдүн ар кандай зордук-зомбулукка кабы-

лышы, суицид маселелери коомчулукту түйшөлдүргөн өтө орчундуу маселелерди жаратууда.

- Бириккен улуттар уюмунун (БУУ) адам укуктарынын жалпы декларациясында, балдар өзгөчө камкордукка жана жардамга мүчө боюнун жана акылынын жетиле электиги аны коргоого, камкордукка муктаж экендиги жөнүндө айтылат.

«18 жашка чыга элек ар бир жаран – бала деп эсептелет. Ар бир жарыкка келген наристе (ата-энеси никедеби жокпу) бирдей социалдык коргоодон пайдаланууга укуктуу» – деп Нью-Йорк, 1982-жылдын 2-ноябрындагы 25-статьясы, «Адам укуктарынын жалпы декларациясында» баса белгиленген [2, 155].

Бул проблемалар жаштар үчүн да, алардын амбициялуу пландары жана миграциялык абалдары учурдун актуалдуу маселеси болуп эсептелет.

Бүгүнкү күндө негизинен экономикалык, региондук жана болжолдуу (прогноздоочу) миграция байкалууда.

Региондук миграция бир эле учурда ички миграция болуп саналат. Бул окууга байланыштуу (атайын орто жана жогорку окуу жайларда), жумуш издөө, үй-бүлөгө билим берүү (бул башка аймактарга турмушка чыккан кыздарга тиешелүү), жашаган жерин өзгөртүү ж.б. менен байланыштуу өлкө боюнча адамдардын көчүп жүрүүсү саналат. Кыргызстан анча чоң эмес өлкө экендигин эске алсак, мигранттардын социалдык-маданий көйгөйлөрү олуттуу эмес. Ага себеп, Советтер союзу тарап, республика көз карандысыздыкка жетишкенден бери Кыргызстан миграциянын маселесине кабылды, анын ичинде айрыкча, улуттун жаштары да туш болду.

Кыргыз Республикасынын мыйзамы жаштарды курактык мүнөздөмөлөрдүн жыйындысынын негизинде социалдык абалынын өзгөчөлүктөрү менен шартталган, социалдык-демографиялык топтордун бири катары аныктайт, алар башка социалдык-психологиялык касиеттери, коомдун түзүлүшү, маданияты, коомдун тарбиясы, социалдаштыруунун мыйзам ченемдүүлүктөрү менен аныкталат [3].

Жаштар миграциясынын жыйындысынын көрсөткүчү бир катар белгилерге: улуту, жынысы, жаш курагы, билими, кесибинин түрү, квалификациясы, үй-бүлөлүк абалына карата ээ болгон ченемде (шкалада) болушу керек.

Кыргызстанда болуп жаткан социалдык жана миграциялык мүнөздөгү процесстер өлкөнүн ичинде да, чет өлкөлөрдө да өз статусун жана иш издөөлөрүн аныктоодо жаштардын мүмкүнчүлүктөрүн кыйла кеңейткендигин белгилеп кетүү керек.

Ошондуктан, миграция маселелерин иликтөө жаштар миграциясынын жетиштүү көңүл бөлүнбөгөндүгүнөн улам орун алды. Бул багытта олуттуу изилдөөлөрдүн жоктугу бүгүнкү күндө Кыргызстан үчүн бул көрүнүштүн социалдык, экономикалык бардык аспектилери, мүмкүн болгон саясий кесепеттерин толук көлөмдө баалоого мүмкүндүк бербейт.

Кыргызстандагы жаштар миграциясы боюнча айрым изилдөөлөрдө аталган көйгөйдү чечүүнүн чет өлкөлүк тажрыйбасын пайдалануу сунушталат. Мындай мүмкүнчүлүктү талдап жатып, изилдөөчү Азамат Темиркулович мындай деп белгилейт: «Кытай, Индия, Армения сыяктуу дүйнөнүн айрым өлкөлөрүнүн тажрыйбасы көрсөткөндөй, миграцияда коркунучтуу эч нерсе жок жана миграция теориялык жактан Кыргызстанга экономикалык жаатта пайда гана алып келет». Бирок автордун сөзү боюнча, бул өлкөлөрдөгү демографиялык жана социалдык-саясий абал Кыргызстанга караганда, бир нече башка экендигин билдирүү келмек. Бул өлкөлөрдөгү калктын саны өкмөткө, жаратылыш ресурстарына жана жалпысынан өлкөнүн коопсуздугуна болгон кубаттуу социалдык басым болуп эсептелет. Ошондуктан, жогоруда аталган өлкөлөрдүн бийликтери калктын өсүшүн жөнгө салат жана миграция процессине катышууга адамдарды ар тараптуу өбөлгөлөйт. Мигранттардын эсебинен ар бир өлкө өзүнүн саясий жана Эл Аралык статусун жогорулатат. Ошондуктан, биз бул өлкөлөргө теңелишибиз мүмкүн эмес. Кыргызстандын демографиялык жактан алсыз 6 млн адамдан аз калкынын эмгекке жарамдуу

жаштарынын миграциясы кыйроого алып келиши мүмкүн [11].

Кыргызстандын миграциялык процессинде жаштар өзгөчө орунду ээлейт жана негизинен эмгек фактору менен байланышкандыгын байкоого болот.

Жалпы миграция көлөмүндө, ал экспорттердин берген баасы боюнча, 700 миң адам, негизги күчүн жаштар түзөт жана алар абдан мобилдүүлүктүктөрү менен, кандайдыр бир аймакка же өлкөгө байланып калбастан, ыкталышуу менен жайгашууга аракет жасашат. Жаш мигранттардын негизги массасы (90%) орто, атайын жана жогорку билимдүүлөр. Бул көрсөткүч, 20дан 29 жашка чейинки активдүү жаштар, миграциялык курак болуп эсептелет [4].

Ички, ошондой эле тышкы миграцияда жаштар арасында негизги бөлүктү региондордон, тагыраак айтканда айыл жеринен чыккандар түзөт.

Миграция боюнча материалдарды талдоодо жаштар миграциясынын негизги себептери төмөндөгүлөргө байланышкан:

- Жаштар билим берүүнүн бардык баскычтарында жана тепкичтеринде, жалпы билим берүүчү мектептерде жана Жогорку окуу жайларда алып жаткан билими дайыма эле заманбап талаптарга жооп бербейт.

- Стандарттар, программалар жана окуу китептери мурдагыдай эле заманбап рынок экономикасынын керектөөлөрүн чагылдыра албайт.

- Ошондой эле, PISA изилдөөсүнүн натыйжалары боюнча Кыргызстандын 15 жаш курактагы окуучуларынын 13,6% гана окурмандык, математикалык, табигый илимдер жана компьютердик сабаттуулук жаатындагы тапшырмаларды минималдуу Эл Аралык стандарттардын деңгээлинде араң аткарууга жетишкен [7].

- Билим системасында алынган кесиптик орто жана жогорку билим, ошондой эле квалификация заманбап Эл Аралык талаптарга анчалык ылайык келбейт жана эмгек рыногунда адистин белгиленген компетенцияларын чагылдырбайт. Буга байланыштуу социологиялык изилдөөлөрүнүн жыйынтыгында, биздин өлкөдө ЖОЖдордун бүтүрүүчүлөрүнүн 70% ашыгы

адистиги боюнча ишке орношо алышпайт [6].

- Кыргызстанда жергиликтүү калктын арасында мигранттардын санынын көбөйүү тенденциясы да бар, ошондой эле кайсы бир учурларда, белгилүү себептер менен башка өлкөлөрдө калып кеткен мекендештерибиз өздөрүнүн кичи Ата Мекенине кайтып, отурукташып калган жаштардын саны да өсүп жатууда. Мисалы: – Памирлик кыргыздары жана Тажикстандын, – Мургаб, Жерге-Тал районундагы мекендештерибиз көчүп келишип, аларды мурдагы климаттык жашоо шарттарына ылайыкташтыруу максатта, Чоң Алайга жана Чүй өрөөнүнө жайгаштырылып, мамлекетибиз аздан болсо да, социалдык-гуманитардык, материалдык жардамдарын көрсөтүшүүдө.

Мигранттардын реалдуу көйгөйлөрү:

Экономикалык жактан өнүккөн өлкөлөрдө иш берүүчүлөрдө «экономист», «врач», «программист» квалификациялуу адистерге, ошондой эле жумушчу кесиптерде: айдоочу, куруучу жана тейлөө чөйрөсүндөгү кызматкерлерге чоң суроо-талап бар экенин эске алып, жаш адамдар белгилүү квалификацияга ээ болуп миграцияга чыгышы керек. Бул аларга жумуш таап, жакшы эмгек акы алууга мүмкүндүк берет. Ошол эле учурда өзүбүздүн мамлекет да, чет өлкөлөрдөгү мекендеш мигранттарга жардам көрсөтүү боюнча, алардын муктаждыктарына карата иш чараларды көрүүгө тийиш.

Кыргызстандын жаш мигранттары, өзгөчө элет жерлеринен чыккан тургундары үчүн квалификация жоктугунан тышкары дагы бир олуттуу көйгөй бар болуп саналат, алар бара жаткан өлкөнүн тилин начар билишет. Тил үйрөнүү, адаптация мөөнөттөрү, алардын жашоо деңгээлине позитивдүү таасирин тийгизет: өзүнүн кесиптик сапатын жана мүмкүнчүлүгүн, жөндөмдүүлүгүн көрсөткөнгө, тезирээк жамаатка кошулганга жана өндүрүштүк, социалдык жана инсандык мамиле курууга мүмкүндүк берет. Чет өлкөгө миграцияга чыгууга даярданып жаткан эң жаш кыргызстандыктардын пикири боюнча, миграцияны алар өз мүмкүнчүлүгүн, жөндөмдүүлүктөрүн, кесиптик өсүү жана материалдык жактан камсыз

болуусун ишке ашырууга кыйла жагымдуу жагдай катары кабыл алышат.

Мигранттардын бири Аурзада Тынаевдин сөзү боюнча: «Кыргызстанда жумуш издеп кетип жаткан эмгек мигранттарынын саны жыл сайын өсүүдө, алардын катарында жаш адамдардын саны өсүүдө. Буга иштин Ата Мекенинде жоктугу жана кийин үйгө кайтууга мүмкүндүк бербеген жакырчылык өбөлгө болот» [8].

Кыргыз диаспорасынын «Замандаш» ассоциациясынын координатору Азамат Айтбаевдин пикири: «Миграция жыл сайын жашарып баратат. Эгер 1990-жылдардын башында Кыргызстандан негизинен 30 жаштан улуу адамдар кетишсе, азыркы учурда 16 жаштан баштап жаштар кетип жатышат» [9].

Жаштар эмгек биржасынын директору Азиз Идрисовдун айтканы боюнча, сыртка жумушка чыгып кеткендердин болжол менен 70% ын жаштар түзөт. Жаштардын миграциясынын негизги себеби – өлкөдөгү эмгек акысынын төмөндүгү [10].

Миграциянын себептери.

Жүргүзүлгөн сурамжылоонун жыйынтыктары Кыргызстандын жаштар арасында өткөн сурамжылоонун 17% га жакынкы жылдары жана биринчи мүмкүнчүлүк болгон учурда өлкөнүн чегинен сыртка кетүүнү пландаштырып жатканын көрсөттү. Алардын ичинен 72% – жумуш издеп, алардын 20% – Кыргызстанга кайра келүүнү пландашпайт.

Сурамжылангандар миграцияны жакшы тенденция деп эсептешет (52%) жана миграцияны эмгек акынын ыкмасы катары карашат. Алардын 17% миграциянын эсебинен билимдерин бекемдөөгө жана дүйнө таануусун кеңейтүүгө умтулушат, 9% – жашоо ыкмасы катары карашат.

Бүгүнкү күндө байкалган туруксуздук жана Кыргызстандагы жалпы ишкердик жана өндүрүштүк активдүүлүктүн төмөндөшү, жумушсуздук, «жашоо наркынын» жогорулашы келечекте өлкөнү өнүктүрүүнүн жаш ресурстарын жоготууга түртөт. Жаш жигит ишке орношсо да, төмөнкү эмгек акы анын жашоо деңгээлин камсыз кылбайт [8].

Улуттук сурамжылоонун алкагында өткөрүлгөн жаштардын миграциялык маа-

найын талдоонун негизинде, жаштардын дээрлик үчтөн бир бөлүгү туруксуздукка жана келечек алдында кооптонууга дуушар болууда деп табылды [5].

Ошентип, туруктуу өндүрүштүн жоктугу, эмгек рыногунун начар болушу, жана калктын эмгек менен камсыз болуусунун төмөндүгү, жаштардын башка өлкөлөргө миграциясы кандайдыр бир деңгээлде өлкөдө жана коомдо социалдык чыңалууну азайтат. Ушуга байланыштуу мамлекет кыргызстандык мигранттар иштеген өлкөлөрдүн туруктуулугуна жана экономикалык өнүгүүсүнө кызыктар, ал эми аларды мекенине кайтып келүү эмгек рыногундагы социалдык чыңалууларга жана эмгек ресурстарынын өтө көбөйүшүнө алып келиши мүмкүн.

Жаштар миграциясын колдоонун дагы бир себеби – бул тышкы миграция – бул үй-бүлөнүн финансылык көйгөйлөрүн чечүү болуп саналат. Акча каражаттарын мигранттар тарабынан которулушу жергиликтүү калктын жашоо деңгээлинин жогорулашына алып келет, алардын сатып алуу жөндөмдүүлүгүн жогорулатат.

Миграциялык процессте жаштарга арналган бир катар даректүү иш-чараларды алдын алуу зарыл:

1. Жакынкы жылдары этностук (кыргыз) жана региондук өзгөчөлүктөрдү эске алган жаштар миграциясын изилдөөнүн методологиясын интенсивдүү түрдө өнүктүрүүнү баштоо (анткени мурдагы методологиясы жарабайт).

2. Жаштар чөйрөсүндө миграциялык процесстин себептеринин, мүмкүнчүлүктөрүнүн жана кесепеттеринин кеңири спектрине комплекстүү изилдөө жүргүзүү зарыл.

3. Билим берүү уюмдарында жана жогорку окуу жайларында руханий-адеп-ахлактык, жарандык, мекенчилдик тарбиялоону жакшыртуу.

4. Өлкөнүн ар бир калктуу конуштарында жаштардын ден-соолугун коргоого, сергек жашоо мүнөзүн калыптандырууга жана спорттук, ден-соолукту чыңдоо иш-чаралары үчүн шарттарды түзүүгө коомдун көңүлүн буруу.

5. Билим берүү, эс алуу, илимий-техникалык чыгармачылыкты өнүктүрүү

жаатында жаштарга көрсөтүлүүчү кызматтардын деңгээлин жана материалдык базасын жакшыртуу.

6. Жашоо-тиричиликтин оор кырдаалына кабылган же дуушар болгон жаштар үчүн иштиктүү программаны иштеп чыгуу, аларды реабилитациялоо жана адаптациялоо.

7. Жаш үй-бүлөлөргө мамлекеттик жана коомдук колдоону уюштуруу.

8. Чет мамлекетке кетип жаткан жаштар үчүн алардын даярдыгынын деңгээлин (даражасын) аныктоо менен аскердик даярдыктарды уюштуруу.

Анткени чет өлкөдө жаш мигрант учуроочу көйгөйлөрдүн санына төмөнкүлөр кирет: тил билбегендиги, мыйзамдарды билбегендиги, анын натыйжасында алар ар кандай кысымдарга дуушар болот, кулчулукка кабылып, ошондой эле башка тоскоолдуктарга калышууда.

Жаштардын миграциясынын натыйжалары.

- эмгекке жарамдуу калктын жаштарынын башка өлкөлөргө чыгып кетүүсү Кыргызстандын кээ бир аймактарында депопуляция көйгөйүнө дуушар болушу мүмкүн, айрыкча коңшу мамлекеттер менен чектешкен (Кытай, Тажикстан, Өзбекстан, Казакстан);

- мамлекеттин коргонуу жөндөмүн чыңдоо жана мобилизациялык проблемаларды түзүү;

- демографиялык көйгөйдүн пайда болушу, балдардын, жаштардын санынын азайышы жана улгайган жана эмгекке жөндөмсүз калктын санынын көбөйүшү;

- Кыргызстанда бошоп калган «эмгек ресурстарына» Кытайдан, Индия, Пакистан, Жакынкы Чыгыш жана башка мигранттардын агымы келиши мүмкүн, бул өлкөнүн этностук балансына терс таасир этүү менен кыйын прогноздоочу кесепеттерди алып келиши күтүлөт.

Корутунду. Көптөгөн миграциялык маселелерди чечүү ар кандай ыкмаларды жана усулдардын системаларын активдүү пайдаланууну талап кылат, алардын арасында негизги орунду статистикалык, математикалык жана социологиялык ыкмалар жана алардын аспаптары колдонулушу керек.

Кийинки изилдөөлөрдө жана миграция маселелерин талдоодо жаштар миграциясынын төмөнкүдөй үч тобуна тийиштүү: табигый, механикалык жана социалдык багыттарына көңүл буруу зарыл.

Мындан тышкары, бир кыйла кылдат мотивациялык аспекттин өзгөрүү динамикасын изилдөө максатка ылайык.

Биздин баяндамабызда, биринчи аракеттерибиздин натыйжасы жергиликтүү этникалык чөйрөгө жаштардын миграциясын күчөтүүнүн маселелерин терең изилдеп чыгуу керектиги жөнүндө ойлорду көтөрүүгө токтолдук.

Адабияттар:

1. Демографический ежегодник Кыргызской Республики. Статистический сборник. – Бишкек, 2008.
2. Мурзалиева З.К. Инсанды тарбиялоодо улуттук оюндардын социалдык педагогикалык орду. «КББАнын кабарлары» – Бишкек, 2016. № 2 (38). – 152-157-бб.
3. Закон «О молодежной политике». 2000.
4. Итоги единовременного обследования занятости населения. 2006. НСК.
5. Национальный опрос в Кыргызской Республике. Международный республиканский институт, 2009.
6. Отчет по результатам социологического исследования, проведенного в Центральной Азии. Фонд «Евразия», агентство – «Экспресс», – Бишкек, 2006.
7. Результаты Международного сравнительного исследования функциональной грамотности 15-летних учащихся, PISA – 2006. – 2009. Отчет центра оценки в образовании и методов обучения.
8. Трудовая миграция из Кыргызстана. Миссия по международной миграции (МОМ), Кыргызстан, 2008.
9. [Электронный ресурс]. https://knews.kg/2011/12/16/migratsiga_molodeji_ugrojaet_genofondu_kyrgyzstan (10.04.2019 г.)

10. [Электронный ресурс]. [https://kloop.kg/blog/2016/04/30/kak Kyrgyzstan – teryayet – molodyh – spetsialistov – mest – i – niz](https://kloop.kg/blog/2016/04/30/kak-Kyrgyzstan-teryayet-molodyh-spetsialistov-mest-i-niz) (11/04/2019 г.)
11. Джамангулов К.Э. диссертации и автореферата по ВАК. 2019. [Электронный ресурс]. <https://paruskg.info/glavnaya/156481> – migraciya – predstavlyaet – ugrozu – nacionalnym
12. Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat. [Электронный ресурс]. http://www.kg.undp.org/content/dam/kyrgyzstan/Publications/UNDP-kgz-NHDR_2010_RUS.pdf

*Рецензиялаган:
Турдугулов А.Т.,
филология илимдеринин доктору, профессор*

*Жумабаева Гүлайым Абдысаматовна,
педагогика илимдеринин кандидаты,
Кыргыз билим берүү академиясы,
Кыргыз Республикасы, Бишкек шаары*

**АДЕПТИК-РУХИЙ КРИЗИСТИН XX КЫЛЫМДАГЫ СЕБЕПТЕРИ ЖАНА
АНДАН ЧЫГУУГА АРНАЛГАН ТАРБИЯЛЫК СИСТЕМАЛАР**

*Жумабаева Гүлайым Абдысаматовна,
кандидат педагогических наук,
Кыргызская академия образования,
Кыргызская Республика, город Бишкек*

**ПРИЧИНЫ ДУХОВНО-ПРАВСТВЕННОГО КРИЗИСА XX ВЕКА И
ПОСВЯЩЕННЫЕ ДАННЫМ ПРОБЛЕМАМ ВОСПИТАТЕЛЬНЫЕ СИСТЕМЫ**

*Zhumabayeva Gulaiym Abdysamatovna,
candidate of pedagogical sciences,
Kyrgyz Academy of Education,
Kyrgyz Republic, Bishkek city*

**THE CAUSES OF THE SPIRITUAL AND MORAL CRISIS OF THE XXth CENTURY
AND EDUCATIONAL SYSTEMS DEDICATED TO THESE PROBLEMS**

Аннотация: Макалада совет доорундагы адептик-рухий тарбиянын кемчиликтери, рухий кризистин себептери баяндалган. Дүйнө жүзүндө рухий кризиске себеп болгон жагдайлар: фашизм, геноцид, расалык дискриминация, колониялык саясат, согуштар, милитаризм, капиталисттик, социалисттик системанын тирешиүүсү, диний экстремизм ж.б. белгиленет. Өткөн кылымда ар бир өлкөнүн өз идеологиясы болгону менен, стандартташтырууга, борбордоштурууга, синхрондоштурууга, максималдаштырууга, социалдык заказга жараша детерминияланган орточо инсанды калыптандырууга, окуучуну деформациялоого, унификациялоого, «конвеерден» чыгарууга жол берилген. Макаланын акырында адептик-рухий кризистен чыгуу үчүн жер жүзүндөгү педагогикалык системалардын аракетин баяндалган.

Аннотация: В статье описываются погрешности духовно-нравственного воспитания советской педагогики, причины духовного кризиса. Причинами духовно-нравственного кризиса XX века являются: фашизм, геноцид, расовая дискриминация,

колониальная политика, милитаризм, вооружение и противостояние капиталистических, социалистических систем, религиозный экстремизм и т.д. Хотя каждая страна имело свою идеологию, везде имело место стандартизация, централизация, синхронизация, максимализация, формирование среднего человека по социальному заказу, детерминация, деформация ученика, унификация и т.д. В конце статьи описываются деятельности педагогических систем мира по выходу из духовно-нравственного кризиса.

Annotation: The article describes the errors of spiritual and moral education of Soviet pedagogy, the causes of the spiritual crisis. The causes of the spiritual and moral crisis of the twentieth century are: fascism, genocide, racial discrimination, colonial policy, militarism, arming and opposing capitalist, socialist systems, religious extremism, etc. Although each country had its own ideology, everywhere there was standardization, centralization, synchronization, maximization, the formation of the average person according to the social order, determination, deformation of the student, unification, etc. At the end of the

article, the activities of the world's pedagogical systems to overcome the spiritual and moral crisis are described.

Түйүндүү сөздөр: *адептик-рухий, тарбиялоо, педагогикалык система, эмоция, ой жүгүртүү, интеллект, маданият, көз караш, психика ж.б.*

Ключевые слова: *духовно-нравственное, воспитание, педагогическая система, эмоция, мышление, интеллект, культура, мировоззрение, психика и т.д.*

Key words: *spiritual and moral, education, pedagogical system, emotion, thinking, intellect, culture, worldview, psyche, etc.*

Киришүү. Аристотель: «Рух – табигаттын жазылбаган китеби, анын барактарындагы жазууларды адамдын тажрыйбасы жазат» – деген. Ар бир доордун жана маданияттын рухий тарбиясы ар башкача жүргүзүлүп келген. Орто кылымдарда Европада, Россияда рухий тарбия латын тилинде Библияны окутуу аркылуу жүргүзүлгөн. Орто Азияда жадид (жаңы) усулу, кадим (диний) мектебинде окутуу аркылуу тарбиялаган. Анын максаты, милдети, мазмуну, форма-методу аныкталган педагогикалык система болгон. Алар көп кылым бою адамга жеке жана жамаат аркылуу таасир эткен. Өзүн-өзү таануу, көзөмөлдөө, тарбиялоо үчүн ынандырууга, напсини (өзүмчүлдүктү, соргоктукту, ач көздүктү ж.б.) тыюуга, күнөөдөн карманууга, ойду объектке концентрациялоого (сыйынууга) көңүл бөлгөн. Мурдагы доордогу тарбия андоонун, бейандын (подсознание, бессознательное) эмоциянын, эрктин өзгөчөлүгүн эске алган б.а. психологиялык билимге таянган. Советтик педагогика андоонун, бейандын өзгөчөлүгүнө жеткиликтүү көңүл бөлгөн эмес [7]. Азыркы педагогикалык адабияттарда алардын маанисине көңүл бөлүүгө багыт алды. КМШнын курамына кирген өлкөлөр светтик билим берүүчү мүнөздө болгонуна байланыштуу окуучулардын илимий көз карашын калыптандырууга басым жасалат, бирок диний көз караштагы окуучулардын, ата-энелердин ишенимин, сезимдерин урматтоого чакырат.

Изилдөөнүн максаты. ХХ кылымдагы адептик-рухий кризистин себептерин ачуу, кризистен чыгуу боюнча жаңылыктарды табуу.

Милдети. Адабияттарды анализдөө аркылуу дүйнө жүзүндөгү тарбиялык системалардын кризистен чыгууга карата практикалык аракетин, *усулдарын* изилдөө.

Педагогикалык ишмердиктин максаты менен рухий тарбия – тарыхый өзгөрүүлөргө ылайык динамикалуу болгон. Коомдун социалдык өнүгүшү, материалдык жана рухий талаптары, жаңы тенденциялар, өлкөнүн табигый, экономикалык мүмкүнчүлүгү ж.б. менен билим берүүнүн максаты аныкталып келген. Бирок дайыма адептик-рухий маселелер, тарбиялык чөйрө түзүү, инсанды чөйрө жана өзү менен гармониялуу өнүктүрүү маанилүү болгон.

Педагогдун тарбиялык жана билим берүүчүлүк максатына жетиши анын ишинин натыйжалуулугунун критерийи болуп саналат. Окуучунун аракетинин натыйжалуулугунун критерийи болуп: билими, билгичтиги, көндүмү, таанып билүүсү жана практикалык маселелерди чечүү жолдорун (ыкмаларды) өздөштүрүшү, интеллектуалдык, руханий өнүгүшүнүн интенсивдүүлүгү эсептелет.

Педагогдун даярдыгына коюлуучу талаптар: окуучунун психологиялык, физиологиялык, физикалык ж.б. абалын билүү, илимий-теориялык билими жана практикалык компетенттүүлүгү, окуучуларды адептик-рухий өнүктүрүүдөгү ж.б. маселелерди чечүү, анын профессионализмдин негизи катары эсептелет [10]. В.А. Крутецкийдин пикири боюнча: педагогдун дидактикалык, академиялык, коммуникативдик шыгы, педагогикалык акыл ой чабыты жана көңүлүн балдардын баарына тең бөлүү жөндөмү (бул рухий) эсептелет. А.И. Шербаков: анын интеллигенттүүлүгү, руханий маданияты, баланы сүйүүсү, илимий-педагогикалык ойлому, балдардын физикалык, психикалык соолугуна камкордук көрүшү маанилүү, – деп ырастаган.

Адамдардын чын жүрөктөн чыккан мамиледен, биримдиктен, ынтымактан ж.б. руханий байлык түзүлөт. Педагог менен

окуучунун чын жүрөгүнөн мамилесинен рухий аракет башталат. Адептүү байланыштан, позитивдүү ойлордон адамдын жан дүйнөсү тазарат. Бири-бирине жардам берүү менен маселелер чечилет. Жардам берүү – руханий кубаттуулук. Руханий өнүгүү үчүн бала моралдык сапаттарын оңдоонун үстүндө тынымсыз аракеттенүү, жаман ойлорду, негативдүү эмоцияны тыюу, ниетин агартуу, пейилин кеңейтүү абзел. Рухий оорулар: көрө албастык, жашоосуна канааттанбагандык, кара ниеттик, арамзалык, ичи тардык, кумардануу ж.б.

Рухий сырскоолук – аномалдуу абал, ал психикалык дартка өбөлгө болот. Дене тарбияга көңүл бөлбөсө, ден-соолук начарлайт. Рухий тарбияга көңүл бөлбөсө, дил соолук начарлайт. Рухтун бышыктыгына көңүл бөлбөсө, турмуштук жагдайлар (стресс, жагымсыз шарт, туура эмес саясат ж.б.) аркылуу акылга, жүрөккө, жан дүйнөгө жаман ой, сезим отурукташат.

Педагогдун идеялы, адептик-рухий абалы, моралдык сапаттары, баалуулуктары, коомдук жана жарандык милдетин сезиши, жоопкерчилиги, балдарга карата оң эмоционалдык мамилеси, баалоодо калыстыгы педагогдун өтө терең фундаменталдык мүнөздөмөсү катары саналат. Педагог балдарды калыс баалаш үчүн ар бир баланын интеллектуалдык, рухий дүйнөсүн терең таанышы керек.

Инсандын таанып билүү багытынын негизин анын маданий, рухий талаптары, кызыгуусу түзөт. Педагогдун гуманисттик аракети анын көп тараптуу рухий талаптары менен байланыштуу, аң-сезими, баалуулуктары моралдын, философиянын, өлкөнүн идеологиясынын, коомдук экономикалык формациянын абалына о.э. институттардын окуткан теориясына, жаңы идеяларга, концепцияларга жараша калыптанат. Педагогикалык маданияты, тажрыйбасы, чыгармачылык аркылуу түзүлөт [9].

Мугалимдин ийгилиги анын интеллектуалдык потенциалынан, дүйнө таанымынын кенендигинен, рухий кубатынан көз каранды. Педагогдун сезимдеринин тарбиялангандыгы, эмоционалдык маданияты, тарбиянын терең маанисин түшүнүшү, ар бир

баланы таануусу жана анын кайталангыс жеке талантын бапестеп өнүктүрүшү ж.б педагогдун ийгилигин аныктайт [9].

«Окуучуларды тарбиялоодо балдарга карата сүйүүдөн артык методду да, тартипти да, тарбиялоо чеберчилигин (искусствосун) да билген эмесмин» – деген Песталоцци [6]. «Педагогикалык жамааттагы индивидуализмден, өзүмчүлдүктөн жана пикир келишпестиктин натыйжасындагы чырчатактан зыяндуу эч нерсе болбойт» (А.С. Макаренко) [5].

Педагогикалык жамааттын рухий баалуулуктары (камкордугу, баланы коргошу ж.б.) канчалык бай болсо, окуучулар жамааты ошончолук аракетчил, активдүү, күчтүү болушат. Жамааттык ой, идея жаралып, чыгармачылыктын натыйжасында мыкты педагогикалык шарт түзүлөт.

Адамдын мүнөзүнүн, адептик-рухий сапаттарынын калыптанышында, анын биографиялык фактылар маанилүү роль ойнойт, бирок биографиялык фактылар аркылуу анын кулк-мүнөзүн, психологиялык өзгөчөлүгүн айтуу кыйын. Элдин менталитетинин калыптанышында басып өткөн тарыхый жолу маанилүү, бирок элдин тарыхы аркылуу этнопсихологиялык өзгөчөлүгүн адептик-рухий абалын айтуу кыйын.

Окуучулардын рухий кубатын өнүктүрүү үчүн: турмуштагы тоскоолдуктарды жеңип өтүүгө, социалдык, табигый чөйрөгө жеңил адаптацияланууга даярдоо, моралдык жоопкерчиликти, эркти калыптандыруу, интеллектуалдык даярдык, өздүк чыгармачылыгын ачуу, инсандын базалык маданиятын калыптандыруу ж.б. керек. Алар жашоосуна керек кесипти өзү аныктап, эмгек маданиятын, саясий, экономикалык, укуктук, рухий, физикалык, улут аралык, адам менен мамиле түзүү маданияты, илимдерди өздөштүрүү, чыгармачылык, динди таануу ж.б. зарыл.

Коллективизм бул – окуучулардын өз ара мамилесин бекемдөө, чогуу билимдерди, маданияттарды өздөштүрүү, бир багытта аракеттенүү. Окуучу маданияттарды өздөштүрүшү менен «ачылыш ачат», коллектив менен бирдикте аракеттенет, акылы ойлонот, рухий «ойгонот», анын руханий өнүгүүсү

үчүн жалпы билим берүүнүн мазмуну канааттандырбай калганда өзү изденүүгө мажбур болот. Баланын изденүүсү, аракети аркылуу руханий кубаттуулугу артат. Инсандык сапаттар ушинтип калыптанат [4].

Эми рухий кризиске себеп болгон, мурдагы тарбиялык системадагы кемчиликтерге токтололу: окуу-тарбия процессин стандартташтыруу, социалдык заказга жараша детерминацияланган орточо инсанды калыптандыруу, жынысы, жеке өзгөчүлүгү жеткиликтүү эске алынбай, окуучуну деформациялоо, унификациялоо, «конвеерден» чыгаруу. Идеологияга, саясатка туура келген тарбиянын үстөмдүгү, жалпы адамзаттык маданияттын топтогон тажрыйбасынын айрымын тоготпоо, ойломдун планетардык тибин калыптандырууга көңүл бөлүнбөгөн ж.б.

Логикалык ой жүгүртүүгө даяр эмес окуучуга акыл операциялары менен байланышкан маселени, логикалык жыйынтык чыгарууну сунуш кылуу натыйжасыз усул. Ошондой эле рухий аракетке даяр эмес окуучуну рухий өнүктүрүү реалдуу эмес. Адамдын рухий багытын: баалуулуктары, ынанымы, кызыкчылыгы, сезимдери, ишеними түзөт. Окуучунун кызыгуусу, ички мотивациясы болбосо, эч ким аны рухий аракетке мажбурлай албайт.

Рухий тарбиянын натыйжасыз болуп жатышынын себеби төмөнкүлөр: ар бир улут өз тилинде сүйлөп, ар бир өлкөнүн өз идеологиясы болгону менен, баарында төмөнкүдөй параллелдүүлүк болгон: массалык өндүрүш, жалпы билим берүү, стандартташтыруу, борбордоштуруу, максималдаштыруу, синхрондоштуруу ж.б. Баардык индустриялуу коомдо кубаттуу социалдык, саясий жана маданий бир түрдүүлүккө басым жасалган. Мындай шартта билим берүүнү реформалап же модернизациялап, оңдоо реалдуу эмес. Демассификация, деbüroкратташтыруу, деборбордоштуруу ж.б. зарылчылыгы бар. Анткени бала менен жекече иштебеген коомдо уникалдуу инсанды өнүктүрүүгө шарт болбойт.

Эл менен мамилени жакшыртып туруу – рухий өнүгүүнүн зарыл шарты, бирок эл короолорун курчай баштаган. «Ким өзүнүн

короосун биринчи курчаса, ал азыркы цивилизациянын артыкчылыгы жана кемчилиги менен индивидуализмге карай жол баштаган». Индивидуализм – өзүмчүлдүккө орун берилген коом. Эгоизм орун алган жерде рухий өнүгүү чектелүү болот [3].

Тынчтыкты жактоочу философтор адамзатка ар башка (материалисттик, экзистенциалдык, неотомисттик ж.б.) багытта өнүгүүгө жол көрсөтүп, талаш-тартышка «азык» таштаган. XX кылымда Европа өлкөлөрүндөгү институттарда бир нече багыттагы моралдык билимдер берилген. Германияда аларга карама-каршы фашисттик теория окутулган. Башкалардын колдоосу болбосо, фашизмди дүйнөлүк деңгээлдеги зыяндуу «окууга» айландыра алмак эмес. Наадандар – мыкты адам катары таанылган. Нобель сыйлыгынын лауреаттары: Фриц Хабер химиялык куралды ойлоп тапкан, немецтик армия аны колдонгон. Лауреат Алексис Каррел эркектерди стерилдештирүү (тукумсуздандыруу), элди газдуу камерада кыруу усулун сунуштаган. Лауреат Антонну Эгаш Мониш орто кылымдардагы адамды кыйноо усулун псих-ооруканада, концлагерде колдонууну сунуштаган. Мээни учтуу предмет менен сайса, адам өзүнүн ким экендигин билбей калган. Лауреат-инфекционист Даниел Гайдусек – 50гө жакын баланы асырап, аларды сексуалдык зордуктаган. Дагы бир лауреат Жан Клод Арно 18 аялды зордуктаган, финансылык алдамчылык үчүн кармалган. (Дело №1 (1216). 15. 2020).

Адамзаттын акылдуулары, билимдүүлөрү дүйнөлүк философияларда өнүгүүнүн «формуласын» формулировкалагысы келген. Бирок Платон сыяктуу мүнөздүн жакшылыгы, асылзаттыгы же идиллистикалык (табияттын кучагында жай баракат жаткан бейпил) жашоону эңсөөгө, Кант сыяктуу моралдык принциптерге, Гуго Гроция сыяктуу согуштардын ортосунда кыска убакыт тынчуу жөнүндө кыялга келишкен. Мораль тынчтыкта жанаша жашоону сунуштаса, саясат согушту, элди азайтууну таңуулаган. Милитаризмдин (кубатуу мамлекеттин куралданууну күчөтүп, жаңы согушка даярдануу үчүн реакциячыл,

агрессивдүү саясатынын) классиги Клаузе-век: «Согуш – саясаттын башка каражат менен уландысы» – деген. Азыр илимди, техниканы, технологияны гумандуу максатка пайдаланып, тынчтыкта жанаша жашоо кыйын болуп калды. Анткени планетаны талкалоого жетишерлик курал өндүрүлдү.

Согуш философиясы – согуштун өзүндөй эски нерсе. Геродит эллин (байыркы гректер) менен варварлардын (байыркы римдиктер менен гректер башка жерде жашаган элдерди варвар дечү) согуштары жөнүндө тогуз китепте маалымат чогулткан. «Тынчтыкты кааласаң, согушка даярдан» – деген Геродит. Согуштар дайыма болуп келген. АКШлык профессор М.Микель б.з.ч. 3600-жылдан 1962-жылга чейин 14542 согуш болгонун, XIX кылымдагы согушта ар бир миң адамдын 15 каза болсо, XX кылымдагы согушта 90 каза болгонун белгилейт. Окумуштуу Айвен Геттинг (АКШ) мурунку кылымга салыштырмалуу акыркы кылымда согушта 4,5 эсе көп кырылгандыгын белгилейт. Биздин оюбузча 6 эсе көп кырылган [3]. Согушту саясатчылар баштаган, жоокерлер согушкан, эл азабын тарткан.

Илимий-техникалык революция адамзатты эки системага (капиталисттик, социалисттик) бөлгөн, үстөмдүк кылган колонизатор жана көз каранды өлкөлөр түзүлгөн. Дүйнөдө экономикалык, социалдык, саясий, идеологиялык карама-каршылыктар пайда болгон. Көз карандылыкта жашаган элдердин абалы оор болуп, адабияттагы драмалар, трагедиялар адамга гумандуу мамиленин жетишсиздигинен, адилетсиздиктен түзүлгөн.

Өткөн кылымдагы биринчи дүйнөлүк согуш, 1916-жылкы үркүн, 1917-жылкы революция, жарандык согуш, репрессия, экинчи дүйнөлүк согуш, талкаланган шаарлар, Афган согушу, кайра куруу саясаты, союздун тарашы ж.б. – адептик-рухий кризиске себеп болуучу факторлор. Дүйнө жүзүндө: геноцид, фашизм, расалык дискриминация, колониялык саясат, эки (капиталисттик, социалисттик) системанын жарышып куралданышы, диний экстремизм, экологиянын бузулушу, согуштар, маалымат зордугу, адилетсиз саясий «оюндар», СПИД,

баңгилик ж.б. эстесек, рухий өнүгүүгө өбөлгө түзүүчү реалдуу шарт болгон эмес, ал эми рухий кризиске объективдүү себептер болгон, – деген жыйынтык чыгарууга болот.

Кыргыз Республикасында билим берүү системасынын адептик-рухий тарбиянын натыйжасыздыгынын себеби төмөнкүлөр: майда улуттардын менталитети, этнопедагогикасы эске алынбаган тоталитардык таалим-тарбия, БӨУдардын (НПО) үй-бүлөлүк тарбияга орунсуз кийлигиши, интернет, теле берүү аркылуу бейадеп чыгармаларды пропагандаланышы. Ар бир элдин өз маданияты, дүйнө таанымы болот. Элдин маданиятына, философиясына туура келбеген Батыштын орунсуз сексуалдык «тарбиясы», мазмуну, усулдар киргизилиши. Философ Н.А. Бердяев: «Трагедия – адамдын руханий табигаты менен эмпирикалык чындыктын ортосундагы терең дал келбестик, чечилгис абал» – деген [2]. Биздин трагедиябыз адамдын руханий табигаты менен эсептешпей, «калыптандырууга», стандартташтырууга, максималдашууга умтулганбыз.

Элдердин рухий жакындашуусуна жол ача турган каражат катары спорт негизделген. Ааламдашуу доорунда материалдык баалуулук адептик-рухий баалуулуктан жогору коюлуп, жеңишке жетүү каражаттары өзгөрдү. Чексиз агрессивдүүлүктү, зордук-зомбулукту даңазалаган эрежесиз эр таймаш оюну мыйзамдаштырылды. Дүйнө таанымы калыптана элек жаш уланыкыздарды шыктандырып, ага тартылды. Өкмөт баш болуп аларды куттуктап, пас түшүнүктөрдүн түптөлүшүнө өбөлгө болду.

Изилдөөнүн натыйжаларын талдоо. Дүйнө жүзүндө окуучуларды рухий өнүктүрүүгө карата көп түрдүү тарбиялык системалар бар. Анын ар бири ар башка философияга негизделген, теориялык модели түзүлгөн. Бул системаларды абсолютташтырып, таңуулоо да, аны тоготпоо да туура эмес.

АКШнын, Европанын педагогикалык практикасында бихевиористтик теория (Б.Ф. Скиннер, А.Лазарус, А.Бандура ж.б.) кенен тараган. Бихевиористтик педагогикада адамдын психикалык татаал жашоо аракетин,

«стимул-реакция» формуласын пайдаланышат, б.а. стимулдаштыруу аркылуу окуучуларды интеллектуалдык, руханий өнүктүрүү, башкаруу искусствосу үйрөтүлөт. Прогматик (А.Маслоу, Дж.Дьюи, Т.Брамелд, Э.Келли ж.б.) окуучулардын тажрыйбасын кеңейтүү аркылуу интеллектуалдык, руханий өнүктүрүү жолун туура көрүшөт. «Чөйрө тарбиялайт, турмуш – мыкты сабак берүүчү» (Дж. Дьюи). «Таалим-тарбия – жеке интимдик процесс» (Ругги).

Таалим-тарбияны «интуицияга», «көзүн ачылууга» (озарение), «көз карашына», «акылына» таасир этүү катары карагандар – экзистенциалдык (М.Хайдаггер, К.Ясперс, Ж.Сартр, Н.А. Бердяев ж.б.) жана неотомисттик (М.Адлер, Ж.Маритон, У.Кинингхем, М.Казотти ж.б.) педагогдор. Алар интеллектуалдык жактан өнүктүрүп, сезимдерин тарбиялап, ага баш ийдириш керек деп эсептешет.

Материалисттик көз караштагы (СССР) педагогика (Н.К. Крупская, А.С. Макаренко ж.б.) объективдүү дүйнөнү таануу, илимий теориялар, адабият, маданият, философия, этика ж.б. аркылуу рухий тарбиялоону туура көргөн.

Вальдорфтук мектеп антропостук окууга негизделет. Анын негизги идеясы: адам үч дүйнөнүн биригүүсү: физикалык, рухий, жан-дүйнө (душа). Ошондуктан Рудольф Штейнер физикалык, психикалык гармониялуу өнүгүүгө, табигат жана курчаган дүйнө менен гармониялуу мамилеге, интеллектти (рух) жана адептүүлүктү (жан) чогуу өнүктүрүүгө көңүл бөлүнөт. Вальдорф мектебин – эркин адамдардын союзу деп аташат. Анын директору болбойт. Билим берүүнүн, тарбиянын мазмунун, формусулун мугалим тандайт, баа коюлбайт, эч кимди стресске дуушар кылбайт.

Ааламдык билим берүү системасынын (Америка, Европа) кенен тараган моделин Р.Хенви, М. Боткин негиздеген. Ааламдык билим берүү системасындагы негизги идеясы: дүйнө – бири-бири менен байланыштагы жер бетиндеги система. Адамдын ийгилиги же көйгөйү жер жүзүндөгү элдердин жакшы жашоосу же көйгөйлөрү менен байланыштуу. Окуучуларды рухий

өнүктүрүү үчүн чет тилдерди үйрөнүү, өлкөлөрдү (саясатты), маданияттарды таануу, культурология, дүйнөнүн өнүгүшүн, келечегин, адамзаттын планетардык маселелерин чечүүгө көңүл бөлүшөт.

Адилет коомчулук түзүү менен тарбиялоо (АКШ) системасы. Л.Кольбергдин идеясы боюнча: инсан коомго жараша жогорку же төмөнкү моралдык өнүгүү даражадагы сапаттарга ээ болот. Адамдын акылынын жана адептик аң-сезиминин абалы барын аныктайт.

Жалпы балдарга камкордук көрүп, тарбиялоо (РСФСР) системасын Ленинграддын окумуштуусу И.П. Иванов түзгөн. Негизги идеясы: педагогдордун окуучуларды пайдалуу иш-аракетке тартуусу, натыйжалуу кызматташтыгы, романтизм, көп ролдуу чыгармачылык, жамааттык чыгармачыл иштер, өзүн-өзү башкаруу, бири-бирине жардамдашуу, дидактикалык жомоктор, ШТК (КВН), брифинг ж.б. окуучулардын рухий кубатын өнүктүрөт.

Маданияттардын диалогу мектебинин тарбиялык (РСФСР) системасы. Анын негиздөөчүсү С.Курганов. Бул системада М.Бахтиндин (маданият – жандуу мамилелердин байланыш процесси), Л.Выготскийдин (өнүккөн интеллект диалогго умтулат), В.Библердин (маданияттарда философиянын логикасы жүзөгө ашырылат) идеялары бириктирилген. Азыркы мезгилде маданий идеал өзгөрдү. В.Библер билимдүү адам тарбиялоодон маданияттуу адам тарбиялоого өтүүнү, күрөшүүчү адам тарбиялоодон тынчтыкка умтулган адам тарбиялоону сунуштаган. Маданияттардын диалогу аркылуу адамдын ойломун өзгөртүү керек. Байыркы, өткөн замандагы, азыркы маданияттарды таануу абзел. Курстун программасында: Байыркы маданияттар, орто кылымдагы маданияттар, жаңы мезгилдин (XVII-XIX) маданияты, азыркы мезгилдин маданияттары тааныштырылат.

Жалпы билим берүүчү мектептерде гуманисттик тарбия берүү системасы. Анын негиздөөчүсү Москва шаарынын №825 мектебинин директору В.А. Караковский. Негизги идеясы: инсандын кызыкчылыгына, шыгына, жөндөмүнө жараша руханий

байытуу. Мында чоң педагогикалык кеңешке ар бир класстан өкүл катышат. Бир жылда ал эки-төрт жолу болуп турат. Кээде педагогдордун пикирине туура келбеген чечим чыгарылат. Окуучулардын өзүн өзү башкаруу комитетинин пикири эске алынат. Эркин мамиле түзүп, чыгармачыл окуу, дидактикалык оюндар, театр, билим майрамы, интеллектуалдардын таанып билүү кызыгуусун канааттандыруу, ыр майрамы, эстетикалык табитин өнүктүрүү ж.б. көңүл бөлүнөт. Окуу процесси класстан тышкары иштер менен интеграцияланат. Сабактардын жаңы формалары: предмет аралык интеграциялоо, ар түрдүү курактагы балдардын чыгармачыл сабактары өтүлөт.

Мектеп-комплекс тарбиялык системада (РСФСР) С.Т. Шацкийдин, А.С. Макаренконун, Ф.Ф. Брюховецкийдин А.А. Захаренконун, В.А. Караковскийдин ж.б. тажрыйбалары жалпыланып, Белгородск областында №18 Йошкар-Олы мектебинде түзүлгөн. Мында тарбиялык мазмун педагогика, психология билими менен чектелбей, уюштуруу-башкарууга, гуманизм идеяларына, чоңдор менен балдардын кызматташтыгына, балдардын максатына жетүүсүнө жардам берүүгө көңүл бөлүнөт. Окуу-тарбия процесси милдеттүү программасыз өтүлөт, режим менен регламент катуу сакталбайт. Окуучулардын кызыкчылыгына жараша музыка, живопись, спорт, техника ж.б. ийримге катышат. Педагогдор ата-энелер, маданий мекемелер, өндүрүш, чарбалар кызматташат. Хореография, сахналык искусство, өндүрүштүк комплекс, дарылоо-профилактикалык борбор иштейт. Өндүрүш-комплексинде, мектептик устаканада металл, жыгач менен иштөө, тигүү, кулинария үйрөтүлөт. Мектеп-комплексинде окуучуларды жайкы стационардык лагерде эмгектенүү, эс алуу уюштурулат.

Институционалдык белгилери боюнча рухий тарбияны үй-бүлөлүк, мектептик, мектептен тышкары, конфессиялык болуп бөлүнөт. Америкалык педагогикада общиналык (бир аймактын калкынын өзүн-өзү башкаруу коому) да бар [8].

Тыянак. Философиялык идеяларга негизделген классикалык билим берүү

системасы, педагогика илими азыркы мезгилдеги адептик аң-сезимди жогорулатуу, рухий өнүгүүнү, психикалык соолукту камсыз кылуу усулдарын системалаштырууга жараксыз абалда. Философиялык көз карашы боюнча ойчулдар рухий тарбияны ар бир багыт ар башкача божомолдогон. Жалпы адамзатты бириктирүүгө кызыктар саясат болгон эмес. Акыркы он жылдыктагы билим берүүдөгү реформалоо, модернизациялоо натыйжасыз болушунун себеби ушул жерде (Э.Д. Днепров). Ошондуктан азыркы философтор башка маданияттардын, философиялык багыттардын (персонализм, неотомизм, экзистенциализм ж.б.), салттуу диндердин диалогун туура көрүүдө. Ушул себептен педагогиканын методологиясы иштелип чыккан деп ырастоо да кыйын. Адам дайым изденип, дүйнө таанып, өзгөрүп, жашап келген. Илим наонагаллактиканы өздөштүргөнү менен, адамдын рухунун табигатын толук тааный элек. Дүйнөнүн, коомдун, адамдын биз тааный элек “табышмактары” толук чечиле элек. Азыр адамзатка жаңыча ойлонуп, тынчтыкта жанаша жашоо саясатын жүргүзүп, элдердин биригүүсүнө умтулуусу зарыл. Бири-бирин талап, жеп, жок кылуу айбандардын үйүрүнө таандык. Адамдардын коомдору андан жогору болууга тийиш.

Адабияттар:

1. Бауэр Е.А. Духовно-нравственное воспитание детей и подростков: Германия и Россия. //Педагогика. №8. 2010.
2. Бердяев Н.А. Философия творчества культуры и искусства. М.1994. Т-2. – С. 190.
3. Бурлацкий Ф. Новое мышление. М., Политиздат. 1989
4. Жумабаева Г.А. Окуучунун рухий өнүгүшүндө тандоонун мааниси. КББА Кабарлары. 2020. – №3 (52) – С. 135-144.
5. Макаренко А.С. Сочинения: В 7 т. – М., 1958. – Т. 5. – С. 179.
6. Песталоцци И.Г. Избранные педагогические сочинения: В 2 т. – М., 1981. – Т. 2. – С. 68.

7. Подласый И.П. Педагогика. М., 2003. – 14-б.
8. Российская педагогическая энциклопедия в 2-х. Под ред. В.В.Давыдова – М., 1999. Т-1, – С. 165.
9. Сухомлинский В.А. Избранные произведения: В 5 т. – Киев, 1980. – Т. 5. – С. 102.
10. Ушинский К.Д. Педагогические сочинения: В 6 т. – М., 1988. – Т. 3. – С. 168-169.

Рецензиялаган:
Муратов А.Ж.,
педагогика илимдеринин доктору, профессор

*Гумбатова Рафига Рашидовна,
кандидат филологических наук, доцент,
Кыргызский национальный университет имени Ж. Баласагына,
Кыргызская Республика, город Бишкек,
e-mail: grafiga@mail.ru*

ТЕНГРИАНСТВО КАК МИРОВОСПРИЯТИЕ ДРЕВНИХ КЫРГЫЗОВ

*Гумбатова Рафига Рашидовна,
филология илимдеринин кандидаты, доцент,
Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университети,
Кыргыз Республикасы, Бишкек шаары,
e-mail: grafiga@mail.ru*

ТЕҢИРЧИЛИК БАЙЫРКЫ КЫРГЫЗДАРДЫН ДҮЙНӨ ТААНЫМЫ КАТАРЫ

*Rafiga Rashidovna Gumbatova,
PhD in Philology, Associate Professor,
Kyrgyz National University named after J. Balasagyn,
Kyrgyz Republic, Bishkek city,
e-mail: grafiga@mail.ru*

TENGRIANISM AS THE PERCEPTION OF THE ANCIENT KYRGYZ

Аннотация: Статья посвящена исследованию тенгрианства, как миропонимание древних кыргызов. Эта вера предоставляла им понимание и способность ощущать дух природы, существовать в согласии с ней, повиноваться ритму природы, наслаждаться ее многоликой красотой. Все было взаимосвязано, и кыргызский народ бережно относился к степям, лугам, горам, рекам, озерам, к природе в целом, как носящей божественный отпечаток.

Аннотация: Макала байыркы кыргыздардын дүйнө таанымы катары тенгрианизмди изилдөөгө арналган. Бул ишеним аларга түшүнүк жана жаратылыштын рухун сезүү, аны менен гармонияда жашоо, жаратылыш ыргагына баи ийүү, анын көп кырдуу сулуулугунан ырахат алуу жөндөмдүүлүгүн берген. Баары бири-бири менен байланышта болгон жана кыргыз эли талаага, шалбааларга, тоолорго, дарыяларга, көлдөргө, жалпы жаратылышка кудайдын изи түшкөндөй кам көргөн.

Annotation: The article is devoted to the study of Tengrianism as the world outlook of the ancient Kyrgyz. This faith provided them with

understanding and the ability to feel the spirit of nature, to exist in harmony with it, to obey the rhythm of nature, to enjoy its many-sided beauty. Everything was interconnected, and the Kyrgyz people took care of the steppes, meadows, mountains, rivers, lakes, nature as a whole, as bearing a divine imprint.

Ключевые слова: *номадизм, Тенгри, тенгрианство, зоонимы, код, мифология, обряды, обрядовые песни, поверья, паремии.*

Түйүндүү сөздөр: *көчмөнчүлүк, Тенгри, Тенгрианизм, зоонимдер, код, мифология, ырым-жырымдар, ырым ырлары, ишенимдер, паремиялар.*

Key words: *nomadism, Tengri, Tengrianism, zoonyms, code, mythology, rituals, ritual songs, beliefs, paremias.*

Введение. В формировании кыргызского кода культуры заложена очень древняя практика человеческого бытия – номадизм (кочевничество) и одно из стремлений человечества к монотеистической религии – Тенгрианство, или Тенгризм (данное название, внедрил французский ученый Жан Поль Рю).

Тенгрианство как вероучение, как духовная традиция и как открытое мировосприятие оказало значительное воздействие на культуру, а стало быть, и на язык [12].

Рассмотрение тенгрианства позволяет показать внутренний мир и национальный образ жизни, влияние на поведение людей окружающих условий, географической среды, быта, климата, традиций и других обстоятельств. Изучение тенгрианства позволяет проводить аналогию и сравнение одних народов с другими, чтобы показать уникальность и неповторимость каждого народа.

Методы и организация исследования.

В качестве основных научных методов исследования использовали – теоретический, сопоставительный, герменевтический, междисциплинарный.

Результаты исследования могут быть использованы для научного и культурного информационного обмена.

«Тенгрианство – это конфессия, построенная на вере в Создателя, которая появилась в первом тысячелетии до н.э. Его отождествляют с хуннуским ченли («небо»), а также есть гораздо обширные сравнения с китайским словом Тянь, шумерским Дингир, «небо» [13, с. 500].

Именно так характеризуют тенгрианство современные исследователи. Но при этом до так называемого консенсуса в этом вопросе не достигнуто. Одни ученые считают, что учение «тенгри» концептуально завершено. Его воспринимают как древнее религиозное учение тюркских народов «о едином божестве», это некая совместная взаимосвязь неких трех миров, а кто-то связывает это учение с мифологией и демонологией. Сказать, что эти мнения неверны, нельзя. Действительно, в тенгрианстве имелись и демоны, и мифологические персонажи, и связи между народами, исповедовавшими тенгрианство, были самые широкие.

Но с другой стороны, как сообщает древнейший рукописный первоисточник, около 165 г. до н.э. «тюрки уже обладали полностью сложившейся религией с развитым канонем» [14, с. 214].

Довольно часто, изучая какие-то стороны жизни того или иного народа, мы думаем, что соприкасаемся с культурой этого народа, что тем самым можем делать выводы о культурных ценностях народа, о его культурном опыте, который, по нашему мнению, есть не что иное как основной отличительный признак духовной составляющей народа.

Как показывают исследования, быт, устное народное творчество, традиции, устои, привычки, материальные ценности не есть показатель культуры, а составляющими культурно-языкового кода того или иного народа.

Несмотря на то, что именно эти показатели ставятся во главу угла, когда речь идет о «традиционном и духовном мировоззрении, включающем в себя мифы о происхождении Вселенной, человека, всего живого в этом мире. Это понимание жизни и смерти, концепции человека, времени, пространства, это и родословные предания, традиции, обряды и обычаи, бытовавшие в прошлом у этих племен и народов» [9, с. 41–70].

Справедливо отметить, что для кыргызской культуры постоянное переселение народа – это не только смена места пребывания людей, но и взаимодействие с другими народами, а следовательно, и приобретение новых понятий, слов, традиций, обычаев, привычек. Этот список можно продолжать достаточно долго, потому что интересы исследователей, как правило, бесконечны.

Изучаются каждым исследователем те направления в жизни народа или народов, которые важны исследователю, прежде всего, исходя из его профессиональной привязанности. Это важно, интересно, порой неожиданно, но не более того.

Но, как показывает практика, в череде факторов, влияющих на формирование и дальнейшее формирование культурно-языкового кода того или иного этноса, наибольшее влияние оказывают религиозные воззрения народа. Точнее, духовное осмысление жизни, верования, преклонения, которые, как ни что иное, формируют саму

нацию, являясь фактором объединения всех членов этнического коллектива. Именно духовное «родство» выстраивает определенные отношения между членами этноса, определяет предметы быта, которые отвечают духовным привязанностям людей, создает архитектурные произведения (храмы, минареты, мазары, могилы и т.п.), формирует определенные традиции, обычаи, также связанные с духовными воззрениями этноса. Особенно важны духовные взгляды людей при создании так называемых гуманитарных ценностей: произведения устного народного творчества (поговорки, мифы, сказы и др.). Именно здесь «озвучиваются» те «опытные наработки» языкового коллектива, которые определяют очень часто и материальные, и духовные составляющие. Из произведений искусства, фольклора, а также письменных источников, мы можем получить информацию, которая во многом позволит понять, чем живет народ.

Несмотря на то, что в древности практически все народы были языческими, религиозные воззрения людей, оставались разными. Что проявляется в разнящихся объектах поклонения: божества, животные, некие потусторонние силы и т.д.

Безусловно, духовная сторона культурного формирования нации – важная составляющая, в том числе и кыргызской, в которой религиозным основанием можно считать тенгризм. Тенгрианство или тенгризм представляет собой «одну их первых монотеистических религиозных интенций человечества» [8].

Тюрки, задолго до появления на земле христианства, ислама, буддизма, исповедовали «свою» религию. В фундаменте этой религии заложен культ некоего космического божества, именуемого Тенре. Именно Тенре являлся объектом поклонения «для всех тюрков и монголов Великой Степи» [7].

Термин «тенгри» означает «небо», точнее, «видимая» часть Божьего творения. Именно поэтому в Древнетюркском словаре данный термин трактуется как «бог», «божество», «повелитель», «господин», «дух-хозяин» [11].

По мнению Н.В. Абаева и В.Р. Фельдмана, «...важным мерилем цивилизации в целом, а также и «кочевнической», оказывается существование качественно определенной духовности, выходящей за пределы своей первобытности (а затем и этничности)» [1, с. 1].

Авторы данной теории предполагают, что причиной такой ситуации можно считать некий «...институционально оформленный интерэтнический, надплеменной или наднациональный характер, принадлежит подобным всемирным конфессиям, как тенгрианство, которое... возникло во времена древнеарийской «кочевой» культуры, на начальном этапе третьего тысячелетия до н.э., получило популяризацию по всей территории центральной части Евразии» [2, с. 2].

Такое утверждение, на наш взгляд, представляется не совсем корректным, поскольку предлагает считать целые народы носителями какого-то особого характера. Подобная точка зрения заставляет думать, что, приняв ту или иную религию, народ перестает быть самим собой. Но когда Русь приняла христианство, ее жители отнюдь не перестали воспринимать себя как часть чего-то надэтнического, наднационального. Скорее, они стали воспринимать себя через идеи христианства, не утратив при этом своих национальных привязанностей, не отказавшись от менталитета, присущего той или иной общности. Так и с представителями других религий. Возникают деноминации, но некоего «объединения» не происходит.

Другая точка зрения на данную проблему предлагается Е.В. Федоровой, которая отмечает, что «тенгрианство – это конфессия кочевых народов, которая является, протопредками туранцев, возникшая в глубине мировосприятия древнейших язычников, кем и являлся весь народ. Только созерцание земли – безграничные степи, небеса, морская гладь с высоты смогли создать в умах людей идею мироздания» [15].

С таким мнением ученого вполне можно поспорить, поскольку очень уж примитивно оценивается общество, когда в основу кладется этакое «миросозерцание». Люди

полюбовались, посмотрели на все вокруг них и решили, что надо поклоняться солнцу, земле, небу. Можно допустить специфическое восприятие жизни древними язычниками, но, согласитесь, тенгрианство – не есть примитивная религия, в основе которой лежит только внешнее восприятие мира. В основе тенгрианства заложены глубокие философские идеи, которые созданы не на поклонении неким объектам, а на монотеизме. Это является огромным продвижением нации в своем развитии, поскольку выстраивается целая теория поклонения определенному существу или объекту. Здесь уже не «работают» приметы, поверья, привычки, как это было у более ранних народов, но определяется некая идеология теологического свойства, которая охватывает целые народы, по которой воспитываются дети, определяется способ жизни людей, исповедовавших данную религию, создаются произведения разных видов искусств и т.д.

Взгляды на жизнь кочевого народа проживающих в степях явилось причиной зарождения тенгрианства, впоследствии преобразованного в другие учения и постепенно забытого, превратившегося в давно утерянное Слово [10].

Как отмечает знаменитый исследователь Э. Сведенборг, есть возможность отыскать утраченное Слово в их историческом прошлом, реминисценции, и термин этот «тенгри». По всей видимости тенгрианство – это прародительница зороастризма, индуизма, иудаизма, буддизма, христианства и ислама. Тенгрианство, очевидно надо признать как основное нравственное наследие всемирной культуры из-за сохранения самой культуры. Обязанность познавательной деятельности – доказать данный аргумент.

В свою очередь Н. Аюпов настаивает, что «тенгрианство представлено как некое «открытое мировоззрение», представляющая праметарелигией единобожья, сконцентрированную на веру Всевышнего, и в Жизнь, Жизненную Силу (являющихся опять же энтелехией Тенгри). В следствие этого тюрки разумеется принимали зороастризм с его божественным началом в лице Ахура Мазды и индийскую духовную ценность с ее

божественным Космосом и Брахманом, порождающими богов, манихейство и буддизм с их божественно нравственным началом, так и христианство и ислам с их религиозным представлением и учением о едином Боге» [4].

При этом казахский ученый настаивает не на простом восприятии учения о Тенгри как «открытое мировоззрение». Предлагается разобраться в семантике самого слова «тенгри», определить историю его происхождения. Автор совершенно справедливо настаивает на таком изучении термина, поскольку неправильное понимание или неверное толкование может привести к искажению исторической правды, что в научных исследованиях недопустимо.

Н. Аюпов считает, термин «тенгри» в древнетюркских письменах и в «Диван лугат-ат-тюрк» Махмуда Кашгари значится как «тенри». Внутри различных общекультурных обычаях, которые не потеряли собственную главную идею и роль, того что записывается, декламируется разнообразно: у тувинцев – «тенгир», алтайцев – «тенри», у якутов – «тэнра», у монголов – «тэнгэр», у бурят – «тэңери» [5, с. 24].

Как демонстрируют этимологические исследования, «тенгри» представляется прототюркским словом. Данная сложная лексема, которая складывается из двух корней: «тен» и «ри». Эти корни, последовательно, обозначают «небо» и «человек». В древнем тюркском языке слово имело семантическое трактование: «свет освещает все», когда «все пробуждается и принимается жить». С другой стороны, чуть позже древнетюркское понимание «тэн» обозначает «равный», «подобный».

«Сегодня слово «эр» значит мужчину. Поэтому этимологический дискурс даёт некоторое количество версий значения термина «тенгри».

На первом месте, тенгри есть первоначало Всего, однако данное начало – в небесном первочеловеке. Человек-Небо, или Небесный человек, – Начало Всего.

Во-вторых, первоначало, которое осуществляет жизнь всему, – это жизненное первоначало, это сама Жизнь.

Термин «тенгри» – это не просто Небо, Небесный Бог и Бог-творец. Тенгри, вероятно, это «Начало», это неосуществимая и недоступная к познанию Абсолютная Истина, Абсолютный Дух, он не подчиняется обычному целесообразному объяснению. А в союзе с человеком, сквозь «принятие» его человеком и в контексте человеческого, тенгрианство имеет возможность указать и как открытые взгляды на мир индивида, нацеленное «вовне» и «внутри себя» и на связь внешнего и внутреннего мира, это мировосприятие, созданное на Жизнь [3]. В произведении Ч.Т. Айтматова «Плаха» в молитве Эрназар обращается к небесам со словами: «О, Көкө Теңир, көк муздуу ашууңан жол бер. Алам десең малды алба – асмандагы карганы ал. Арабызда балдар бар, ызгаарыңа тондурба, тондурам десең асманда булактап учкан күкүк бар, аттын белин тарталы, өгүзгө жүктү арталы. Көкө Теңир жараткан, өзүнө келме айталы; ак каркөк муз ашууңан өткөр, тунук булак, көк тулаң өрөөнүңө жеткир...». [6, с.158].

Выводы. Сложность всей систематизации тенгрианства не позволяет считать ее религией как таковой, в традиционном понимании термина. Тенгрианство довольно сложный симбиоз, где сосуществуют и единобожие, и поклонение духам, природе, и магические и шаманские элементы. Более того, здесь встречаются некие тотемные черты.

Согласно одному из основополагающих постулатов тенгрианства, человек должен жить в согласии с действительностью – с окружающей средой и обществом. Считается, что тенгрианство произошло от обожествления природы и почитания духов предков – аруах. Аруах мифические духи блаженных, почитаемых предков, которые по всей вероятности могут оказать помощь зовущим их, а также наказать: арбакка сыйын – поручать самого себя умершим прародителям, чтобы они помогли; арбак конгон киши – удачливая личность; почитаемый; ата-бабаңдын арбагы консун! – пожелания успеха; арбак урган – проклинаяемый; арбактан кутул – исполнить обещанное обязательство перед духами и

принести им жертву; арбакты аттап өт – не почитаться духом предков; арбакка кой – призвать духов, для того чтобы наказали.

Каждый кыргыз обязан знать свою родословную до седьмого поколения. Каждый мужчина понимает, что и его поступки будут также оценивать семь будущих поколений.

Тюрки и монголы обожествляли предметы и мир в совокупности, системы всего существующего не за обусловленное грозящим реальным или предполагаемым бедствием стихий, а из чувства благодарности к природе, несмотря на внезапные вспышки гнева, она чаще всего бывает ласковой и щедрой.

Литература:

1. Абаев Н.В. Генезис монгольской государственности в свете теории самоорганизации и тэнгрианской философии. // Их Хуралд оролцогсдын анхааралд: Энэхуу эмхэтгэлд Олон Улсын Монголч Эрдэмтний. Их Хурлын илтгэлүүдийн товчлолыг оруулав. Харин хугацаандаа ируулээгүй товчлолыг энэхуу эмхэтгэлд хэвлүүлж чадсангүй. – Улан-Баатор, 2006. – 276 с.
2. Аюпов Н.Г. Тенгрианство как открытое мировоззрение. Монография. – Алматы: КазНПУ им. Абая. – Издательство «КИЕ», 2012. – 256 с.
3. Алисултанова Н.А. Факторы, влияющие на интерес Чингиза Айтматова к фольклору. – Б., 2021, №1 (53), «Известия КАО». – С. 155-160.
4. Безертинов Р.Н. Древнетюркское мировоззрение. Тэнгрианство. – Казань, 2006. – 164 с.
5. Безертинов Р.Н. Тенгрианство – религия тюрков и монголов. – Набережные Челны, 2000. – 448 с.
6. Блаватская Е.П. Тайная Доктрина. [Электронный ресурс]. Т.3 ч.3 отд. LI 2013. <https://cont.ws/@inactive/636165>.
7. Древнетюркский словарь. –Л., 1969. – 678 с.
8. Кулсариева А. Тенгри в традиционной казахской культуре. [Электронный

- ресурс]. – Алматы. 2015. <https://asiarussia.ru/articles/5882/>.
9. Мифы народов мира. Энциклопедия: в 2-х т. // Гл. ред. С.А. Токарев. – М.: НИ Большая Российская энциклопедия, 2000. – Т. 2. – 719 с.
10. Религии мира. Энциклопедия. – М., 1996. – Т. 6. – Ч. 1. – 214 с.
11. Федорова Е.В. Эпическое наследие как источник определения места и времени возникновения мировоззрения Тенгри. // Материалы Международной научно-практической конференции «Эпическое наследие – реликтовый дух Алтайских народов». – Бишкек, 2007. – 168 с.

Рецензент:
Байгазиев С.О.,
доктор филологических наук, профессор,
академик КАО

*Гумбатова Рафига Рашидовна,
кандидат филологических наук, доцент,
Кыргызский национальный университет имени Ж. Баласагына,
Кыргызская Республика, город Бишкек,
e-mail: grafiga@mail.ru*

ТЕНГРИАНСТВО КАК ЭКСПОНЕНТ КОСМОЛОГИЧЕСКИХ И МИФОЛОГИЧЕСКИХ ПРЕДСТАВЛЕНИЙ В КЫРГЫЗСКОМ ЯЗЫКЕ

*Гумбатова Рафига Рашидовна,
филология илимдеринин кандидаты, доцент,
Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университети,
Кыргыз Республикасы, Бишкек шаары,
e-mail: grafiga@mail.ru*

ТЕНГРИАНИЗМ КЫРГЫЗ ТИЛИНДЕГИ КОСМОЛОГИЯЛЫК ЖАНА МИФОЛОГИЯЛЫК ТҮШҮНҮКТӨРДҮН ЭКСПОНЕНТИ КАТАРЫ

*Rafiga Rashidovna Gumbatova,
PhD in Philology, Associate Professor,
Kyrgyz National University named after J. Balasagyn,
Kyrgyz Republic, Bishkek city,
e-mail: grafiga@mail.ru*

TENGRIANISM AS AN EXPONENT OF COSMOLOGICAL AND MYTHOLOGICAL CONCEPTS IN THE KYRGYZ LANGUAGE

Аннотация: Статья посвящена исследованию тенгрианства, где рассматриваются ценности мировосприятия народа и определяются национально-специфические особенности в семантическом континууме языка. Ее практичность и эффективность обеспечивали сохранность и стабильность основных теологических представлений и культовой практики. Закодированная в мифах и легендах, связанная с национальными традициями она помогала с детских лет познавать и закреплять в сознании тюрков эти основы. Тенгрианство представляет собой феномен, включающий в себя способ мышления, нормы поведения, социальные качества тюркоязычных народов.

Аннотация: Макалa Тенгрианизмди изилдөөгө арналган, анда адамдардын дүйнөлүк кабыл алуу баалуулуктары каралат жана тилдин семантикалык континуумундагы улуттук өзгөчөлүктөр аныкталат. Анын практикалык жана

эффективдүүлүгү негизги теологиялык түшүнүктөрдүн жана диний практиканын коопсуздугун жана туруктуулугун камсыз кылган. Мифтерде жана легендаларда коддолгон, улуттук каада-салттар менен байланышкан, бул негиздерди түркиялыктардын аң-сезиминде үйрөнүүгө жана бекемдөөгө бала кезинен бери жардам берген. Тенгрианизм-түрк тилдүү элдердин ой жүгүртүүсүн, жүрүм-турум нормаларын, социалдык сапаттарын камтыган көрүнүш.

Annotation: The article is devoted to the study of Tengrianism, where the values of the world perception of the people are considered and national-specific features in the semantic continuum of the language are determined. Its practicality and efficiency ensured the safety and stability of the basic theological concepts and cult practice. Coded in myths and legends, associated with national traditions, it helped from childhood to learn and consolidate these foundations in the minds of the Turks.

Tengrianism is a phenomenon that includes the way of thinking, norms of behavior, social qualities of the Turkic-speaking peoples.

Ключевые слова: *номадизм, Тенгри, тенгрианство, зоонимы, код, мифология, обряды, обрядовые песни, поверья, паремии.*

Түйүндүү сөздөр: *көчмөнчүлүк, Тенгри, тенгрианизм, зоонимдер, код, мифология, ырым-жырымдар, ырым ырлары, ишенимдер, паремиялар.*

Key words: *nomadism, Tengri, Tengrianism, zoonyms, code, mythology, rituals, ritual songs, beliefs, paremias.*

Введение. Тенгрианство не имеет письменного изложения теологической доктрины. Как и все духовное нематериальное наследие кочевых народов, доктрина тенгрианства передавалась из поколения в поколение в устной форме. Многие элементы и обряды этого верования стали началом в формировании культурно-языкового кода нации. А вот «идеология тенгрианства как система ценностей и целостная картина мировоззрений отдельно взятого человека стала возрождаться не так давно» [2].

Тенгрианство характеризует открытость, тюрко-монгольское наследие, а в существе учения лежит тенгризм.

Методы и организация исследования. В нашей стране растет интерес к религии предков кыргызов – тенгрианство. Ученые стараются рассмотреть и изучить его с разных сторон: не только как религию, но и как философию кочевников. Основными научными методами исследования послужили – теоретический, сопоставительный, герменевтический, междисциплинарный.

Что имеет, важное значение для национального самосознания, осмысления прошлого и будущего.

Результаты исследования могут быть использованы для научно-культурного информационного обмена.

«Письменные источники – древнетюркские рунические надписи V-III вв. до н.э., выявленные в Казахстане (иссыкское письмо) и Кыргызстане. По большому счету эпиграфические, немногочисленные коли-

чество рукописей сохранилось в Восточном Туркестане, Центральной и Средней Азии и Сибири, где в половине столетия находились общегосударственные образовательные учреждения тюрков, которые проживают на востоке и западе (тюргешей, древних уйгуров, енисейских кыргызов, кыпчаков, огузов, печенегов, карлуков и др.) [6].

Основы религиозного учения тенгрианства – Тенгризм, как основа теологического учения тенгрианства, встречается во многих памятниках, чаще всего эпических, когда те или иные факты передавались вербально.

В эпическом и мифологическом достоянии кочевнического населения, передано создание вселенной и людей, передана история формирования духовного порядка на Земле, объяснены духовные и нравственные убеждения, которые необходимо достичь.

В результате древнего формирования ядра эпического достояния, имена первоначальных сказителей не дошедшие до нас, но правила сочинений стихов и языка кочевого народа обладает собственными законами.

Эпосы передаются устным способом от поколения поколению и автором является сам народ («Манас», «Семетей», «Сейтек», «Эр Төштүк», «Курманбек» и др.).

На основании значения тенгризма обо всём, имеющее отношение к божественному и появились взгляды института государства, связывающие роды и племена общих предков тюрко-монгольских народов в государства хуннов, древнейших уйгуров, кыргызов, в дальнейшем монголов. Тенгрианство на Западе часто встречается и в империи Атиллы, Хазарском каганате, Дешт-и-Кыпчаге [3].

В основе учения тенгризма лежит человек, люди в целом, что создал Тенгри-Творец для счастья «в созидании и самореализации» [3].

«Создатель вселенной и человечества Тенгри-Творец – Благодворящий Небесный Свет, вдыхает при появлении в человека дух-искру кут, чтобы созданный и проникнутый возвышенными помыслами человек как его уполномоченный представлял на земле духовные правила, созидал путем самореа-

лизации и в свой последний час его кут взлетит в неземную обиталище, чтобы соединиться с Тенгри-Творцом.

При этом миссия сакральной ответственности за порядок накладывается Тенгри-Творцом на родоначальников, вождей родов и племен» [4].

Из всего сказанного можно сделать вывод: Тенгрианство есть не что иное как система с концепцией монотеизма в лице единого Творца – Тенгри, где все объединено некой «световой сущью». При этом существует целый институт тенгрианских божеств, которые символизируют много образов и много функций в деятельности Тенгри-Творца. Свет воспринимается как некое безусловное начало Тенгри.

В тенгрианстве цикличность жизненного пути представлена в виде спирали, при этом предполагается обязательное возвращение к некоему исходному, началу. Важно при этом, что возвращение происходит, но это не тот, же самый уровень, а более высокий, более совершенный.

Таким образом, в тенгрианстве предполагается не статичный, а динамичный путь развития, когда включаются все предшествующие циклы развития, но обязательно в динамике. И в таком случае возвращение к исходному, но уже на новом, более высоком, включившем предыдущие циклы, уровне. Иными словами, Тенгри-Творец не «настаивал» на некоем постоянстве, а завещал постоянное движение в развитии, в совершенствовании жизни людей.

«Кыргызский народ верит в Бога на небесах и называет его «Көкө Теңир». «Көк» – это небо, «Теңир» – бог, который создал вселенную и сотворил всех людей» [1, с. 158].

Духовное поклонение тюрков, и не только, является не чем-то искусственно созданным, кем-то придуманной философией. Это сформировалось вполне естественно, как говорится, сама жизнь вывела к такому восприятию окружающего мира. С именем Тенгри связаны многочисленные представления, как религиозные, так и мифологические, где, в первую очередь, определяется отношение к окружающей

среде, а также формируется связь человека со стихийными силами.

Как известно, человек, несмотря на то, что создан как сознательное творение, находясь в гуще природных сил и явлений, вынужден подчиняться силам природы, вынужден определенным образом принимать ее условия.

При этом человек старается противостоять силам природы. Такое противостояние бывает с переменным успехом. Когда-то побеждает человек, но, в основном, все-таки побеждала природная сила. В этом и состоит противостояние человека и природы.

Когда начинаешь знакомиться с привязанностями человека в период тенгрианства, четко высвечивается теснейшая взаимосвязь человека с окружающим миром. Было это не случайно. Ведь сама история тенгрианства подтверждает, что духовной основой религии является некое обожествление природы, особое почитание предков, признание духа предков. При этом такое преклонение перед природой выражалось в особой благодарности природе, которая, хотя и бывает, неудержима и жестока, принося много несчастий человеку, но именно первостихия помогает созданию выжить, развиваться, создавать новое. Постоянная борьба с силами природы создает субъекту обстоятельства ради развития, совершенства.

Действительно тенгрианство предоставляла тюркскому народу понимание, дух природы, остро ощущать себя неотъемлемой частью, пребывать в согласии, предаваться такту природы, восторгаться нескончаемой изменчивостью, восхищаться разнообразным великолепием. Все было взаимно связано, и тюрки заботливо обращались к степям, лугам, горам, рекам, озерам, т.е. к природе в целом, как носящей божественный отпечаток [5].

Отмечая все это, можно заметить, что в те далекие времена и природа, и человек сосуществовали вместе. При этом это не было каким-то «соревнованием» между ними. Более того, и человек, и природа не могли обойтись друг без друга. Иными словами, человек не мог жить без природы, а природа не могла не служить человеку,

обеспечивая ему, по сути, возможность жить. Человек использовал то, что давала, предлагала ему природа. И человек был благодарен за это природе. «В те времена, природа не испытывала своеобразного стресса от участия человека, как, например, испытывает сегодня, когда с природой не сотрудничают, а просто подчиняют человеку. Это объяснялось, прежде всего, теми постулатами, которые провозглашал тенгризм: «...человек должен жить в равновесии с миром, поддерживая баланс и в природе, и в обществе» [5].

Такое отношение к природе сформировало и определенные черты характера тюркских народов. Это, прежде всего, поддержка своих родных, уважение к старшим, особое отношение к матери.

Тюркские народы, ни при каких обстоятельствах не видели человека чем-то отдельным.

Как ветвь не может существовать отдельно от дерева, так и человек не может жить без рода, давшего ему жизнь. В их представлении «я – моя семья – мой род» были единым. В каждом роду были доблестные, высокомудрые прородители и поэтому эти их положительные качества передавалось и на своих наследников [5].

Традиция уважать других – главная ценность, которую тюркскими народами прививается с детства. Возможно это осознание того, что народ может исчезнуть. «Адам силағанның кұлы» («Человек раб того, кто его уважает») – так гласит древняя пословица.

Уважение к матери формировалось под воздействием женского мифологического образа тенгрианства – божества плодородия, «богин» – покровительницы Умай. Неслучайно, архаичные верования тюркских женщин связаны с культом небесных светил, земли, воды, горы, деревьев, птиц и

животных. Считалось, что рождением людей ведала супруга Тенгри богиня Хумай (Умай).

Выводы. Отсюда следует, что кыргызский языковой код начинал формироваться под воздействием тенгризма. Его мифологией, важными персонажами и ситуациями, образно-метафорическими словами, несущими большую коннотативную нагрузку, окрашенных понятий, которые определяют мировоззрение носителей данного языка.

Литературы:

1. Алисултанова Н.А. Факторы, влияющие на интерес Чингиза Айтматова к фольклору. – Б., 2021, №1 (53), «Известия КАО». – С. 155-160.
2. Безертинов Р.Н. Тэнгрианство – религия тюрков и монголов. – Н. Челны: Аяз; Казань: Слово, 2004. – 448 с.
3. Джафар к. Мовсумова Л. Древнетюркские богини Хумай и йерсуб. [Электронный ресурс]. – Баку. 2014.
<http://ilmiyqirim.blogspot.com/2014/07/blog-post.html>.
4. Маркова Н.Д. О чем молчат предки. – М., 2014. – 150 с.
5. Томский Г. В. Книги и другие источники по тангризму. [Электронный ресурс]. «CONCORDE», 2014, № 2. – 59 с.
<http://pdf.knigi-x.ru/2istoriya/207490-1-knigi-drugie-istochniki-tangrizmu-grigoriy-tomskiy-perehodim-obzoru-trudov-viskazivaniy.php>.
6. Федорова Е.В. Эпическое наследие как источник определения места и времени возникновения мировоззрения Тенгри. // Материалы Международной научно-практической конференции «Эпическое наследие – реликтовый дух Алтайских народов». – Бишкек, 2007. – 168 с.

Рецензент:

Токтомаматов А.Д.,

кандидат педагогических наук

ПЕДАГОГИКА ЖАНА ПСИХОЛОГИЯ

ПЕДАГОГИКА И ПСИХОЛОГИЯ

PEDAGOGY AND PSYCHOLOGY

*Касымова Малика Аббасовна,
Станция юных техников,
руководитель кружка,
Кыргызская Республика, город Бишкек,
e-mail: kasymovamalika95@gmail.com*

**ПУТИ ВНЕДРЕНИЯ STEM-ОБРАЗОВАНИЯ СРЕДСТВАМИ ПЕДАГОГИКИ И
ДЕТСКОЙ ПСИХОЛОГИИ НА ПРИМЕРЕ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ВНЕШКОЛЬНОГО
ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО УЧРЕЖДЕНИЯ**

*Касымова Малика Аббасовна,
ийрим жетекчеси,
Жаш техниктер станциясы,
Кыргыз Республикасы, Бишкек шаары,
e-mail: kasymovamalika95@gmail.com*

**STEM-БИЛИМ БЕРҮҮНҮН ПЕДАГОГИКА ЖАНА БАЛДАРДЫН
ПСИХОЛОГИЯСЫНЫН КАРАЖАТТАРЫ МЕНЕН МЕКТЕПТЕН ТЫШКАРКЫ
БИЛИМ БЕРҮҮ МЕКЕМЕСИНИН ИШМЕРДҮҮЛҮГҮНҮН МИСАЛЫНДА ИШКЕ
КИРГИЗҮҮ ЖОЛДОРУ**

*Kasymova Malika Abbasovna,
head of the club,
Station of Young Technicians,
The Kyrgyz Republic, Bishkek city,
e-mail: kasymovamalika95@gmail.com*

**METHODS OF STEM-EDUCATION IMPLEMENTING BY MEANS OF PEDAGOGY
AND CHILDREN PSYCHOLOGY ON THE EXAMPLE OF THE ACTIVITIES OF AN
EXTRACURRICULAR EDUCATIONAL INSTITUTIONS**

Аннотация: В данной статье рассматриваются первичные этапы изменений в образовательной системе при внедрении STEM-образования. В качестве опоры берутся средства педагогики и детской психологии. Примером реализации служит внешкольная образовательная организация.

Аннотация: Бул макалада STEM-билим берүүнү ишке киргизүүдө билим берүү системасындагы өзгөрүүлөрдүн баштапкы этаптары каралат. Педагогиканын жана

балдардын психологиясынын каражаты бутак болуп тандалып алынат. Мектептен тышкаркы билим берүү мекеме турмушка ашыруунун мисалы катары кызмат кылат.

Annotation: The article discusses the primary stages of changes in the educational system while implementing the STEM education. As a support, the means of pedagogy and child psychology are taken. An example of implementation is an extracurricular educational organization.

Ключевые слова: STEM-образование, научно-технический прогресс, внешкольная образовательная организация, внедрение, педагогика, психология, образовательная система, оценочная система, итоговая аттестация, структура урока.

Түйүндүү сөздөр: STEM-билим берүү, илимий-техникалык прогресс, мектептен тышкары билим берүү мекеме, ишке киргизүү, педагогика, психология, билим берүү системасы, баалоо системасы, жыйынтыктоочу аттестациялоо, сабактын структурасы.

Key words: STEM education, scientific and technological progress, extracurricular educational organization, implementation, pedagogy, psychology, educational system, evaluation system, final certification, lesson structure.

Введение. Наука, техника, интернет, высокие технологии – все эти термины используются повсеместно и знакомы каждому человеку в современном мире. Сегодня каждый из нас едва ли сможет представить свою жизнь без таких достижений **научно-технического прогресса**, как всевозможные гаджеты, социальные сети, мобильный интернет и беспроводная локальная сеть (wi-fi). Эта тенденция повышенной актуальности плодов науки и технического прогресса с каждым годом будет только увеличиваться, так как помимо повседневного использования достижений наука активно развивает направления, имеющие решающее значение в вопросах будущего для всего человечества. Именно это определяет особую значимость и даже злободневность наличия достаточного количества компетентных специалистов, способных использовать в своей деятельности знания и навыки не одной, а сразу нескольких течений научной мысли. В поисках образовательного подхода, который позволил бы готовить подобных специалистов, и был предложен STEM.

STEM – это передовой, новаторский способ обучения. И, если с актуальностью и концепцией данной образовательной программы все предельно ясно, то способы

эффективного **внедрения** STEM-подхода в нашу образовательную систему все еще остаются открытыми. Именно это определяет **цель и задачи данной статьи**.

Методы и организация. В качестве основного метода исследования использовалось изучение соответствующей литературы и международных исследований. С организационной точки зрения статья написана в форме кабинетного исследования.

Результаты и их обсуждение. STEM – это аббревиатура: science, technology, engineering and math [1], которая на русский язык переводится как – естественные науки, высокие технологии, инженерия и математика. Опираясь на вышесказанное, можно определить STEM, как образовательную программу, основанную на применении междисциплинарного и прикладного подхода, а также на интеграции всех четырех дисциплин в единую схему обучения. В такую схему, где естественные науки дают обучающемуся представления о законах природы; технологии позволяют использовать научные знания на практике; инженерия помогает работать и экспериментировать с имеющимися ресурсами и материалами; а математика развивает точность, логическое мышление и умение следовать алгоритмам.

Говоря о внедрении STEM в культуру обучения той или иной страны, имеет смысл отметить, что главенствующую роль в этом процессе может занимать только образовательная система. Система образования нашего государства объединяет в себе все функционирующие на территории страны социальные институты учебно-воспитательного профиля, большая часть из которых предназначена для детей. Все начинается в детстве, поэтому платформа для развития высоких технологий в будущем должна быть обусловлена именно этим возрастным периодом. Дошкольные, школьные и внешкольные учреждения – вот те институты, где внедрение STEM-образования имело бы максимально существенные плоды для развития соответствующей площадки. И так как STEM уже является образовательной программой, на первое место, во внедрении

его в нашу образовательную среду, ставится именно способ сопровождения и эффективной адаптации. Наилучшими инструментами в этих направлениях обладают педагогика и детская психология [2].

Средства *педагогики* (науки о воспитании и обучении человека) [3] позволяют STEM-образованию дать именно те плоды, которые ожидаются, путем повышения эффективности и конструктивности образовательного процесса. Средства *психологии* же (науки, изучающей психические процессы, возникающие в результате постоянного воздействия социальной среды на человека) [4] помогут сделать этот процесс наиболее адаптивным и комфортным для ключевой фигуры в образовании – для ребенка, ведь STEM-подход потерпит неизбежное фиаско ровно в тот миг, когда перестанет нравиться и быть интересным.

В процессе введения *STEM-образования* в нашу образовательную систему средствами педагогики и детской психологии, имеет смысл обратить внимание на три ключевых момента: оценочная система, итоговая аттестация и структура урока.

Согласно исследованиям последних лет, *система оценок*, существующая в образовательной среде сегодня, является демотивирующей и внушающей ребенку мысль о собственной неспособности усвоить материал, если он получает отметку ниже среднего. К тому же, сравнение успеваемости учеников между собой неизбежно приводит к атмосфере соревнования, что сказывается благотворно только на 10% учащихся [5]. Советский педагог-новатор Виктор Федорович Шаталов писал: «Отметка – не цель. Оценка – очень тонкий и взрывоопасный инструмент, требующий умного и умелого обращения. В противном случае она теряет свой педагогический смысл, превращаясь в средство угнетения личности» [6]. Показательно то, что страны, отказавшиеся от оценочной системы хотя бы на этапе младшей школы, демонстрируют гораздо лучшие результаты в сравнении с остальными. Это такие страны, как Финляндия, Норвегия и Япония [7]. Таким образом, достижения последних лет в сфере педаго-

гики и детской психологии рекомендуют либо ликвидировать оценочную систему вовсе, либо видоизменить ее. В рамках STEM-образования, который ориентирован именно на прикладной подход, оценочная система в виде умения или неумения применить свои знания на практике (без выставления баллов, а с грифом «зачтено» или «не зачтено») видится наиболее уместной.

Что касается *итоговой аттестации*, то здесь также имеет смысл пересмотреть подход. В век инноваций и высоких технологий, итоговые экзамены в виде тестов и устных теоретических экзаменов видятся устаревшими – особенно в рамках STEM-образования. В качестве соответствующей альтернативы может быть рассмотрен педагогический опыт США, где ученикам предлагается выполнение прикладных проектов самостоятельно или совместно с несколькими одноклассниками. Со стороны детской психологии данная альтернатива также одобряема, так как способствует психологическому комфорту и адекватной самооценке детей [8].

Последним пунктом, на которой стоит обратить внимание в процессе внедрения STEM в нашу образовательную систему, является *структура урока*. Традиционный урок сегодня – это поток теоретической информации, где ученику отводится лишь пассивная роль слушателя, исполнителя – в лучшем случае. Реализация STEM-образования в подобных условиях невозможна, ведь для успешного освоения и умения применить практические навыки, ученик должен стать активным участником образовательного процесса.

Выводы. Будучи педагогом *внешкольного образовательного учреждения*, я бы хотела обобщить и подвести итог данной статьи, продемонстрировав использование STEM-образования именно в рамках своего образовательного института. Как мне видится, внешкольное образовательное учреждение на сегодняшний день является наиболее отвечающим требованиям эффективному внедрению STEM-образования. И вот почему:

1. Отсутствие оценочной системы.
2. Отсутствие традиционных экзаменов.
3. Проектная система.

4. Ход урока, при котором ученик является активным участником образовательного процесса.

5. Ученик видит прикладной итог своей образовательной деятельности, путем организации тематических выставок, конкурсов, видеороликов и разнообразной проектной деятельности.

Однако для полноценного внедрения STEM-образования в образовательную среду внешкольной организации дополнительного образования (ВОДО), имеет смысл сделать как минимум следующее:

1. Обеспечить лучшее техническое обеспечение.

2. Внедрить больше образовательных инструментов в рамках психологии детства (например, такие инструменты психотерапии, как игровая терапия, психогимнастика, дидактическая сказка и др.).

3. Повысить уровень компетенции самих педагогов ВОДО, ведь «качество образования зависит от профессионального уровня преподавателей: их профессионализма, умения способствовать стремлению учащихся овладеть необходимыми знаниями, умениями и компетенциями» [9].

При соблюдении этих положений, как минимум внешкольные образовательные организации будут готовы внедрить в свой образовательный процесс STEM. В целом, STEM-образование обязательно станет платформой для развития высоких технологий в будущем нашего государства. Для этого важно лишь ориентироваться на результаты, опираясь при этом на достижения педаго-

гической и психологической мысли современности.

Литература:

1. STEM. Основные положения. [Электронный ресурс]. URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki/STEM>.
2. Алиев Ш.М. О совершенствовании современной парадигмы образования. // СГЗ, № 3. – Махачкала, 2011. – С. 150.
3. Кузнецов С.А. Большой толковый словарь русского языка. – СПб.: Норинт, 2003. – С. 783.
4. Лопатин В.В. Толковый словарь современного русского языка. – М.: Эксмо, 2013. – С. 503.
5. Коллектив авторов. Когнитивная психология в контексте проблем современного образования. – М.: МПГУ, 2017. – С. 34.
6. Три педагогических правила от Виктора Шаталова. [Электронный ресурс]. URL: <https://pedsovet.org/article/tri-pedagogiceskih-pravila-ot-viktora-satalova>.
7. Как в разных странах ставят оценки. [Электронный ресурс]. URL: <https://teacher.yandex.ru/posts/kak-stavyat-otsenki-v-shkole-v-raznykh-stranakh-mira-rasskazyvayut-roditeli>.
8. Смирнова Е.О. Детская психология. – СПб.: Питер, 2009. – С. 304.
9. Аманова Г.М. Особенности педагогического процесса в профессиональном образовании. // Известия КАО, № 3. (52) – Бишкек, 2020. – С. 155-159.

Рецензент:

Мааткеримов Н.О.,

доктор педагогических наук, профессор

ЖОГОРКУ ЖАНА КЕСИПТИК ОКУУ

ВЫСШЕЕ И ПРОФЕССИОНАЛЬНОЕ ОБУЧЕНИЕ

HIGHER AND PROFESSIONAL EDUCATION

*Беделова Космира Айтмаматовна,
педагогика илимдеринин кандидаты, доцент,
Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университети,
Кыргыз Республикасы, Бишкек шаары,
e-mail: bedelova1978@mail.ru*

**ЖАЗГЫЧ АКЫНДАРДЫН ЧЫГАРМАЛАРЫН ЖОЖДОРДО ОКУТУУДАГЫ
КОМПЕТЕНТТҮҮЛҮККӨ БАГЫТТАЛГАН САБАК**

*Беделова Космира Айтмаматовна,
кандидат педагогических наук, доцент,
Кыргызский национальный университет имени Ж.Баласагына,
Кыргызская Республика, город Бишкек,
e-mail: bedelova1978@mail.ru*

**КОМПЕТЕНТНО-ОРИЕНТИРОВАННЫЙ УРОК ПРИ ИЗУЧЕНИИ
ПРОИЗВЕДЕНИЙ ПОЭТОВ ПИСЬМЕННИКОВ В ВУЗАХ**

*Bedelova Kosmira Aitmamatomovna,
Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Kyrgyz National University named after Zh.Balasagyna,
Kyrgyz Republic, Bishkek city,
e-mail: bedelova1978@mail.ru*

**A COMPETENTLY-ORIENTED LESSON IN THE STUDY OF THE
WORKS OF POETS IN WRITING AT UNIVERSITIES**

Аннотация: Макалада жазгыч акындардын чыгармаларын ЖОЖдордо окутуудагы компетенттүүлүккө багытталган сабак менен катар жалпы эле заманбап компетенттүүлүккө багытталган сабак, андагы сабакка болгон компетенттүү мамиле, колдонулчу усулдар жана ыкмалар, окутуу технологияларынын маселелери каралды. Мында ошондой эле жазгыч акындардын чыгармаларын ЖОЖдордо компетенттүүлүккө багыттап окутуунун жалпы маселелери, адабиятты компетенттүүлүккө багыттап окутуу, окутуучунун өз сабагын өзү анализдөөсү сыяктуу маалыматтар да камтылды.

Макаланын материалдары жазгыч акындардын чыгармаларын ЖОЖдордо компетенттүүлүккө багыттап окутуу, компетенттүүлүккө багытталган сабак маселелерин чечмелөөгө өз салымын кошот го деген терең ишенимдебиз. Макала мындагы окуу материалдарын ЖОЖдордун филологиялык факультеттеринин окутуучулары, магистранттары жана студенттери сабак процессинде колдонууларына арналып жазылды.

Аннотация: В статье наряду вопросов компетентно-ориентированного урока по изучению произведений поэтов писателей в вузах, рассмотрены вопросы современного компетентно-ориентированного урока, ком-

петентностный подход к уроку, применяемые методы, приемы и технологии обучения. Здесь также приведены сведения об общих вопросах компетентно-ориентированного изучения произведений поэтов писателей, компетентно-ориентированного изучения литературы, самоанализ урока самими преподавателями.

Мы уверены, что материалы статьи помогут в решении вопросов компетентно-ориентированного урока при изучении произведений поэтов писателей в вузах. Статья написана для практического применения учебных материалов в учебном процессе преподавателями, магистрантами и студентами филологических факультетов вузов.

Annotation: In the article, along with the questions of the competence-oriented lesson on the study of the works of the poets of writing in universities, the issues of the modern competence-oriented lesson, the competence-based approach to the lesson, the applied methods, techniques and technologies of teaching are considered. It also provides information about the general issues of competence-oriented study of the works of the poets of the writers, competence-oriented study of literature, self-analysis of the lesson by the teachers themselves.

We are sure that the materials of the article contribute to solving the issues of a competently-oriented lesson, a competently-oriented study of the works of poets in writing in universities. The article is written for the practical application of these educational materials in the educational process by teachers, undergraduates and students of philological faculties of universities.

Түйүндүү сөздөр: окутуу процесси, заманбап сабак, баалоо, компетенттүүлүк, компетенттүүлүккө багыттан окутуу, компетенттүү мамиле, базалык компетенция, сабактын анализи, окутуудагы салттуулук.

Ключевые слова: учебный процесс, современный урок, оценивание, компетентность, компетентно-ориентированное обучение, компетентностный подход, базовая

компетенция, анализ урока, традиционность в обучении.

Key words: learning process, modern lesson, assessment, competence, competence-based learning, competence-based approach, basic competence, lesson analysis, traditional learning.

Киришүү. Жыл өтүп, заман алмашкан сайын билим берүүнүн максаттары жана мазмуну өзгөрүп, окутуунун улам жаңы каражаттары жана технологиялары келип чыкканы менен, сабак деле окутуунун негизги формасы катары. Профессор В.И.Загвязинскийдин аныктамасына ылайык, «сабак – бул билим алуу процессин уюштуруунун мазмуну жана ыгы катары келүүчү 40-45 мүнөттүк окутуу кесими» [3, 134]. Бул окутуу формасы бүт дүйнө жүзү боюнча бир канча кылымдан бери карай ийгиликтүү колдонулуп келет. Азыркы заманбап мектептин социалдык жана педагогикалык статусунун аныкталышы да мына ушу сабакка байланыштуу. Мындан жүз жыл мурдагыдай эле билим берүү процессинин башкы катышуучулары болуп мугалим жана окуучулары, биздин мисалыбызда, ЖОЖдун окутуучусу жана студенттери эсептелишет. Булардын ортолорундагы алака-катышта дайыма – билимдердин учу-кыйыры көрүнбөгөн дүйнөсү, таанып-билинген менен али өздөштүрүлө электин, ийгиликтен канааттануу сезими менен өзүнүн иш-аракетине алымсынбоонун карама-каршылыгы бар. Билим берүүдөгү окуу-тарбиялык процесс сабак менен башталып, ал сабак менен акырына чыгарылат. Албетте, окутуу процессиндеги калган бардык жумуштар да маанилүү, бирок алар сабакты толуктап туруучу, көмөкчү ролдо болушат. Дегинкиси, «билим берүүнүн мазмунун жаңылоодо мамлекеттин келечектеги өнүгүшү жана билим берүүнүн багыты аныкталып, алардын илимий изилдөөлөр менен тастыкталышы негизги аспектилердин бири болуп эсептелет» [4, 23].

Анан ар бир жаңы сабак – бул студенттин билим алуусундагы жана интеллектуалдык жактан өнүгүүсүндөгү өзүнчө бир тепкич, анын билгичтигин жана адеп-ахлактык маданиятын калыптандыруудагы жаңы салым.

Деги заманбап сабак деген эмне? Баарыдан мурда бул – өткөндөгү менен байланышын жоготпогон, түп тамырынан жаңы сабак, тактап айтсак, актуалдуулугу дайыма артылып турган сабак. Ал эми заманбап адабият сабагычы?.. «Заманбап адабият сабагы – бул салттуу окутуу усулдары менен заманбап педагогикалык технологиялардын интеграциясы, жуурулушуусу, биргелешип аракетте болуусу» [7, 195]. Ушунда белгилүү методист-окумуштуу Е.Н.Ильиндин заманбап адабият сабагы тууралуу жазганы өзүнчө кызык: «Адабият сабагы чынында эле жекелик мүнөзгө ээ. Сабактын жаралуу мыйзам ченемдүүлүктөрү көркөм чыгарманын жаратылганы сыяктуу. Бул ар адабият сабагына чыгармачылык мамиленин болушу зарылдыгы менен катар, мугалимдин өзүнүн окутуучулук ишмердүүлүгүндө калемгердин класста өтүлчү чыгармасына авторлоштукта аракеттенүү мүмкүнчүлүгүн билдирет. Ооба, мында кеп мугалим, ал гана эмес анын окуучулары да автор менен полемикага чыгып, кичине болсо да жекече көз караш пикирлеринин орун алышы тууралуу жүрүүдө» [5, 4-5].

Мындагы **актуалдуулук** азыркы учур үчүн маанилүүлүгүн, жетиштүү олуттуулугун билдирет. Анан да сөзсүз таасирдүүлүк, мунун студенттин, анын ата-энесинин, коомдун, мамлекеттин кызыкчылыктарына түздөн-түз тийиштүүлүгү бар. Мындан сырткары, эгер сабак заманбап талаптарда алып барылса, анда ал сөзсүз түрдө келеркинин негизи түзүлүүсүнө өбөлгө болот жана студентти күндө өзгөрүлүп туруучу жашоого даярдайт. Ар кандай сабак, мейли ал өнүктүрүүчү, инсанга багытталган же заманбап салттуу болобу, ЖОЖдук билим берүүнүн алдында турган жаңы милдеттерди чечүү үчүн бир топ мүмкүнчүлүктөргө ээ. Мындагы биздин милдет бул сабак мыкты, бул сабак начар, бул заманбап, ал эми бул эскирген деп жаман-жакшыга чектеп баалоодон турбайт. Маанилүүсү башкада, мында андагы өзөктү андап түшүнө билүү зарыл болуп турат:

– заманбап сабак кандайча өзгөрүп, жаңыланып жатат;

– ал билим берүүгө коюлчу жаңы милдеттерди чечүүдө канчалык натыйжалуу;

– акыркы жылдары сабактын максаттарын, анын түзүмүн, мазмунун жана окутуу усулдарын түшүнүүдө кандайча жана канчалык жылыштар болду;

– сабактагы окутуучунун орду, ролу кандайча болуп өзгөрүлүүдө.

Максат – жазгыч акындардын чыгармаларын ЖОЖдордо окутуудагы компетенттүүлүккө багытталган сабакты уюштуруу технологияларынын илимий-методикалык негиздерин иштеп чыгуу.

Макаланы жазууда **методологиялык негиз** болуп таанып-билүүнүн диалектикалык окуусу, педагогикалык-психологиялык, этика-эстетикалык иликтөөлөр, адабият таануу жана илимий-методикалык эмгектер, антикалык доордон берки акылмандардын философиялык ойлору, окумуштуу аалымдардын билим, таалим-тарбия жөнүндөгү көз караштары менен чыгармачыл, жаңычыл педагогдордун табылгаларынын жыйынтыктары алынды.

Жогорудагы методологиялык негиздерге таянуу менен макалада алдыбызга койгон максатка жетүү үчүн төмөндөгү **методдор** колдонулду:

1) теориялык: илимий, педагогикалык-методикалык жана адабият таануучулук адабияттарды анализдөө жана синтездөө, салыштыруу, жалпылоо, классификациялоо;

2) практикалык: окутуу-тарбиялоо практикасын байкоо, анкета алуу, эксперимент;

3) статистикалык: жазгыч акындардын чыгармаларын окутуп-үйрөтүүдөгү буга чейинки окутуучулук тажрыйбанын, атайын максаттуу иликтөөнүн жана жүргүзүлгөн педагогикалык эксперименттин натыйжаларын сандык-сапаттык жактан жыйынтыктап иштеп чыгуу.

Макаланын **илимий жаңылыгы** жазгыч акындардын чыгармаларын ЖОЖдордо окутуудагы компетенттүүлүккө багытталган сабак технологиясы Кыргызстанда биринчи болуп иштелип чыкканында турат.

Макаланын **практикалык маанилүүлүгү** жазгыч акындардын чыгармаларын ЖОЖдордо окутуудагы компетенттүүлүккө багытталган сабак технологиясынын

илимий-методикалык негиздерин түзүүчү бир катар натыйжалардын алынгандыгында турат.

Азыркы заманбап сабак – бул баарыдан мурда демейки эле сабак, мында окутуучу студенттин инсандыгын, анын акылдык жактан жигердүү өсүүсүн, билимдерди терең жана ойлоп түшүнүп өздөштүрүүсүн өнүктүрүү үчүн, анын адептүүлүк негиздерин, компетенттүү-максатка багытталгандыкты калып-тандыруу үчүн бардык мүмкүнчүлүктөрдү билгичтик менен пайдаланат.

Компетенттүүлүккө багытталган заманбап сабактын башкы баалуулугу окутуучунун билим берүүчүлүк процесстин окуучунун жекеликтүүлүгүн өнүктүрүүгө болушунча күчтүү таасир этүүсү үчүн тийиштүү шарттарды түзүүсүндө турат.

Компетенттүүлүккө багытталган заманбап сабактын негизги идеясы болуп окутуунун, тарбиялоонун жана өнүктүрүүнүн биримдиги тууралуу түшүнүк эсептелинет. Ар бир сабак так ушул идеяга ылайык курулуусу жана жүзөгө ашырылуусу зарыл. Анда окутуунун заманбап теориясынын логикасы жана да кайсы бир өлчөмдө коомдун билим берүү системасына деген социалдык тапшырмасы камтылат. Анан өз алдынча билим алуу, аралыктан окутуу сыяктуу эң бир зарыл жана туура идеялар тууралуу канчалык айтышпасын, ар кандай сабакта башкы аракеттенүүчү тарап болуп дайым мугалим, биздин мисалыбызда, ЖОЖдордогу адабият предметинин окутуучусу калат.

Жазгыч акындардын чыгармаларын ЖОЖдордо окутуудагы компетенттүүлүккө багытталган сабак дегенде эң биринчи эле өтүлчү сабакка карата компетенттүү мамиле тууралуу кеп козголгону зарыл. Ал эми «компетенттүү мамиле билим берүүчүлүк процессти ой элегинен өткөрүүнү бир бүтүнгө бириктирүүнү көңүлгө алат» [7, 157]. «Компетентностный подход предполагает переход от усвоения учениками знаний на формирование у них социальной компетентности» [1, 59]. Дагы тактасак, «учурда билим берүү компетенттүүлүк мамиленин негизинде жүргүзүлүп, анын эң башкы өзгөчөлүгү болуп адис даярдоодо инсандын кесиптик сапат-

тарын, кесиптик билимдерин, билгичтиктин жана көндүмдөрүн калыптандыруу саналат» [6, 93]. Бул дидактикалык окутуу моделинин өзүнө гана тийиштүү долбоорлоо маданияты, түшүнүктүүлүк аппараты бар, ушундан улам төмөндөгүлөрдү белгилеп кетмекчибиз:

- базалык компетенциялар;
- студенттин билимди өздөштүрүү тажрыйбасы;
- турмуштук кырдаалдарды чечмелөө билгичтиги;
- психологиялык-педагогикалык кырдаалдар ж.б.

Белгилүү болгондой, заманбап билим берүүчүлүк стандарттардын негизин төмөндөгү базалык компетенцияларды калыптандыруу түзүп туруусу керек:

- окуп-билим алуу билгичтиги;
- ден соолукту сактап-чыңдоочулук;
- жалпы маданий;
- маалыматтык-коммуникациялык технологиялар боюнча компетенттүүлүк;
- жарандык;
- социалдык;
- ишкердик.

Демек, окутуу процессинде студенттердин базалык компетенттүүлүктөрүн калыптандыруу болуп өтүлүп жаткан сабакка карата компетенттүү мамиле эсептелинет.

Ушунда студент базалык компетенцияларга ээ болуусу үчүн сабактын, жогорку окуу жайынын билим берүүчүлүк мейкиндиги кандай талаптарга ылайык келүүсү керек? – деген суроо туулат. Студенттердин базалык компетенцияларга ээлик кылуулары үчүн сабакка карата бир катар талаптардын аткарылышы зарыл:

1. Максатты аныктоого карата компетенттүү мамиленин болушу.
2. Компетенциялар окуу-окутуу ишмердүүлүктөрүндө гана калыптанат.
3. Окутуу процессин өз алдынчалуулукту жана жоопкерчиликти өнүктүрүүгө багыттоо.
4. Окутууну ички сабактык ажырымдоо жана жекелештирүү.

5. Студенттердин окуу ишмердүүлүгүн уюштуруунун жекече, топтук жана бетме-бет формаларын айкалыштыруу.

6. Ден соолукту сактап-чыңдоочулук технологияларды колдонуу.

7. Заманбап маалыматтык-коммуникациялык технологияларды колдонуу.

8. Заманбап сабактагы окутуучунун ролунун өзгөрүүсү.

Мында окутуучунун жазгыч акындардын чыгармачылыктарын компетенттүүлүккө багыттап жаңы эле өзү алып барган сабагын өзү талдап, анализдөөсү маанилүү. Сабакты окутуучунун өзү анализдөөсү – бул педагогдун артка кайтуу ишмердүүлүгүнүн жол-жобосу, өзү өткөн сабакты өзү талдашы жана баалоосу. Өтүлгөн сабакты окутуучу өзү оозеки талдоосу окуу жайынын жетекчиси же кафедра башчысы өткөргөн сабакты талдоо жол-жобосунун курамдык бөлүгү катары келет.

Сабакты окутуучунун өзү талдоосунун пайдалуулугу жана педагогдорго аны алып баруунун зарылдыгын күбөлөндүрүүчү төмөндөгү аргументтерди келтирмекчибиз:

1. Өзүн-өзү талдоосуз окутуучунун кесиптик жактан өнүктүрүлүүсүндө олуттуу ийгиликтер орун алуусуна, анын мүмкүнчүлүктөрүнүн өсүүсүнө үмүт артуу мүмкүн эмес. Артка кайтуу, өзүн-өзү анализдөө – окутуучунун кырдаалга сүнгүп кирүүсүнүн универсалдуу ыкмаларынан, булар аны өзүн өзү өнүктүрүү тартибине алып келүүгө жөндөмдүү.

2. Өзүн-өзү анализдөө – окутуучунун өзүн психологиялык жактан коргоонун, жакшы маанайын бир калыпта кармоонун эң бир мыкты каражаты.

3. Өзүн-өзү анализдөөсүз окутуучу өз ишинин сапатын реалдуу жакшырта албайт.

4. Өзүн-өзү анализдөөсүз окутуучу өзүнүн жекече иштелмелеринин толук кандуу жана толук укуктуу катары аңдап билүүсү кыйындыкка турат.

Жазгыч акындардын чыгармачылыктарын ЖОЖдордо окутуудагы компетенттүүлүккө багытталган сабакты анализдөөдө төмөндөгүлөргө көңүл бурулуусу зарыл:

- **максаттын аныкталышына** (максатты окутуучу жеке өзү же студенттери менен биргеликте аныктайт);

- **мотивдештирүүгө** (эмоционалдык, мазмундук, социалдык; студент бул окуу материалы өзү үчүн канчалык маанилүү экенин аңдап билет, сабактын бардык баскычтарынын жүрүшүндө өзүн таанып-билүүчүлүк ишмердүүлүккө багыттайт);

- **сабактын мазмунуна** (мазмунунда предмет аралык интеграция орун алганбы, реалдуу турму менен, практикалык ишмердүүлүк менен байланышканбы);

- сабакта **студенттердин ишмердүүлүктөрүн уюштуруунун формалары** (бетме-бет, топтук, жуптук, жекелик);

- **усулдарды, ыкмаларды, технологияларды колдонуу** (жигердүү эмес, жигердүү, интерактивдүү, иргеп алуу сабактын максаттарына ылайык келет, усулдар жана ыкмалар, студенттерди ишмердүүлүктүн субъекттери катары сабактын айрым же бардык баскычтарында катыштыруу колдонулат);

- **артка кайтуучулук** (эмоционалдуу артка кайтуу, ишмердүүлүктү анализдөөнүн жана баалоонун ыкмалары, натыйжаларды баалоо орун алат);

- **сабактын натыйжалуулугу** (кесиптик компетенциялардын курамдык бөлүктөрү түзүлгөн; лекция-сабактын тексти, ишмердүүлүк процесси тууралуу эсеп-чот бар; жалпы компетенциялардын курамдык бөлүктөрү аныкталган; жетишүү натыйжалары камтылган);

- **баалоо** (5 баллдык шкала боюнча салттуу, ишмердүүлүктү сапаттуу, оозеки баалоо, баалоонун башка да түрлөрү);

- **жыйынтык-корутундулар:** окутуудагы компетенттүү-ишмердүүлүктүү мамиле (ишке ашырылбайт, жарым-жартылай ишке ашырылат, ишке ашырылат).

Корутунду. Демек, сабак жаңы педагогикалык тепкичке жана жаңы баалуулуктук педагогикалык багытталыштарга өтүү мезгилинде билим берүүчүлүк процессти уюштуруунун өзөктүк формасы боюнча калат. XX кылымдын аягы жана XXI кылымдын баш чениндеги билим берүүнүн

талаптарын жооп берген салттуу сабактан айырмаланып, заманбап сабак – бул, баарыдан мурда, компетенттүүлүккө багытталган сабак.

Кесиптик жогорку билим берүүнүн жаңы стандартында билим берүүнүн мазмунун «билимдерден» «ишмердүүлүк ыкмаларына» кылып түзүүгө өтүү чагылдырылган, андыктан компетенттүүлүк мамилесин ишке ашыруу үчүн окутуу технологияларын жана усулдарын иргеп алууда студенттердин жигердүү ишмердүүлүккө тартылуусун камсыз кылуучу усулдарга, алардын демилгелерин жана жоопкерчиликтерин өнүктүрүүгө өзгөчөлүү көңүл бурулат, бул баарыдан мурда окутуунун жигердүү, иштиктүү формаларына жана усулдарына негизденген өнүктүрүүчү технологиялар, окутуунун проблемалык технологиясы, долбоордук-изилдөөчүлүк усулдар, интерактивдүү усулдар, студенттердин өз алдынчалуу, окуулук-таанып билүүчүлүк ишмердүүлүгү [2, 13-16].

Усулдар жана иштөө формалары абдан көп. Тапшырмалардын, ишмердүүлүктүн, каражаттардын, илимий жана усулдук булактардын түрлөрүнүн максималдуу ар түрдүүлүгүнүн болушу зарыл. Заманбап компетенттүүлүккө багытталган сабактын маани-маңызы билим берүүчүлүк процессин студенттин жекеликтүүлүгүн өнүктүрүүгө максималдуу таасир этүүсү үчүн шарттардын мугалим тарабынан түзүлүүсүндө жатат. Демек, компетенттүүлүккө багытталган сабактын, биздин мисалыбызда, жазгыч акындардын чыгармачылыктарын ЖОЖдордо компетенттүүлүккө багыттап окутуу сабактарынын үлгүлөрүн түзө билүү – окутуучунун студенттерде ар түрдүү турмуштук кырдаалдарда туура чечимдерди кабыл алуу үчүн зарыл өзөктүк компетенцияларды жана инсандык сапаттарды түзүп калыптандырууга педагогдук ийгиликтүү ишмердүүлүгүнүн негизи.

Адабияттар:

1. Аманова Г.М., Жолчиева А.А. Формирование предметных компетенций у учащихся кыргызской школы на уроках русского языка // Кыргыз билим берүү академиясынын кабарлары [Текст]. Г.М.Аманова, А.А.Жолчиева. – 2018. № 1 (44). – 59-61-бб.
2. Жогорку кесиптик билим берүүнүн мамлекеттик стандарттары. Китепте: Кыргыз Республикасынын билим берүү системасына санариптик билим берүүнү киргизүү боюнча методикалык колдонмо [Текст]. – Б., 2020. – 38-б.
3. Загвязинский В.И. Теория обучения: Современная интерпретация. [Текст]. В.И.Загвязинский. – М.: Академия, 2001. – 192 с.
4. Ибирайим кызы А., Акматов Д.А., Дуйшеналиев Ж.С. Информатика, көркөм өнөр жана музыка предметтеринин мазмунун жаңылоо шарттары // Кыргыз Билим берүү академиясынын кабарлары [Текст]. А.Ибирайим кызы, Д.А.Акматов, Ж.С.Дуйшеналиев. – Бишкек. – 2020. – № 3 (52). – 22-28-бб.
5. Ильин Е.Н. Баш сөз. Китепте: Кан-Калик В.А., Хазан В.И. Психолого-педагогические основы преподавания литературы в школе [Текст]. Е.Н.Ильин. – М.: Просвещение, 1988. – С. 4-5.
6. Мурзаев М.С. ЖОЖдордо болочок педагогдордун психологиялык компетенцияларын калыптандыруунун айрым маселелери // Кыргыз билим берүү академиясынын кабарлары [Текст]. М.С.Мурзаев. – 2017. – № 3 (43). – 93-б.
7. Оторбаев Б.К. Кыргыз адабиятын окутуунун методикасы. Окуу китеби [Текст]. Б.К.Оторбаев. – Б.: Айат, 2020. – 560-б

Рецензиялаган:

Рысбаев С.К.,

*КББАнын корреспондент мүчөсү,
педагогика илимдеринин доктору, профессор*

*Нуракова Жынар Шерматовна,
аспирант,
Кыргыз билим берүү академиясы,
Бишкек шаары, Кыргыз Республикасы*

**КЫРГЫЗСТАНДАГЫ МЕДИЦИНАЛЫК ЖОГОРКУ ОКУУ ЖАЙЛАРЫНДА
СТУДЕНТТЕРДИН АНГЛИС ТИЛИНДЕГИ ЖАЗМА КЕПТИК КӨНДҮМДӨРҮН
КАЛЫПТАНДЫРУУЧУ ОКУУ МАТЕРИАЛДАРЫНЫН АБАЛЫ**

*Нуракова Жынар Шерматовна,
аспирант,
Кыргызская академия образования,
Кыргызская Республика, город Бишкек*

**СОСТОЯНИЕ УЧЕБНЫХ МАТЕРИАЛОВ В МЕДИЦИНСКИХ ВУЗАХ
КЫРГЫЗСТАНА ДЛЯ РАЗВИТИЯ У СТУДЕНТОВ ПИСЬМЕННЫХ НАВЫКОВ
АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА**

*Nurakova Zhypara Shermamatovna,
Postgraduate student,
Kyrgyz Academy of Education,
Kyrgyz Republic, Bishkek city*

**THE STATE OF EDUCATIONAL MATERIALS IN MEDICAL UNIVERSITIES IN
KYRGYZSTAN FOR THE DEVELOPMENT OF STUDENTS'
WRITING SKILLS IN ENGLISH**

Аннотация: Кыргызстанда медициналык жогорку окуу жайларында студенттердин жазма кептик көндүмдөрү мамлекеттик нормативдик документтердеги талаптар боюнча үч (кыргыз, орус жана англис) тилде калыптаныш керек болсо, азыр бул багыттагы иштер толук аткарылбай жатканы байкалат. Окуу процесси толук бойдон орус тилинде жүргөндүктөн, кыргыз жана англис тилдериндеги жазма кептик көндүмдөрдү үйрөтүү жана калыптандыруу жумуштары канааттандыраарлык эмес. Аны окуу стандарты талап кылган деңгээлде чечүү үчүн бир катар иштер жасалыш керек болсо, алардын бири окуу материалдарын түзүү экени талашсыз. Проблема өлкө эгемендүүлүк алгандан бери медицина тармагында көтөрүлүп келе жатса да, бүгүнкү күнгө чейин ал жумуштар колго алынбай, Кыргызстандын медицина тармагына англис тилин окутууда кандай окуу материалдары окутулушу керектиги

тактала элек. Макалада ушул проблема көтөрүлүп, медик студенттердин тилдик-кептик-коммуникативдик компетенциялары жана англисче жазма кептик тексттерди түзүү мүмкүнчүлүгү талдоого алынат.

Аннотация: В Кыргызстане письменные навыки студентов-медиков должны развиваться на трех языках (кыргызском, русском и английском) в соответствии с требованиями государственных нормативных актов, но сейчас в этой области отсутствует работа. В связи с тем, что процесс обучения полностью ведется на русском языке, преподавание и развитие письменных навыков на кыргызском и английском языках является неудовлетворительным. Необходимо предпринять ряд шагов, чтобы довести это до уровня, требуемого учебной программой, и одним из них, несомненно, является создание учебных материалов. Хотя проблема возникла в области медицины с момента обретения независимости, она еще не решена, и неясно,

какие учебные материалы следует использовать для обучения английскому языку кыргызского медицинского сообщества. В статье рассматривается этот вопрос и анализируются языково-речевые коммуникативные компетенции студентов-медиков и их умение создавать письменные и устные на английском языке.

Annotation: *In Kyrgyzstan, the writing skills of medical students must be developed in three languages (Kyrgyz, Russian and English) in accordance with the requirements of state regulations, but there is currently no work in this area.*

Because the learning process is fully conducted in Russian, teaching and development of writing skills in Kyrgyz and English is unsatisfactory. If there are, a number of steps to be taken to bring this up to the level required by the curriculum, one of them is undoubtedly the creation of teaching materials/ Although a problem has arisen in the medical field since independence, it has not yet been resolved and it is unclear what teaching materials should be used to teach English to the Kyrgyz medical community. The article examines this issue and analyzes the linguistic and speech communicative competencies of medical students and their ability to create written and oral English texts.

Түйүндүү сөздөр: *жогорку медициналык билим берүү, англис тилиндеги окуу материалдары, окутуу процесси, англис тилиндеги жазма кеп, окутуунун абалы, англис тилин окутууга жаңыча мамиле, компетенция, англис тилин окутуунун жаңы талаптары ж.б.*

Ключевые слова: *высшее медицинское образование, учебные материалы на английском языке, учебный процесс, письменная речь на английском языке, состояние преподавания, новый подход к преподаванию английского языка, компетентность, новые требования к преподаванию английского языка и др.*

Key words: *higher medical education, teaching materials in English, educational process, written speech in English, state of teaching, new approach to teaching English,*

competence, new requirements for teaching English, etc.b.

Киришүү. Азыр башка билимдердей эле англис тили боюнча медик студенттердин билими аны коомдук-социалдык чөйрөдө колдоно алуусу менен бааланат. Бул Кыргызстанда да студенттердин билимин өлчөй турган негизги критерийге айланып калды. «Кыргызстандагы медицина тармагын дүйнөлүк медицинанын бир бөлүгү катары кароо түшүнүгү күн өткөн сайын күчүнө кирип бара жатат» [4, 132.]. Өнүккөн өлкөлөрдө кайсы тилди үйрөтүүдө болбосун ушул өңүттөн мамиле кылгандыктан, студенттер окуу процесси аяктагандан кийин ошол тилде сүйлөп жана өз оюн жазып берүүгө жетишип отурат. «Эл аралык кызматташууда дүйнө калкынын өз ара маалымат алмашуу булактарынын бири катары англис тилинин ролу мындан бир нече кылым мурда эле аныкталгандыктан, келечегине кайдыгер карабаган мамлекеттердин баары эчак эле түшүнгөн» [9, 55.]. Бизде бул багыттагы иштер эми гана колго алынып, чет тилин үйрөтүү сабактары көздөгөн максатына аз-аздан жете баштады. Бирок англисче-кыргызча кептик байланыштарды коомчулуктун талабындай аткаруу маселеси толук чечиле элек. Анын себебин англис тили мугалимдери, илимпоз-педагогдор көп жагдайга байланыштырышат. Окумуштуулардын пикирлерин карасак, алар жаштардын оозеки жана жазма кепти сапаттуу өздөштүрүүсү турмуштук зарылдыкка байланыштуу экенин белгилешет. Ал муктаждык окуу материалдарда камтылса, англис тилин, андагы жазма кептик тексттерди өздөштүрүү ошончолук жеңил болуп саналат.

Тилди окутуунун талаптары ар түрдүү багыттар боюнча тереңдеп жатат. Бирок жазма кептик каражаттарды окуу материалына айландырууда башкы кызыкчылык жарандык коомдун аны керектөөсүндө. Анын салттары көптөгөн жылдардан берки практикалык иштер аркылуу топтоштурулуп, ар бир сабактын арасында аткарылуучу, уккан текстин жазуу (жат жазуу), окулган текстти түшүнүп жазуу (изложение) жумуш-

тары менен башталат. Жазма кептин жөнөкөй үлгүлөрүн өздөштүрүү дил баянга (сочинениге) жеткенде, жазуу түрүндө өз пикирин билдирүү аракетинде методист окумуштуулар өз пикирлерин педагогикалык коомчулукка билдиришкен. Тагыраак айтканда мындан бир нече кылым мурда англис тилин талаптагыдай билүү үчүн ал тилдин грамматикасын колдоно билүү, зарыл болгон мезгилде ошол эрежелерге таянып жеке пикирин, айрым байкоолорун, көргөн-билгенин, уккандарын, өз чөйрөсүндөгү жана мамлекеттик иштердеги жаңылыктарды, ж.б. кагаз бетине түшүрүп келген болсо, убакыттын өтүшү менен жазма кептик көндүмдөргө үйрөтүүдө туруктуу **окуу материалынын** керектиги белгилүү болду.

Максаты. Англис тили эл аралык байланыштын тили болуп санала баштаган учурдан тарта күчүнө кирген. Жазма кептин үлгүлөрү мындай учурдан пайдаланып мазмундук да, формалык да жактан көп түрдүүлүккө өткөн. Окуу системасындагы дүйнөлүк жаңылыктардан сыртта калбоо аракетин туура түшүнгөн советтик билим берүү англис тилин окутууда жазма кептик ишмердүүлүккө коюлган андай талаптарды окуу процессине киргизген. Ошону менен бирге эле жазма кептин бардык үлгүлөрүн үйрөтүүгө кызыкдар болгон. Анын натыйжасында англис тилин окутууда жазма кептик көндүмдөр мазмуну чакан, көлөмү кичине даярдалган. Чет тилин жеңил өздөштүрүүгө адаптацияланган жөнөкөй тексттерди окуп түшүнүү, өз оюн кагаз бетине түшүрүү, текст түзүүдө айтылчу кепке карай эмоционалдуу-экспрессивдүүлүктү чагылдыруу үчүн тыныш белгилерине таянуу, көрүнүштү же ойду так жеткирүү максатында сөз айкаштары менен сүйлөмдүн бардык түрлөрүн ж.б. пайдалануу маселелери изилдөө объектисине айлана баштаган.

Оозеки кептей эле жазма кептик көндүмдөрдү адат катары калыптандыруу жогорулап бараткандыктан, алар менен эл аралык байланышты коомдун бардык чөйрөсүнө жайылтуу жумуштары педагог окумуштуулардын көңүлүн бурган. Аны сапаттуу ишке ашыруу муктаждыгы жергиликтүү тил менен англис тилинин

ортосундагы социо-маданий байланыштарды уюштуруучу [1] кептик тексттер жазма кепти пайдалануунун куралы катары кабыл алынган. Ошондой эле тил үйрөнүүчүлөрдүн чеберчилигин арттыруу максатында алардын ар бирине практик-методисттер тарабынан терең маани берилген. Мындай учурда коомдук-тарыхый шартка ылайык англис тилин окутуунун мазмуну бир кыйла өзгөргөнү менен жазма кептик байланыштарды түзүүдө алардын ички табияты ошол бойдон сакталган. Ошондуктан жазма кептин формаларын жана жанрларын, аларды кыймылга келтирүүчү мазмундук компоненттерди, жазма кепте колдонуучу тексттердин түрлөрүн – ой жүгүртүүчү дил баянды, тематикалык рефераттарды, экспрессивдүү каттарды, ж.б. окутуу жолдорун изилдеген окумуштуулар жазма кептик каражаттарды түзүүчү тесттердин социалдашуусуна артыкчылык бере башташкан. Дал ушундай окуу материалдары бүгүн Кыргызстандагы жогорку медициналык кесиптик билим берүү системасында колдонуу зарылдыгы байкалат. Азыр өлкө боюнча окутулуп жаткан окуу материалдарын карасак, көптөгөн медициналык окуу жайларындагы англис тили сабагы медик студенттердин коомдук-социалдык турмушу менен байланышпаган окуу материалдары менен жабдылып, жаштардын тилди колдонуу табиятынан ажыратып турат. Анткени бүгүнкү күндө Кыргызстандык жаштар үчүн маанилүү болбогон жана медик студенттердин келечектеги кесиби менен байланышпаган тексттер аркылуу жазма кептик көндүмдөрдү үйрөтүү, кандайдыр бир убакыт өткөндөн кийин унутулуп кала берүүдө.

Эгер алар жазма кепти чыгармачылык менен пайдалануу ыкмаларын сунуштаган концептуалдуу ойлорду педагогикалык чөйрөгө алып чыгуу менен бирге окуу процессинен тышкары кайда кантип колдонуу зарылдыгына [2] да көңүл бура алышкан болсо, мындай окуу материалдар студенттер тарабынан да колдоо тапмак. Ошондой эле англис тилин окуу стандарты талап кылган деңгээлде өздөштүрүүгө кеңири мүмкүндүк берилмек. Өз учурунда

бул багытта айтылган педагогикалык сунуштар колдоо тапкан эмес. Бирок жогорку кесиптик билим берүүнүн бардык тармактарында окутулган англис тилинин практикадагы маанисин түшүнүүгө жана жөнөкөй жазма кептик тексттердин аткарган функциясын жогорку кесиптик билим берүүгө ыңгайлаштыруу жумуштары педагогикалык процессте тымызын түптөлө баштаган.

Методикалык сунуштар кесипкөй адистин жазма кептик көндүмдөрүн калыптандыруу үчүн дил баяндардан түптөлгөн жазма формадагы ойду англис тилинде бере билүү көндүмдөрүн да караштырышкан. Соңку мезгилдерде англис тили эл аралык кызматташууда кептик-коммуникативдик байланыштарды камсыздоочу өзгөчө милдетти мойнуна алган. Ошондой эле басма сөз каражаттарында жарыяланган факты-материалдарга туура мамиле кылуу, ага карай жеке пикирин билдирүү муктаждыгы жөнөкөй жазма кептин түрлөрүн сапаттуу жана чыгармачылык аркылуу колдонуу керектигин педагог-методисттерге милдеттендирет. Мындай коомдук-социалдык муктаждык буга чейин англис тилин окутууда анын лингвистикалык табиятына өзгөчө көңүл бурулуп келген илимий-теориялык көз караштарга концептуалдуу жаңылануу [3] керектигин аныктайт. Ошону менен бирге эле глобалдашуунун таасиринде түптөлгөн жарандык коомдун өз ара байланышынын мобилдешүүсүндө зарыл болгон, кызматтык аракеттерди жөнгө салуучу жазма кептин түрлөрүн окуу материалдары катары иштеп чыгуу жолдорун ойлонуштурууга милдеттендирди.

Советтик идеология англис тилин үйрөтүү жумуштарын чектеп, ага схолас-тикалык мамиле кылганы менен бул тилди үйрөнүү кызыкчылыгынын бардык социалдык чөйрөдө жогорулашы Кыргызстанда аны окутууга жаңы талаптарды койду. Ал тарыхый жаңылануунун натыйжасында оозеки кепке салыштырмалуу жазма тексттердин жаңычыл мазмун менен формага өтүшүн, б.а. мамлекеттер ортосунда жазма тексттерге таянып пикир алмашуусунун кескин жогорулашы, маданий байланыштардын

күчөшү, туристтердин келиши менен англис тилинде кызмат көрсөтүүнүн өсүшү ж.б. коомдук-социалдык кырдаалдарга байланыштуу түшүндүрүлөт. Ар кыл адистик боюнча англис тилинде жазма кептик көндүмдөрдүн туура калыптанышы үчүн ар бир сабактын мазмунунда аткарылуучу жумуштардын комплекстүү ык-усулдарын түзүү жана анын негизинде системалуу иш алып баруу жагын да советтен калган окуу системасына киргизүү жагын Кыргызстандык окумуштуулар деле караштыра баштаган. Бирок алар мурда иштелип чыккан билим берүү системасын мазмундук жактан жаңылабагандыктан, орус тилинин кучагында кала берип, анын натыйжасында кыргызча сүйлөгөндөргө англис тилин үйрөнүүгө тоскоолдуктар болуп, маанисин жакшы түшүнбөгөндөн кийин ал ара жолдо калганы менен айырмаланат. Ырас, мында англис тилин окутуу жумуштары ошол мезгилдеги коомдук-саясий талаптар менен каралса да, окуу процесси кыргыз жаштарынын тил үйрөнүү кызыкчылыгы менен каралбагандыктан, алына турган натыйжа өнүккөн өлкөлөрдүн билим берүү системасындай ийгилик жарата албай келет. Медицина тармагында англис тилин окутууда инсанга багыттап окутуу парадигмасында иш алып баруу, б. а. кыргыз жаштары үчүн англис тилин орус тилине эмес, кыргыз тилине айкалыштырып окутуу үйрөнүп жаткан тилди өздөштүрүүгө болгон кызыкчылыкты реалдуу турмушка жакындаштыра алмак.

Ал англис тилин үйрөтүүдө коммуникативдик кызматташуунун бардык милдетин, жазма кептин аткаруусуна тиешелүү бардык маселелерди ичине алып, эл аралык мамилелерде түздөн-түз пайдаланууга зарыл болгон грамматикалык эрежелерди туура жана сапаттуу ишке ашырууда жазма кептик тексттердин бардык түрүн кылдат иликтөө менен окуу процессинин өзүндө ар бир студент ээлик кылуучу көндүмдөрдү изилдөөгө [5] жол ачкан. Мындан англис тилинин граматикасын окутуунун негизинде жазуу жумуштарына басым жасалып, жазуу жумуштарына кошумча талаптарды киргизип, тематикалык тексттерди жөнөкөйдөн татаалды карай өздөштүрүү аркылуу жазма

кептик баарлашуу көндүмдөрүн үйрөтүүгө боло турган методиканы [6] издешкен. Андай мамиле эл аралык байланышта керектелүүчү жазма кептик кызматташууну аткаруучу жумуштардын тематикасын окуу материалдарында камтууга аргасыз кылган.

Проблеманы бир эле окуу материалын ичине алган окуу китеби менен сапаттуу аткарууга мүмкүн эместигин түшүнгөн педагогикалык чөйрө жазма кептик тексттер менен иштөө маселесин турмуштук керектөөгө байланыштырып кароо зарылдыгын аныктады. Ал өз мезгилинде жазма кептик көндүмдөрдү үйрөтүү методикасын түзүү, англисче кептик кызматташтырууну уюштурууда жазуу эрежелерин системалаштыруу сыяктуу проблемалардын методист-окумуштуулар тарабынан изилдениши керектигин ачыктады. Англисче жазма кепти өздөштүрүү көндүмдөрүн калыптандыруу үчүн бул багыттагы окуу-методикалык базаны түзүү, анын негизинде окутуу жумуштарын жүргүзүү керектигин белгилейт. Ошондой эле өзгөчө мындай иш чаралардын мазмунун жаңы кесиптик билим берүүнүн талаптарына ылайыктоо зарылдыгын да белгидели. Аны студенттин инсандыгына багыттоо менен илимий-методикалык моделин иштеп чыгууда чет элдик окумуштуулар (J.Britton, N.Bradbmy, A.Quinn ж.б.) советтен калган методисттер үчүн үлгү болуп беришти [8]. Алар бул маселени чечүүдө окуу материалдарынын **инсанга багытталышына** басым коюшту. Жазма кептик көндүмдөрдү калыптандыруучу тексттердин мазмунун тикелей турмуштук-социалдык багыттарга бурду [7]. Социо-маданий тематикадан тышкары кырдаалдык мамилелерде керектелүүчү сөз бирдиктерине артыкчылык жасашканы менен айырмаланышкан.

Жыйынтыгы. Англис тилин окутуудан алына турган жыйынтык адам баласынын жазуу түрүндө пикир алышуусун камсыздоо шартын жөнгө сала алган кептик көндүмдөргө тиешелүү. Ал үчүн окуу материалдарында жазма кептин үлгүлөрүн түзүп, аны кайда пайдаланууга боло тургандыгын окуу процессинин ичинде практикалап, орфографиялык жактан туура жаза билүү методи-

касынын жол-жобосун моделдештирүү жагына көңүл буруу жумуштарын колго алуу кызыкчылыгы каралган. Мунун өзү мурдагы эрежелерде белгиленген дидактикалык нормативдерге толуктоолорду киргизүү аркылуу окуу материалдарын жаттап билүү жолдоруна практикада колдонууга мүмкүн болгон жазма кептик тексттерди кошуп, аларды маанисине жараша вариациялап, турмушта, кесиптик жана социалдык чөйрөдө керектелүүчү жазма кептик көндүмдөрдүн үлгүлөрүн сунуштоону ачыктады. Бул англис тили сабагында кеңири орунга ээ болгон Англияны ар тарабынан таанып-билүүгө негизделген тексттерди кыскартып, окуу материалдарын сүйлөө жана сүйлөшүүдөн тышкары тигил же бул кесипке тиешеси бар жазма кептик кичи баяндамалардын спецификалык өзгөчөлүктөрүн үйрөтүү методикасын иштеп чыгуу зарылдыгын көрсөттү. Аны жүзөгө ашыруу англис тилиндеги жазма кептик тексттерге социалдык жана кесиптик контекстен мамиле түзүүгө мүмкүнчүлүк берген окуу материалдарына таянуу жагын караштырууга киришти. Анын натыйжасында жөнөкөй жазма тексттер катары өздөштүрүүгө ыңгайлуу баяндоо, сүрөттөө, маалымат берүү мүмкүнчүлүгүнө ээ кыска тексттерди окуу материалы катары өз алдынча түзүү жолдорун иштеп чыгууга карата мугалимдерге чыгармачылык керек экендиги белгилүү болду. Бирок аны жазма кептик тексттерде колдонуу жолдору жаңыдан гана колго алына баштады.

Адабияттар:

1. Барышникова С.Н. Формирование коммуникативной компетенции в системе обучения иноязычной речевой деятельности студентов медицинских вузов: дис. ... канд. пед. наук. Саратов: Изд-во Саратов. воен.-мед. ин-та, 2005. – 245 с.
2. Беликов В.А. Образование учащихся на основе учебно-познавательной деятельности: метод. пособ. для учителей и руководителей образовательных учреждений / В.А.

- Беликов, Н.Г. Кривошапова, Л.А. Савинкова. М.: Владос, 2006. – 394 с.
3. Белякова Е.А. Использование проблемных ситуаций на занятиях по иностранному языку в системе уровневом образования // Ярославский педагогический вестник. 2012. № 3. Т. II (Психолого-педагогические науки). – С. 191-195.
4. Нуракова Ж.Ш. Медицина тармагында окуган студенттердин англис тили боюнча жазма кеп көндүмдөрүн калыптандырууга карата түзүлгөн коомдук-социалдык муктаждыктар. [Текст] / Нуракова Ж.Ш., // Кыргыз Билим Берүү Академиясынын кабарлары. – Бишкек. 2021. № 1 (53). – 131-136-бб.
5. Бим И.Л. Личностно-ориентированный подход – основная стратегия обновления школы // Иностранные языки в школе. 2002. № 2. – С. 11-15.
6. Блясова Н.Ю., Капустина Н.Г. Методология и методы педагогического исследования: учеб. пособ. для студ. пед. фак-тов. Шадринск: Иятъ, 2000. –154 с.
7. Бобрышов С.В., Смагина М.В. Методы активизации процесса обучения: учебное пособие. – Ставрополь: Изд-во СГПИ, 2010. – 256 с.
8. Болотов В.А. Теория и практика реформирования педагогического образования в условиях социальных перемен: автореф. дис. ... д-ра пед. наук. СПб.: Изд-во Рос. гос. пед. ун-та им. А.И. Герцена, 2001. – 48 с.
9. Ниязова Ж.Д. Медицина багытындагы кесиптик билим берүүдө англис тилинин ролу жана аны изилдөөнүн зарылдыгы. [Текст] / Ниязова Ж.Д., // Кыргыз Билим Берүү Академиясынын кабарлары. – Бишкек. 2021. № 1 (53). – 54-59-бб.

Рецензиялаган:
Турдугулов А.Т.,
доктор филологических наук, профессор

«Кыргыз билим берүү академиясынын кабарлары» журналына
чыгарылуучу макалаларга коюлган талаптар

Макалалар А-4 форматта 2 экземплярда басылып (1-экземпляр эксперттер үчүн фамилиясы жазылбай жашыруун берилет, ал эми 2-экземпляр иштеп чыгуу үчүн фамилиясы жазылып берилет) жана электрондук түрдө кабыл алынат. Автор менен байланыш үчүн 2-экземплярга мобилдүү телефонуңуздун номерин жана электрондук почтаңыздын адресин сөзсүз түрдө көргөзүүңүз зарыл. Редакцияга түшкөн макала жөнүндө ырасстоо электрондук почта аркылуу жиберилет.

КРнын илимий макалаларга коюлган талаптарына ылайык анын негизги текстинде төмөнкү зарыл элементтер камтылыш керек:

- актуалдуу педагогикалык көйгөйлөрдү жалпы түрдө коюу жана анын маанилүү илимий же практикалык милдеттери менен байланышы;

- берилген көйгөйдү чечмелөөнүн негиздери камтылган жана аларга автор таянып акыркы изилдөөлөр менен жарыкка чыккан эмгектердин талдоосу;

- жалпы көйгөйдүн мурда чечмеленбеген бөлүктөрүнө жазылган макалада арналгандыгын көрсөтүү;

- макаланын алдына коюлган максатты жана милдеттерди аныктоо;

- өткөрүлгөн изилдөөнүн алынган илимий жыйынтыктарын толук негиздөө менен баяндоо;

- жүргүзүлгөн изилдөөдөн тыянактарды чыгаруу менен аталган багыт боюнча келечекте өнүктүрүүнүн перспективаларын көрсөтүү талап кылынат.

Автордук оригиналга коюлган талаптар

- форматы – MS Word.

- гарнитурасы – Times New Roman.

- шрифттин өлчөмү (кегль) – 14

- саптардын ортосундагы аралык (интервал) – 1

- абзацтык ачык жер – 1,27

- бардык талаачар – 2 см

- мумкүн болгон ажыратуулар – курсив, каралжын түстө, макаланын аягында адабияттардын тизмесине кирген эмгектерге тексттин ичиндеги шилтемелер квадраттык кашаанын ичинде тизмедеги булактын номерин жана беттердин номерлерин көрсөтүү менен келтирилет.

- дефис тиреден айырмаланышы тийиш.

- тире менен тырмакчалар макаланын бардык текстинде бирдей сызыктуу болушу керек.

- абзацтардын ортосунда өтө чоң аралыктар болбош керек.

- сүрөттөр жарым тондуу эмес даана ак-кара, WMP, EME, CDR, AI, вектордук форматтарда, растрдык сүрөттөлүштөр - TIFF, JPG форматта 300 чекит/дюймдан кем эмес ажыратуу менен, реалдуу өлчөмдө болуу керек. Бардык сүрөттөр жана таблицалар текст боюнча жайланышы керек. MS Excel, MSVisio программалардагы диаграммалар - бааштапкы файл менен чогуу болууга тийиш.

Макаланын текстин компоновкалоо

- Макаланын башында авторлордун фамилиясы менен инициалдары, даражасы, наамы, иштеген кызматы, шаары, өлкөсү – кыргыз, орус жана англис тилиндеги варианттар, электрондук дарегин (ирифттин өлчөмү-14 кегль, каралжын түстө оң жагын түздөө менен).

- макаланын аталышы – чоң тамгалар менен кыргыз, орус жана англис тилдеги варианттар (ирифттин өлчөмү-14 кегль, каралжын түс, борбор боюнча түздөө).

- Аннотация – кыргыз, орус жана англис (Annotation) тилиндеги варианттар (ирифттин өлчөмү-12 кегль, беттин туурасы боюнча түздөө).

Аннотациянын көлөмү 3-5 сүйлөм. Макаланын аталышындагы маалыматтар аннотациянын текстинде кайталанбашы керек.

Түйүндүү түшүнүктөр: сөздөрдүн саны 5-8-кыргыз, орус (ключевые слова) жана англис (key words) тилиндеги варианттар (ирифттин өлчөмү – 12 кегль, беттин туурасы боюнча түздөө, 1 интервал).

Негизги текст адабияттын стилистикалык жана библиографиялык талаптарына дал келиши керек, беттин туурасы боюнча түздөө.

Макаланын түзүлүшү:

- киришүү
- максаты
- изилдөөнүн методологиясы жана методикасы...
- илимий жаңылыгы...
- практикалык маанилүүлүгү...
- жыйынтыгы

Адабияттардын тизмеси кыргыз жана орус тилинде 5-10 булактарды камтып, аягында кийинки жылдары чыккан 2-3 чет өлкөлүк эмгектер (ирифттин өлчөмү – 12 кегль, беттин туурасы боюнча түздөө).

Макала мурда башка булакта жарыяланбашы керек, же башка журналдарга жиберилбеши керек.

Аталган талаптарга канааттандырбаган макалалар кароого кабыл алынбайт. Жарыкка чыгарууга кабыл алынбаган материал боюнча кат жазуу жүргүзүлбөйт. Макалалардын кол жазмалары кайтарылбайт.

Төлөм акысы:

Талаптарга жооп берген макалалар журналда төлөмдүү негизде жарыкка чыгарылат.

КББАнын академиктери жана корреспондент-мүчөлөрү үчүн – акысыз.

КББАнын кызматкерлери менен аспиранттары үчүн – **500 сом**,

Кыргызстандын мекемелеринин кызматкерлери жана аспиранттары үчүн – **1000 сом**,

Алыскы жана жакынкы чет өлкөлөрдүн жарандары үчүн – **3500 сом**.

**Требования к оформлению статей в журнале
«Известия КАО»**

Статьи следует предоставить в бумажном вложенным файлом и электронном виде. В сопроводительном письме необходимо обязательно указать номер мобильного телефона и адрес электронной почты для связи с автором. Редакция высылает подтверждение о получении статьи по электронной почте.

В соответствии с требованиями к научным публикациям в КР, основной текст статьи должен содержать следующие необходимые элементы:

- постановка актуальных педагогических проблем в общем виде и ее связь с важными научными или практическими задачами;
- анализ последних исследований и публикаций, где заложены основы решения данной проблемы, на которые опирается автор;
- выделение ранее нерешенных частей общей проблемы, которым посвящается данная статья;
- формулировка цели и задачи статьи;
- изложение основного материала проведенного исследования с полным обоснованием полученных научных результатов;
- выводы из данного исследования и перспективы дальнейшего развития по данному направлению.

Требования к авторскому оригиналу

- Формат – MS Word.
- Гарнитура – Times New Roman.
- Размер шрифта (кегель) – 14.
- Межстрочный интервал – одинарный.
- Абзацный отступ – 1,27.
- Поля – все по 2 см.
- Допустимые выделения – курсив, полужирный.
- Внутритекстовые ссылки на включенные в список литературы работы, приводятся в квадратных скобках с указанием номера источника в списке и номера страницы источника цитаты.
- Дефис должен отличаться от тире.
- Тире и кавычки должны быть одинакового начертания по всему тексту.
- Не допускаются пробелы между абзацами.
- Рисунки только черно-белые, без полутонов, в векторных форматах WMP, EME, CDR, AI, растровые изображения – в формате TIFF, JPG с разрешением не менее 300 точек/дюйм, в реальном размере. Все рисунки и таблицы располагаются по тексту. Диаграммы из программ MS Excel, MSVisio вместе с исходным файлом.

Компоновка текста:

- В начале статьи фамилия, инициалы авторов, степень, звание, должность, место работы, город, страна (на кыргызском, русском и английском языках), электронный адрес (размер шрифта – 14 кегель, полужирный, выравнивание – по правому краю).

• *Название статьи – заглавными буквами кыргызскоязычный, русскоязычный и англоязычный варианты (размер шрифта – 14 кегль, полужирный, выравнивание – по центру).*

Аннотация: кыргызскоязычный, русскоязычный и англоязычный (Annotation) варианты (размер шрифта – 12 кегль, выравнивание – по ширине страницы).

Объем аннотации 3-5 предложений. Сведения, содержащиеся в заглавии статьи, не должны повторяться в тексте аннотации.

Ключевые слова: количество слов 5-8 – кыргызскоязычный, русскоязычный и англоязычный (Key words) варианты (размер шрифта – 12 кегль, выравнивание – по ширине страницы, через 1 интервал).

Основной текст должен соответствовать стилистическим и библиографическим требованиям литературы, выравнивание – по ширине страницы.

Структура статьи:

- *Введение*
- *Цель*
- *Методология и методика исследования*
- *Результаты*
- *Научная новизна*
- *Практическая значимость*
- *Выводы.*

Список литературы: на кыргызском и русском языке – 10-15 источников. (Размер шрифта – 12 кегль, выравнивание – по ширине страницы).

Статья не должна быть ранее опубликованной или представленной к публикации в других журналах.

Материалы, не удовлетворяющие указанным требованиям, к рассмотрению не принимаются. По материалам, не принятым к опубликованию, переписка не ведется. Рукописи статей не возвращаются.

Размер оплаты:

Статьи удовлетворяющие требования, публикуются в журнале на платной основе.

Для академиков и член-корреспондентов КАО – бесплатно.

Для сотрудников и аспирантов КАО – 500 сомов.

Для сотрудников и аспирантов других учреждений Кыргызстана – 1000 сомов.

Для граждан дальнего и ближнего зарубежья – 3500 сомов.

МАЗМУНУ
СОДЕРЖАНИЕ
CONTENT

БИЛИМ БЕРҮҮ ЖАНА ИННОВАЦИЯ
ОБРАЗОВАНИЕ И ИННОВАЦИИ
EDUCATION AND INNOVATION

Мамытов Абакир
Abakir Mamytov

Формирование системы оценивания образовательных достижений учащихся общеобразовательных школ Кыргызской Республики в контексте международной передовой практики (аналитический обзор).....	3
Кыргыз Республикасынын жалпы билим берүү мектебинин окуучуларынын окуу жетишкендиктерин баалоо системасын эл аралык алдынкы тажрыйбанын контекстинде калыптандыруу.....	3
Formation of a system for assessing educational achievements of students of secondary schools of the Kyrgyz Republic in the context of international best practices (analytical review).....	3

Касымова Н.О.
Kasymova N.O.

STEM-образование: новые методы мышления и философия.....	22
STEM-билим берүү: ой жүгүртүүнүн жаңы ыкмалары жана философия.....	22
STEM-education: new methods of thinking and philosophy.....	22

Касымова Фарида Фазыловна
Kasymova Farida Fazylovna

Внешкольная образовательная организация, соответствующая требованиям STEM-образования.....	28
STEM-билим берүүнүн талаптарына жооп берген мектептен тышкары билим берүү уюму.....	28
Out-of-school educational organization that meets the requirements of STEM education.....	28

МАМЛЕКЕТТИК ТИЛ
ГОСУДАРСТВЕННЫЙ ЯЗЫК
STATE LANGUAGE

Турдугулов Али Турдугулович,
Жолмат кызы Динара

Turdugulov Ali Turdugulovich,
Zholmat kyzy Dinara

Эгемен жылдардагы кыргыз аңгемелери.....	32
Кыргызские рассказы суверенных лет.....	32
Kyrgyz stories of sovereign years.....	32

ОКУТУУНУН ТЕХНОЛОГИЯСЫ
ТЕХНОЛОГИЯ ОБУЧЕНИЯ
TEACHING TECHNOLOGY

**Ибирайым кызы Айжан,
Акматов Д.А.,
Дуйшеналиев Ж.С.**

**Ibraiyim kyzy Aijan,
Akmatov D.A.,
Dyishenaliev D.S.**

Музыка жана көркөм өнөр мугалимдери үчүн
долбоорлоо технологиясынын эффективдүүлүгү жөнүндө38
Эффективность проектной технологии для
преподавателей музыки и изобразительно-художественного творчества38
On the efficiency of design technology for music and art teachers.....38

**Мурзакулова Назгул Абдрахмановна,
Турдубаева Гулсара Турдубаевна,
Сарыева Ырысбү**

**Murzakulova Nazgul Abdrakhmanovna,
Turdubaeva Gulsara Turdubaevna,
Saryeva Yrysby**

Медициналык колледжде химия сабактарын
окутууда мультимедиялык технологияларды пайдалануунун эффективдүүлүгү.....44
Эффективность применения мультимедийных
технологий в преподавании химических дисциплин в медицинском колледже.....44
Effective application of multimedia technologies in teaching chemical discipline in medical college.....44

**Токсонбаев Рыскелди Нурманбетович,
Иманходжаев Дильшат Абдувалиевич**

**Toksonbaev Ryskeldi Nurmanbetovich,
Imankhodzhaev Dilshat Abdowaliyevich**

Особенности развития цифровых технологий в образовательной школе.....50
Билим берүү мектебинде санариптик технологиялардын өнүгүү өзгөчөлүктөрү.....50
Features of digital technologies in educational school.....50

**Мырзакулова Клара Максимовна
Myrzakulova Klara Maksimovna**

Программирование метода Крамера для решения
систем линейных уравнений на языке VISUAL BASIC FOR APPLICATION.....55
Крамердин методун колдонуп VISUAL BASIC FOR APPLICATION
тилинде сызыктуу теңдемелер системасын программалоо.....55
Programming the Cramer method for solving systems
of linear equations in the language VISUAL BASIC FOR APPLICATION.....55

**Тагаева Дамира Абылкасымовна,
Ботокова Айзат Эсенидиновна**

**Tagaeva Damira Abylkasymovna,
Botokova Aizat Esenidinovna**

Окуучуларда түйүндүү компетенттүүлүктөрдү калыптандыруунун айрым ыкмалары.....	61
Некоторые способы формирования у школьников ключевых компетенций.....	61
Some methods of formation at schoolchildren of key competencies.....	61

**ТАРБИЯ ЖАНА ТААЛИМ
ВОСПИТАНИЕ И ОБУЧЕНИЕ
EDUCATION AND TRAINING**

**Асипова Н.А.
Asipova N.A.**

Изилдөөгө алынуучу темалардын проблемалуулугу жана алардын заманбап таалим-тарбия талаптарына туура келиши.....	66
Проблемность темы исследований и их соответствие современным требованиям образования и воспитания.....	66
The problematic nature of the topics to be studied and their compliance with the modern requirements of education and upbringing	66

**Мурзалиева Зина Кочековна
Murzalieva Zina Kochekovna**

Кыргызстандагы жаштар миграциясынын көйгөйлөрү.....	72
Проблема молодежной миграции в Кыргызстане.....	72
On the problems of youthmigration in Kyrgyzstan.....	72

**Жумабаева Гүлайым Абдысаматовна
Zhumabayeva Gulaiym Abdysamatovna**

Адептик-рухий кризистин XX кылымдагы себептери жана андан чыгууга арналган тарбиялык системалар.....	79
Причины духовно-нравственного кризиса XX века и посвященные данным проблемам воспитательные системы.....	79
The causes of the spiritual and moral crisis of the XXth century and educational systems dedicated to these problems.....	79

**Гумбатова Рафига Рашидовна
Rafiga Rashidovna Gumbatova**

Тенгрианство как мировосприятие древних кыргызов.....	87
Теңирчилик байыркы кыргыздардын дүйнө таанымы катары.....	87
Tengrianism as the perception of the ancient Kyrgyz.....	87

**Гумбатова Рафига Рашидовна
Rafiga Rashidovna Gumbatova**

Тенгрианство как экспонент космологических и мифологических представлений в кыргызском языке.....	93
Тенгрианизм кыргыз тилиндеги космологиялык жана мифологиялык түшүнүктөрдүн экспоненти катары.....	93
Tengrianism as an exponent of cosmological and mythological concepts in the kyrgyz language.....	93

**ПЕДАГОГИКА ЖАНА ПСИХОЛОГИЯ
ПЕДАГОГИКА И ПСИХОЛОГИЯ
PEDAGOGY AND PSYCHOLOGY**

**Касымова Малика Аббасовна
Kasymova Malika Abbasovna**

Пути внедрения STEM-образования средствами педагогики
и детской психологии на примере деятельности внешкольного образовательного учреждения.....97

STEM-билим берүүнүн педагогика жана балдардын психологиясынын каражаттары менен мектептен
тышкаркы билим берүү мекемесинин ишмердүүлүгүнүн мисалында ишке киргизүү жолдору.....97

Methods of STEM-education implementing by means of pedagogy and children psychology
on the example of the activities of an extracurricular educational institutions.....97

**ЖОГОРКУ ЖАНА КЕСИПТИК ОКУУ
ВЫСШЕЕ И ПРОФЕССИОНАЛЬНОЕ ОБУЧЕНИЕ
HIGHER AND PROFESSIONAL EDUCATION**

**Беделова Космира Айтмаматовна
Bedelova Kosmira Aitmatovna**

Жазгыч акындардын чыгармаларын
ЖОЖдордо окутуудагы компетенттүүлүккө багытталган сабак.....101

Компетентно-ориентированный урок
при изучении произведений поэтов письменников в вузах.....101
A competently-oriented lesson in the study of the works of poets in writing at universities.....101

**Нуракова Жыпар Шермаматовна
Nurakova Zhypara Shermamatovna**

Кыргызстандагы медициналык жогорку окуу жайларында студенттердин
англис тилиндеги жазма кептик көндүмдөрүн калыптандыруучу окуу материалдарынын абалы.....107

Состояние учебных материалов в медицинских вузах
Кыргызстана для развития у студентов письменных навыков английского языка.....107
The state of educational materials in medical universities
in Kyrgyzstan for the development of students' writing skills in english.....107

Ответственный секретарь: Дербишова Н.А.

Редакторы: Карамолдоева С.К., Дуйшо кызы М.

Компьютерная верстка: Дербишова Н.А.

Офсетная бумага А4

Тираж 200 экз.

Отпечатано в типографии КАО

Кыргызская Республика, 720040, г. Бишкек, бульвар Эркиндик, 25.

Тел.: +996 (312) 622368